

Қазақстан Республикасындағы
Жастар жылына арналған
«БҮГІНГІ ЖАСТАР – ҮЛКЕН МҮМКІНДІКТЕР
БУЫНЫ» тақырыбындағы ХХІ студенттік
ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

04.03.2019 ж. – 13.03.2019 ж.

МАТЕРИАЛЫ

ХХІ студенческой научно-практической
конференции на тему:
«СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЁЖЬ – ПОКОЛЕНИЕ
БОЛЬШИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ»,
посвященной году Молодёжи
в Республике Казахстан

04.03.2019 г. – 13.03.2019 г.

Тараз

**Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті**

Қазақстан Республикасындағы Жастар жылына арналған
«Бүгінгі жастар – үлкен мүмкіндіктер буыны» тақырыбында
өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық
және экономика ғылымдары бойынша студенттердің
XXI ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

04 - 13.03.2019 ж.

Редакция алқасы

Сарыбеков М.Н. – п.ғ.д., профессор, М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің ректоры (төраға).

Қойбақов С.М. – т.ғ.д., профессор; Бекбасаров И.И. – т.ғ.д., профессор;
Ахметжанов М.А. – ф-м.ғ.к., доцент; Серікбаев Е.Қ. – т.ғ.к., доцент; Керімбаева
Р.Қ. - п.ғ.к., доцент; Кульбаева Д.Д. - ф.ғ.к., доцент; Мұқашев Т.Ә. – ф.ғ.к., доцент;
Ақшалов Б.К. – п.ғ.к., доцент м.а.; Жидекұлова Г.Е. – т.ғ.к., доцент; Нұрлыбаева
А.Н. - PhD доктор, доцент м.а.; Уйсимбаева Ж.Т. – т.ғ.к., доцент; Касымов С.Б. -
доцент м.а.; Назикова Ж.А. – э.ғ.к., доцент м.а.; Махмуд М.Р. – э.ғ.к., доцент;
Молдабекова А.Ш. – э.ғ.к., доцент; Тлеубаева С.А. – э.ғ.к., доцент; Бекенова А.Б.
- з.ғ.к., доцент; Ернішев Қ.А. - з.ғ.к., доцент; Ибылдаев М.Х. - т.ғ.к., доцент;
Имандосов А.Т. – т.ғ.к., доцент; Жанқуанышев М.Қ. - доцент м.а.; Жакаш А.Т. –
т.ғ.к., доцент; Жолдасов С.Қ. – т.ғ.к., доцент; Жатқанбаева А.О. - PhD доктор,
доцент м.а.; Барнаханова Қ.Т. – т.ғ.к., доцент м.а.; Маханбеталиева К.Т. - PhD
доктор, доцент м.а.; Джумабекова Г.Б. – доктор PhD, доцент м.а.; Аташева Д.О. –
э.ғ.к., доцент; Фаизова Ә.Р. - э.ғ.к., доцент; Әлімбаев Б.Ә. – т.ғ.д., профессор.

«Тараз университеті»
баспасы
Тараз, 2019

ӘОЖ 94(574).05:378
КБЖ 63.3(5Қаз) 4:74.58(5Қаз)
Қ 16

Қазақстан Республикасындағы Жастар жылына арналған **«Бүгінгі жастар – үлкен мүмкіндіктер буыны»** тақырыбында өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша студенттердің ХХІ ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. – Тараз: Тараз университеті, 2019. – 242 б.

ISBN 978-601-7300-73-9

Қазақстан Республикасындағы Жастар жылына арналған **«Бүгінгі жастар – үлкен мүмкіндіктер буыны»** тақырыбында өткен жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша студенттердің ХХІ ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалары енгізіліп отыр.

ISBN 978-601-7300-73-9

**Министерство образования и науки Республики Казахстан
Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати**

МАТЕРИАЛЫ

**XXI студенческой научно-практической конференции по
естественным, техническим, социально-гуманитарным и
экономическим наукам на тему: «Современная молодёжь –
поколение больших возможностей», посвященной
году Молодёжи в Республике Казахстан**

04 – 13.03.2019 г.

Редакционная коллегия

**Сарыбеков М.Н. – д.п.н., профессор, ректор Таразского
государственного университета имени
М.Х. Дулати (председатель).**

**Койбаков С.М. – д.т.н., профессор; Бекбасаров И.И. – д.т.н., профессор;
Ахметжанов М.А. – к.ф.м.н., доцент; Серикбаев Е.К. – к.и.н., доцент;
Керимбаева Р.К. – к.п.н., доцент; Кульбаева Д.Д. – к.ф.н., доцент; Мукашев Т.А.
– к.ф.н., доцент; Акшалов Б.К. – к.п.н., и.о. доцента; Жидекулова Г.Е. – к.т.н.,
доцент; Нурлыбаева А.Н. – доктор PhD, и.о. доцента; Уйсимбаева Ж.Т. – к.т.н.,
доцент; Касымов С.Б. – и.о. доцента; Назикова Ж.А. – к.э.н., и.о. доцента;
Махмуд М.Р. – к.э.н., доцент; Молдабекова А.Ш. – к.э.н., доцент; Тлеубаева С.А.
– к.э.н., доцент; Бекенова А.Б. – к.ю.н., доцент; Ернишев К.А. – к.ю.н., доцент;
Ибылдаев М.Х. – к.т.н., доцент; Имандосов А.Т. – к.т.н., доцент; Жанкуанышев
М.К. – и.о. доцента; Жакаш А.Т. – к.т.н., доцент; Жолдасов С.К. – к.т.н.,
доцент; Жатканбаева А.О. – доктор PhD, и.о. доцента; Барнаханова К.Т. – к.т.н.,
и.о. доцента; Маханбеталиева К.Т. – доктор PhD, и.о. доцента; Джумабекова Г.Б.
– доктор PhD, и.о. доцента; Аташева Д.О. – к.э.н., доцент; Фаизова Э.Р. – к.э.н.,
доцент; Алимбаев Б.А. – д.т.н., профессор.**

**Издательство
«Тараз университеті»
Тараз, 2019**

УДК 94(574).05:378
ББК 63.3(5Каз) 4:74.58(5Каз)
М 29

Материалы XXI студенческой научно-практической конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным и экономическим наукам на тему: **«Современная молодёжь – поколение больших возможностей»**, посвященной году Молодёжи в Республике Казахстан - Тараз: Тараз университеті, 2019. – 242с.

ISBN 978-601-7300-73-9

В сборнике опубликованы доклады XXI студенческой научно-практической конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным и экономическим наукам на тему: **«Современная молодёжь – поколение больших возможностей»**, посвященной году Молодёжи в Республике Казахстан.

ISBN 978-601-7300-73-9

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ
ЖӘНЕ ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ**

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ
И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ӘОЖ 811.124:811.512.122:81'272

**ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН
ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІ ЖӘНЕ ТЕРМИН МӘСЕЛЕЛЕРІ
ЖАСТАР КӨЗІМЕН**

Тоқтыбаева Ж., Құламанова З.А.

Латын графикасына көшу мәселесінің тікелей талаптарының бірі – терминдерді біріздендіру болып табылады. Жүйелі жазуы, тілі бар мемлекеттің ғылыми тілінің негізі болып табылатын терминдердің алуан түрлі қорының әртүрлі атаумен жарыса қолданылуы бұл мәселенің күрделі екенін көрсетеді. Мемлекеттік тілдің өрісін танытатын сала сөз жоқ ғылым тіліне барып тіреледі. Егемен еліміздің халықаралық өркениеттілікке шығып, соның ішінде ғылым тілінің дамуы мен қалыптасуын терминдік жүйесіз сөз ету мүмкін емес. Қазіргі таңдағы ғылым тілінің сан түрлі саласы ізденістерге сұранып тұр. Өйткені бұлардың сараланбаған, қарастырылмаған мәселелері жетерлік. Ал міндет – «термин» ұғымын терең зерттеп, ұғыну. Тілімізде кездесетін кейбір аудармаларды нақтылы мысалдар келтіре отырып талдау.

Латын графикасына негізделген қазақ әліпбиіне көшу саяси мүдде емес, заман талабы. Аудармадағы көптеген терминдердің тұрақты қолданылмай, нұсқалары жарыса қолданылып жатады. Мысалы: әлеует-потенциал, мәртебе-статус, көлік транспорт, мәтін-текст, бағдаршам-светофор, класс-сынып, интернет-ғаламтор тәрізді терминдерді осы топқа жатқызуға болады.

Зерттеу барысында биология оқулығынан біршама түсініксіздеу мысалдарды назарға алдық. Мәселен, біздің тілде жасуыңқ 18-б. деген сөз жоқ ал мектеп программасындағы биологияда бұл кездесті және жақшаның ішінде «целлюлозалы» деп көрсетіп қойған. Біздің ойымызша, бұл псевдопатриотизм, бұл терминнің қазақ тіліндегі аудармасы оқушыға, көпшілікке түсініксіз, себебі, асыра сілтеп

жіберген. Жасуның (целлюлозалы) емес, енді жасуның деп берген және жақшаға «клетчатка» деп анықтама қалдырған 47-б.

Сондай түсініксіз аудармалар жеткілікті, мәселен осы оқулықта «шарбы» 21-б. деген сөз кездеседі, ал оның мағынасы қалай болмақ? Шарбы ұғымын гүл тұқымастарына қолданған, түсіндірме сөздіктерде бұлтқа қатсты айтылартын қарапайым қазақ тілінің сөзі, ал термин жағынан қарастырғанда еш мағынасы жоқ.

Мысалы, 8-сыныптың 2016 ж. биология оқулығында 56-бет қант диабетін «сусамыр», 55-бетте организм (ішкі мүше), 174-б. кеңсірік сөзі, 175-б.. Көмекей шодыры; 8-сынып физика оқулығы, Алматы «Мектеп баспасы» 2016, 98-бет. Изотермиялық процесс дегеніміз - термодинамика делінген. Термодинамиканың анықтамасы 6-б. берілген. Латын тілінен тікелей аударып жылу күші делінген, сонда екеуін ығыстырып бір мағынаға үстеген. Тікелей аударып қателеспесе де ереже жазу жолдарынан қателіктер кездеседі. Бұндай олқылықтар мектеп оқулықтарын көптеп кездеседі.

Бұл мәселе туралы ғалым З.Құламанова: «Терминге қойылатын талапқа жауап бере алмайтын сәтсіз жасалған терминдер бар. Мәселен, "шошқамойын (паротит), ыңқылап (революция), мүдір (директор), құлтемір (робот), құлақілдірік (наушник) сияқты түсініксіз сөздермен «терминдер» қатарын көбейткеннен келер пайда шамалы. Бұдан шығатын қорытынды басы артық келеңсіз аударма сөздер қатарын көбейту артықшылық, ағаттық, сондықтан терминнің дәл мағынасын, ұғымын бере алмайтын ойдан шығарылған екіұшты сөздерді енгізбек болып әурелену – әбестік» деп пікір білдіреді.

Терминжасам – бір күндік емес, мың күндік, тіл барда, халық барда толастамайтын, жұмыс. Мәселен, латынның қаншама сөздерінің бүгінгі күні де талай тілдердің лексикасының төрінен орын алып, қағаз бетінен түспей, қолданысқа жарап жүргені – баршаға аян. Демек, «көненің жаңадан бетер жарқырайтын, ал жаңаның көнеден алғысыз болып қалатын тұстары бар». Терминжасамда мұның бәрін де ескеру қажет. Бұл туралы тілдің коммуникативтік қолданысында жастар тарапынан да ой-пікірлер айтылуда.

Қорытындылай келе, «автор» сөзін «төлие» деген сияқты псевдопатриоттыққа салынбай, аударманы дұрыс тауып, болмаса қазақ тіліне дұрыс икемдеп үйренуіміз керек. Осындай ағаттықтарды түзетуде жастардың алатын рөлі зор. Аталмыш жылда, нақтырақ «жастар жылында» түйінді мәселені жастар тарапынан шешуге мол мүмкіндік туып отыр.

ӘОЖ 94 (574)

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ ТҰСЫНДАҒЫ ӘУЛИЕАТА УЕЗИ

Дүйсебай Б., Утепбергенова Г.С.

1864-1865жылдардағы Черняев экспедициясынан кейін Қазақстанның оңтүстік өңірі де Ресейдің құрамына кірді. XX ғасырдың басында қазақ өлкесі тұтас Ресей отарында болып, отарлық езгіні басынан кешіріп жатты. Ресейге қарсы осы уақытқа дейін түрлі деңгейде ұлт-азаттық көтерілістер болды. Оларға: С.Датұлы, Исатай, Махамбет, Кенесары бастаған көтерілістерді жатқызамыз. Қарулы көтерілістер жеңіліс тапқаннан кейін XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ реформаторлары саяси күрес жолын қолдады. XX ғасырдың басында қазақ ұлт-азаттық күресі жаңа сапаға көтерілді. 1905 жылдан бастап қазақтың көзі ашық азаматтары отаршылдыққа қарсылық жолында бұрын-соңды болмаған жаңа күрес жолын таңдады. Алаш қозғалысы аталған бұл күрестің түпкі мақсаты – дербес қазақ мемлекетін құру болды. Осы басты мұрат 1905 жылдан бастап Алашорда таратылғанға дейін қозғалыс қайраткерлерінің басты идеясы ретінде күреске арқау болды.

«Алаш» зиялылары 1917 жылғы ақпан төңкерісіне дейін-ақ халықтың мұң-мұқтажын, талап-тілектерін билік басына жеткізіп, елі үшін, жері үшін аянбай еңбек етті.

1905 жылғы Бірінші орыс революциясынан кейін қазақтардың санасында пісіп-жетілген наразылықтың сыртқа шығуына түрткі болды. Ал саяси күрес ең алдымен патшаға халықтың мұң-мұқтажы жазылған арыз-тілектер жазып жіберу ретінде көрініс тапты. Әсіресе, 1905 жылғы 18 ақпандағы «халықтан сайланған» адамдарды заңды жобаларды дайындауға қатыстыру туралы «Булыгиндік рескрипттен» кейін, патшаға арналып империяның түкпір-түкпірінен халықтың мұң-мұқтажы жазылған хаттар көбейді. Бұл арыз-шағымдарда толық негізді мынадай талаптар қойылды: ішкі ресейлік губерниялардан орыс шаруаларының қазақ жеріне жаппай қоныс аудару толқынына шектеу қойылсын, жергілікті халық орналасқан жерді оның заңды меншігі екендігі мойындалсын, діни сенімдерді атқаруда, оқу-ағарту ісін жүргізуде ұлт мүддесіне қайшы келетін шектеулер жойылсын т.б. Осы жылдың қазан айына дейін жер-жерде «тілге, дінге» бостандық сұраған, оны саяси құқықтармен ұштастыруды мақсат тұтқан петициялар Петербордағы патша сарайына ағылып жатты. Осы қозғалыстан біздің Әулиеата өңірі де тыс қалған жоқ. Олардың қатарында қазақ даласынан жолданған, атақты Қарқаралы петициясымен бірге, 50 адам қол қойған

Сырдария облысының Әулиеата уезі қазақтарының петициясы да болды. Бұл петицияны ұйымдастырушы атақты Кенесары ханның ұрпағы, сол кезде уездік канцелярия басшысы қызметін атқарушы, Әулиеата уезі зиялыларының көшбасшысы Әзімхан Кенесарин еді. Бұл петиция Әулиеата уездің қазақтары атынан Ресей империясы Министрлер Кеңесінің төрағасы – С.Ю. Виттенің атына жазылды. Телеграф арқылы жіберілген бұл петицияда патша үкіметінің отаршылдық саясатына наразылық танытылып, қазақ балаларының ана тілінде білім алуына мүмкіндік беретін мектептер ашу, Түркістан өлкесінде өз алдына дербес діни басқарма құру сияқты маңызды қоғамдық-әлеуметтік мәселелер көтеріліп, қоныс аудару саясатының тоқтатылуы қажеттігі аталып көрсетілді.

Әулиеата уездік комитеті екі жылдың ішінде көп жұмыстар атқарды. Осы арқылы билік басына жергілікті қазақ ұлтының өкілдерінің келуі біздің адамдардың да қолынан іс келетіндігін дәлелдеп берді. Бірақ бір өкініштісі Әулиеата уездік комитетіне мүше болған 11 адамның аты жөні әлі толық анықталмай тұр. Тек Дінше Әділовтың Шу бойында туғаны, Омбы гимназиясында, Ташкентте университетте оқығаны, 1925-1926 жылдары тұңғыш қазақ театрын ұйымдастырып, оның директоры болғаны ғана белгілі.

Қазақтың сан ғасырлық тарихының ең жарқын беттерін жазған Алаш қозғалысы – тарихи-саяси, айрықша құбылыс ретінде ұлтымыздың мәдени- рухани даму жолын жаңа арнаға бұрғаны сөзсіз.

Қозғалыстың қарқындылығы мен жаңашылдығы – қазақ қоғамы үшін қиын-қыстау сол бір дүбірлі шақта азаттық ұранын салып, іс жүзінде бытыраңқылық пен мемлекеттік институттар қалыптаспаған сахара төсінде дербес мемлекет құруға бел шешіп кірісуінде еді. Алмағайып кезеңде амал тауып, халқының басын қосып, ертеңіне сендірген осындай ұлы топ бұғанға дейін болмағаны тарихтан белгілі.

ӘОЖ 80/81

ТАРИХЫ ТҮНҒАН КҮЙІК ТАУЫ

Қасымғали А., Байдалиев Д.Д.

Күні кеше еліміздің болашақтағы жоспарына айналған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ел Президенті: «Халқымыз ғасырлар бойы туған жердің табиғатын көздің қарашығындай сақтап, оның байлығын үнемді, әрі орынды жұмсайтын теңдесі жоқ экологиялық өмір салтын ұстанып келді. Туған жердің тарихын білген және оны мақтан еткен дұрыс. ... Қазақ «Туған жерге туынды тік» деп

бекер айтпаған. Сол себепті, мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын. Осы орайда біз өзіміздің зерттеу тақырыбымызды «Тарихы тұнған Күйік тауы» деп тандауымызға себеп болды. Зерттеу тақырыбын бұлайша тандауымыз кездейсоқтық емес. Себебі осы таумен жапсарлас орналасқан Мыңбұлақ аймағында күллі қазақтың мақтанышына айналған батыр Бауыржан Момышұлы мен заңғар жазушы Шерхан Мұртаза туылып, осы мекен туралы өздерінің шығармаларына да арқау еткен.

Күйік тауы табиғаттың бар тамашасын өзіне жинаған берекелі мекен. Күйік тауы – асқақтаған Алатау мен Қаратаудың түйісіп, ажырасар қойнауында жатыр. Кіші Қаратаумен шектесіп жатқан Күйік асуы ерте кезден ақ адамдар мекендеген аймаққа жатады. 1970 жылы белгілі ғалымдар Қадырбаев пен Марьяшев Тараз қаласының, батысындағы Қойбағар деген жердің тарихын зерттей келе тұңғыш рет тасқа салынған ат пен түйе жегілген күймелі арбалар суретін көргенін айтады. Осы уақытқа дейін қос өркешті түйелер Қазақстанның Оңтүстік аудандарында ислам дінінің енуімен қатар пайда болды деп есептеліп келді. Қаратау мен Күйік тауының маңындағы және Қазақстанның басқа жерлеріндегі археологиялық ғылыми-зерттеу барысында табылған деректер бұл байламды мүлдем жоққа шығарып, қос өркешті түйелер қазақ даласында бұдан үш мың жыл бұрын, яғни қола дәуіріне тән екендігін анықтады.

Күйік тауының өзіндік ерекшелігі туралы Ш.Мұртаза өзінің «Мылтықсыз майдан» атты повесінде былай суреттейді: «Теріскейдегі Қаратаудың Күйік асуы тұсынан мұнартып, баланың жаңа шығып келе жатқан тісіндей боп үлкен Бурылдың қос өркеші көрінеді. Тескентау, Маймақ тұсынан Қапшағай қиялай Күркіреусу ирелендеп, Манастың койнына кіріп зым-зия болады».

Бұл аймақты 1922 жылы ақпан айының соңында жүріп өткен жауынгер жазушы Д.Фурманов «Мятеж» атты романында Күйік асуы туралы мынандай күнделік жазып кеткен. «Каюк (Күйік) асуында табиғат тез өзгереді екен, бұралаң тастақты жолмен төмен құдилай бердік. Жолдағы үлкен тастар татар молаларының басындағы белгі тастарға ұқсайды екен. Асу біткен кезде алдымыздан ескі керуен сарайдың орнына тап болдық. Бұл жерде арғы-бергі өткен жолаушыларға қаракшылық шабуыл жасалып тұрған да, ел көтеріліп керуен сарайды иесімен қоса өртеп жібереді. Жер атауы сондықтан Күйік аталады» - дейді.

Асудың «Күйік» аталуы туралы, Бөгенге жақын «Шошқа бұлақ» атты ауылдың тұрғыны Базен қарияның аузынан Мұхаметжан Тынышбаев төмендегідей аңыз әңгіме жазып алған: «Есім хан жауға аттанар алдында Түркістанға Тұрсын ханды шақырып алып ел билігі мен отбасын аманат етіп тапсырады. Екі жыл жорықта болып, еліне

қайтар жолда Әулиеатадан 40 шақырым жердегі таудан Тұрсын ханның бұзауларын бағып зар еңіреп жылап жүрген кейуанаға кездеседі. Байқап караса кемпір өз шешесі екен, соның күйігінен жер атауы «Күйік» аталыпты делінеді». «(Есым узнал в старухе свою мать; им овладела «Каюк» (злоба, ненависть), откуда и местность стала называться «Куюк»)- Жер атауының «Күйік» аталуы осылай баяндалады

Бір басында бірнеше болжам аңыздарға ие болған Күйік атауының барлығы да күйік, зар, қорқыныш сынды сезімдермен байланысты болғандықтан асудың аты «Күйік» – аталған деп жорамалдаймыз. Зерттеу жұмысы, ерте кезден-ақ саяхатшылар мен тарихшыларымызды ерекше қызықтырып, табиғат ерекшелігімен талалайларды тамсандырған Күйік тауының тарихына арналып отыр. Зерттеудің барысында көптеген тарихи және әдеби деректер сараланды. Күйік тауымен жапсарлас орналасқан жерлерге олардың атауларының шығу тарихына ерекше мән берілді.

УДК 339.9.012 (574)

ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ КАЗАХСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ НА ЕВРАЗИЙСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Локтев Ф., Биназарова Н.Н.

Евразийская цивилизация, которая существовала в рамках Российской империи и Советского Союза, в данный момент находится на этапе возрождения. Теоретическим и философским обоснованием ее возрождения является идеология евразийства. Среди ученых, заложивших прочный фундамент евразийского взгляда на мир, - великий мыслитель XX века Лев Гумилев. Среди политиков – Нурсултан Назарбаев, которого по праву можно назвать одним из отцов-основателей Евразийского экономического союза.

Евразийская идеология получила развитие в работах Л.Н. Гумилева, который видел уникальность евразийской цивилизации в симбиозе русского и тюркского этносов, оседлого и кочевого миров.

Приверженцы евразийской идеи указывают на культурную, духовную близость между славянскими и тюрко-мусульманскими народами: и те и другие обладают высокой пассионарностью, молоды по сравнению с некоторыми другими народами Европы и Азии. Православие и ислам имеют много общих черт, например, традиционализм и коллективизм.

Интеграционные процессы находятся в центре внимания нашего Президента, который вскоре после распада СССР выдвинул идею создания Евразийского Союза как перспективной формы интеграции стран СНГ. Без преувеличения можно сказать, что без личного участия Президента Республики Казахстан этот проект сегодня вряд ли был бы возможен.

2014 год стал знаковым для процесса евразийской интеграции. Идея о создании Евразийского союза прошла непростой путь длиной в два десятилетия: Президент Назарбаев озвучил ее 29 марта 1994 года в МГУ им. М. Ломоносова. За эти годы идея трансформировалась, поскольку вместо Евразийского Союза был создан Евразийский экономический союз. Договор о создании ЕАЭС был подписан президентами Казахстана, Беларуси и России 29 мая 2014 года в Астане. Он вступил в силу 1 января 2015 года. 2 января членом ЕАЭС стала Армения. В мае 2015 года к ЕАЭС присоединится Кыргызстан. Правительство Таджикистана выразило заинтересованность к вступлению в данную организацию в будущем.

Евразийский экономический союз не является политическим объединением. Это союз равных регионов, а не «старшего» и «младшего» братьев. Предметом договора являются исключительно вопросы экономического сотрудничества. В ходе переговоров казахстанская сторона отстояла позицию о недопустимости ограничения национальных компетенций и государственного суверенитета. По настоянию Казахстана из договора были исключены положения о едином гражданстве, едином парламенте и единой валюте. Согласно договору ничто не запрещает Казахстану заключать договоры с третьими государствами и международными организациями.

Таким образом, Казахстан остается привержен принципу многовекторной внешней политики, которая заключается в стратегическом партнерстве не только с Россией, но и с США, Евросоюзом, Китаем и другими государствами. Республика Казахстан оставляет за собой право выйти из ЕАЭС в случае ущемления национальных интересов.

Исходя из вышесказанного, можно утверждать, что Казахстан является одним из лидеров региональной интеграции, с мнением которого считаются другие государства. Роль лидера обусловлена как исторически, так и геополитически. Наша страна находится в центре Евразии, на перекрестке путей между Востоком и Западом. Это место, где соприкасаются Европа и Азия, христианство и ислам, происходит обмен культурными ценностями, идеями и богатствами. Историческая миссия Казахстана состоит в налаживании диалога между разными народами, цивилизациями. И Евразийский экономический союз является доказательством способности Казахстана к такому диалогу, к поиску компромисса, к решению любых проблем мирным путем, не поступаясь при этом национальными интересами.

ӘОЖ 94 (574)

ӘЛІМХАН ЕРМЕКОВ (1891-1970)

Қанай Д., Көбесова А.С.

Әлімхан Ермеков Әбеуұлы (1891, Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы – 22.06. 1970, Қарағанды қ.) – «Алаш» партиясы мен Алашорда қозғалысы жетекшілерінің бірі, қоғам қайраткері, математик, ұстаз. Математика саласы бойынша профессор атағын алған тұңғыш қазақ. Ғалым М.Ескендірұлының «Алаш Орда» министрлері» (2008) атты кітабында: «Әлімхан Ермековтің тарихи зор еңбегінің бірі – Қазақ автономиясы шекарасының біртұтастығын жанқиярлықпен қорғауы. Осы орайда ол 1920 жылы 17 тамызда В.И.Лениннің төрағалығымен өткен қазақ өкілдері қатысқан Халық комиссарлары кеңесінің мәжілісінде Қазақ автономиясы туралы мәселе қаралғанда, Қазақстанның жағдайы туралы Ә.Ермеков баяндама жасайды. Онда ол жер, Қазақстанның шекарасы туралы мәселелерді қамтып, өктемшіл, озбыр, отаршылдық пиғылдағы өкілдермен қызу айтысқа түсіп, өз пікірін тиянақты, жан-жақты, бұлтартпас дәлелдермен қорғап шығады. Нәтижесінде, кезінде қазақтардан тартып алынған Каспийдің теріскей жағалауындағы ені бір шақырымдық және Ертістің сол жағалауындағы он шақырымдық ұлан-ғайыр жер Лениннің тікелей қолдауымен Қазақ еліне қайтарылады» - деген тарихи мәлімет бар. Ә.Ермеков осындай саяси жұмыстарға қатысумен қатар, өзінің саналы ғұмырын білім беру саласына жұмсады. 1921 жылы Әлімхан Ермеков Қарқаралыда екі сатылы мектеп пен педагогикалық техникум ашқан. 1925 жылы Ермеков Семейге шақырылып, Орынбордағы Қазақстан Госплан төрағасының орынбасары болып бекітіледі және осымен бір уақытта өндіріс секциясына жетекшілік жасайды. 1929-1930 жылдары алаш жетекшілерін қуғындау басталғанда Ә.Ермеков те тұтқынға алынып, соңынан бостандыққа шығарылады. 1927-35 жылдары Ташкенттегі Қазақ педагогика институтының оқытушысы, ҚазПИ-де доцент, Алматы зоотехника және мал дәрігерлік институтының профессоры және математика кафедрасының меңгерушісі, 1935-37 жылдары Алматы кен-металлургия институты математика және теориялық механика кафедрасының меңгерушісі болып, дәріс беріп, ағартушылық қызметпен айналысқан. Осы жылдардағы жемісті еңбегінің нәтижесінде жоғары оқу орындарына арналған алғашқы қазақ тіліндегі математикалық кітаптар жазды. Ғалымның «Ұлы математика курсы» оқулығы жоғарғы техникалық оқу орындары мен педагогикалық институттарға арналып, қазақ тілінде латын қарпімен 1935 жылы Қызылорда қаласындағы «Қазақстан» баспасынан 3500 данамен жарық

көрдi. Абай атындағы әмбебап кiтапхананың сирек басылымдар қорында осы еңбектiң бiр данасы сақталған. «Ұлы математика курсы» кiтабы аналитикалық геометрия негiздерi және дифференциал мен интеграл негiздерi атты екi бөлiмнен тұрады. Кiтапта жоғары математика элементтерi аса қарапайым, жеңiл тiлмен түсiндiрiледi. Халқының болашағы үшiн күресте ауыр жолдан өткен профессордың бұл кiтабы қиын-қыстау жылдары жойылып жiберiлген. Кiтаптың тiлдiк, терминологиясы жағынан да өзiндiк ерекшелiгi бар. Оқулықта қазiргi қолданыста жүрген қосынды, қосу, нүкте, теңдеу, шаршы, шеңбер, үшбұрыш, терiс бұрыш, түзу, жазықтық, алым, бөлiм, жатық сызық, сабақ, кесiндi, тұйықтаушы вектор, терiс бұрыш, тұрақты шама т.б. математика терминдерi қолданылады. Әлiмхан Ермеков 1937 жылдың күзiнен 1938 жылдың наурызына дейiн тұтқынға алынғанша Мәскеуде Куйбышев жоспарлау институтының математика кафедрасының меңгерушiсi қызметiн атқарды. Осы жылы 10 жылға сотталып, кесiлген мерзiм 6 жылға азайтылғанымен, Ұлы Отан соғысына байланысты лагерьде 1947 жылға дейiн отырады. 1948 жылы қайтадан тұтқынға алынып, 10 жылға үкiм шығады. Абақты-ғұмырдан 1955 жылы босап шыққан Ә.Ермековке Қарағанды жерiнде тұру туралы шешiм шығарылып, Қарағанды политехникалық университетiнде зейнет демалысына дейiн қызмет етедi.

Жер – елдiктiң белгiсi, ол халық бiрлiгiнiң, оның тұтастығының көрiнiсi. Жерсiз ел болмайды. Жерден айырылу – елден, елдiгiнен айырылу деген сөз. Қазақстан Республикасының қазiргi мемлекеттiк шекарасы осыдан тура 100 жыл бұрын, яғни, өткен ғасырдың 20-жылдарында РКФСР құрамындағы Қырғыз (Қазақ) АКСР-iнiң әкiмшiлiк-аумақтық шекарасы болып анықтала бастады. Осы жауапты жұмыстың алғашқы негiзiн салғандар қатарында Алаш қозғалысының көрнектi қайраткерлерi де болды.

УДК 614.23: 929

АККАГАЗ ДОСЖАНОВА – ПЕРВАЯ КАЗАХСКАЯ ЖЕНЩИНА-ВРАЧ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ

Умбеткалиев А., Ахатова Г.А.

Главные творцы истории – люди. Так и в нашем Казахстане. Интеллигенция Казахстана образца XX-го века боролась за наши идеалы и независимость государства. Интеллигенция, обладая обостренными социальными, интеллектуальными и нравственными чувствами поднимает вопросы о положении личности в обществе, об

отношении ее к созданию нового общества. К таким людям и относится герой моей научной работы – Аккагаз Досжанова.

Аккагаз Досжанова родилась 25 мая 1893 года, в волости Борте Актюбинского уезда Тургайской области (ныне село Борте Мартукского района Актюбинской области) в семье бедного крестьянина. Детство провела в ауле. Рано осиротев, она воспитывалась у брата Сагындыка Досжанова, который был народным учителем, современником, учеником и последователем известного казахского просветителя Ибрая Алтынсарина.

В 1912 году с отличием окончила Оренбургскую женскую гимназию. В том же году газета «Оренбургский вестник» опубликовала заметку о том, что женскую гимназию впервые в ее истории окончила казашка. Отличница мечтала о медицине. Мечта девушки осуществилась, благодаря ее брату. Сагындык написал письмо тургайскому генерал-губернатору, в котором просил поместить Аккагаз на Московские Высшие медицинские курсы.

Учеба совпала с началом Первой мировой войны. Аккагаз записали в военно-медицинское подразделение, состоявшее из студентов медицинских курсов. Девушкам вручили свидетельства сестер милосердия и отправили на фронт. Госпиталь, куда их направили, стоял у польской границы, где шли ожесточенные бои. С наступлением затишья госпиталь отправили в Томск, где в местном университете был медицинский факультет. Два года работы в военном госпитале дали большой профессиональный опыт.

В 1920 году Аккагаз все же окончила четыре курса медицинского факультета Московского университета. Завершать образование Аккагаз поедит в Ташкент. Здесь она поступила на V курс медицинского факультета Туркестанского государственного университета, совмещая учебу с работой врача ординатора. В 1922 году она окончила медицинский факультет Среднеазиатского государственного университета (САГУ) и стала первой женщиной-доктором среди казахов.

В годы гражданской войны тысячи детей остались сиротами, были беспризорниками. Шла работа по определению таких детей в детские дома, интернаты, учить, а кто достиг возраста устраивать на работу. Аккагаз находилась в самом пекле этой работы. Ежедневно Аккагаз Досжанова обходила все 17 школ-интернатов Ташкента. Все эти учреждения Аккагаз посещала регулярно. Каждого ребенка она лечила не только своими знаниями, но и лаской. Малыши долго вспоминали эту добрую женщину, которая была им как мать.

Медицине она посвятила много времени, и ее вклад в нее просто невозможно переоценить. Но это далеко не единственное, чем она была

увлечена. Аккагаз имела и активную социальную позицию. Так в чем же она заключалась?

Начало XX века – эпоха колоссальных перемен. Разговоры о равенстве полов уже не кажутся дикими. Даже в мусульманских государствах идут дебаты о равноправии женщин. Аккагаз Досжанова и Гульсум Асфендиярова являются участницами движения феминизм. Сам феминизм на территории Казахстана зародился еще в конце XIX века, женщины боролись за право высшего образования и оплачиваемый труд. Равенство прав мужчин и женщин было официально установлено большевиками почти сразу после прихода к власти и закреплено на Первом всероссийском съезде работниц, состоявшемся 19 ноября 1918 года.

В заключение хотелось бы сказать, что Аккагаз Досжанову можно считать поистине выдающейся личностью. Она является отличным примером самоотдачи и любви к своему делу. Благодаря ее труду было спасено тысячи человеческих жизней, расширены права женщин и сама она послужила отличным примером для будущих поколений.

ӘОЖ 159.9

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЫН ДАМУДА «АСЫҚ» ТЕРАПИЯСЫ МЕН «ИНТЕЛЛЕКТУМ» ОЙЫНШЫҚТАРЫН ПАЙДАЛАНУ

Букешова С., Керимбаева Р.Қ.

Әлемдік дамыған 30 елдердің қатарына кіру үшін бәсекеге қабілетті адамзат капиталын қалыптастыру мектепке дейінгі кезеңнен басталады.

Мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту және тәрбиелеуде ұлттық құндылықтарды енгізу, өз Отанын сүйетін, патриот, ұлттық дүниетанымы қалыптасқан тұлға тәрбиелеуді міндеттейді. Осы тұрғыда, біздің ұсынып отырған асық ойыны жобасы, ұлттық педагогиканың асыл қазынасы ретінде, болашақ ұрпақтың қазақ халқының ұлттық құндылықтарын тануға, ұлттық сананы, ұлттық кодты қалыптастыруға бағытталған.

Асық ойынын мектепке дейінгі білім беру жүйесіне ендіру жас ұрпақтың рухани жаңғыруының тәжірибелік жолы болып табылады. Өскелең ұрпақтың рухани жаңғыруы дегеніміз – ұлттық санамен тығыз

байланысты. Яғни, баланың балабақша қабырғасынан ұлттық дәстүрлерді білуі, ұлттық ойындар ойнауы, өзінің ана тілінде сөйлеуі, халық ауыз әдебиетімен сусындап өсуі ұлттық кодтың негізін қалыптастырады.

Асық ойыны халқымыздың дәстүрі мен салт-санасына сіңіп, ғасырлар бойы қазақ халқының «төл ойыншығына» айналған.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Халқымның тағылымы мол тарихы мен ықылым заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын», деп жазған болатын[1]. Демек, мектепке дейінгі кезеңнен бастап ұлттық тәрбиені шыңдап, баланың физикалық және ой-өрісінің дамуын қамтамасыз ететін жаңа технологияларды іздестіру өте өзекті.

Осыдай жағдайлардың негізге ала отырып, 2018-19 оқу жылынан ғылыми жетекшінің басшылығымен Тараз қаласының №43 «Еркеназ» балабақшасында «Асық терапиясы» енгізілді.

Интеллектум ойындарының авторы, өзі де тәжірибелі педагог Осман Метиннің айтуы бойынша, интеллектум ойыншықтарын қолдану арқылы балалардың бірінде көру арқылы қабылдау жетілсе, екіншісінде ойлау қабілеті немесе ой белсенділігі артқанын көресіз. Балаға өмірінің басынан дұрыс жөн беру ең маңызды іргетас. Сол үшін қабілеттері ашылып сол бағытта білім алуы үлкен жетістік.

Әсіресе балалық шақтың баспалдағы болып саналатын балабақшада тәрбие беру өте маңызды. Интеллектум ойындары арқылы баланың бірте-бірте жеке тұлғаға сай қабілеттері қалыптасады. Балалардың алдымен ұғу қабілеті, ары қарай заттарды топтастыру, бөлу, көру арқылы түйсіну сана-сезімдері жетіледі. Интеллектум ойыншықтарының тағы бір ерекшелігі онымен балалар арнайы мекемеде маманның бақылауында ғана ойнап қоймай, үй жағдайында да қызыға ойнауына болады.

Қазақтың ежелден келе жатқан ұлттық ойыны асық ату соңғы кезде ұмыт бола жзадады. Біз соны жаңғыртуды мақсат еттік. Асық ойнаған баланың жылдамдығы, мергендігі дамып, алыстан көру қабілеті артады, аяқ-қолы ширақ қимылдап, епті бола түседі. Асық ату үшін балаға логикалық ойлау да қажет, бұл бүлдіршіндердің ой-өрісін дамытады.

Бір ғана асық балаларды көптеген ойыншықтармен немесе ойын түрлерімен қамтамасыз ете алады. Мұндай мол мүмкіндікі неліктен тиімді пайдаланбасқа? Ұлттық ойынымызды бүлдіршіндердің қызыға ойнайтын ойын түріне айналдыру мүмкіндігі бар. Ықылым заманнан

ата-бабалармыздан мұра болып келе жатқан құндылықты неге дәріптемеске. Бүгінгі таңда жаңа заман балаларының дамуында, асық ойынын инновация ретінде пайдаланып, оның түрлі нұсқаларын жасап, этнопсихологиялық сананы қалыптастыруға кім кедергі? Қазір қолға алынып, балабақша бағдарламаларына «Асық терапиясы» жаппай енгізіле бастаса, болашақ ұрпақ үшін де тиімді болмақ.

ӘОЖ 008(574):32

ӘЛЕМДІК ДЕҢГЕЙДЕГІ ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ

Елеусін М., Молдазимова А.Е.

Менің өз жұмысымды ұсынудағы басты мақсатым-Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтің «Мәдени мұра» бағдарламасын негізге ала отырып, еліміздің ең көне, әрі тарихы мен тағылымы молкиелі Тараз шаһарының ірі туристік орталыққа айналуына өз үлесімді қосу болып табылады. Көне қаланың тарихи жауһарларымен әлем жұршылығының назарын аудартып жаһандану заманындағы қазақ елін өткенін ұмытпай қастерлеп, болашағын бағдар жасаған дарабоз ел екенін көрсеткім келеді.

Тараз – Талас өзенібойында созылып жатқан тарихи қала. Ол V ғасырға дейін салынған. Алғашқы рет 568 жылы византиялық елші Земарх Тараз қаласы туралы некен-саяқ мәліметтер берген. Бірнешеонжылдықтан кейін 630 жылы ол туралы Қытай саяхатшысы Сю-ань-Цзан хабарлайды. Ежелгі Тараз – Ұлы Жібек жолын жалғап жататын тұрақты дипломатиялық және сауда-саттық қарым-қатынас жасалатын күре тамыры іспеттес, бұл байланыс көпірінің маңызы дүниенің екі бөлік арасындағы материалдық ауыз-түйіспен ғана шектелік қалмай, оның шеңберінен алысқа кетіп жатты. Тараз – Қазастанның Орта ғасырлық қалаларының ішіндегі ең белгілісі, ең көнесі.

Археологиялық қазба жұмыстары кезінде – VIII-IX ғасырлардағы мешіт, медресе, отқа табынушылар мейрабы, зындан, көнеТалас өзені сағасының жағасы, тұрғын үйлердің іргетасын тапқан. Жеті жыл тоқтаусыз жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде археологтар VI-IX ғасырларға жататын қыш табақтар, құмыралар, сынап, көзелер, шырағдандар, тағара, кесе және қыш су құбырлары секілді 50 мыңдай артефактілер табылған. Ежелгі Тараз қаласы – I-XIX ғғ. қазіргі Тараздың орталық базары аумағында

оранласқан. Қалашық маңайына қала үйлері алып жатыр. XX ғ-дың бас кезінде ұзын қабырғалар төңірегінде отыздан астам төмпешіктер қорғандар, қоныстар, некропольдер қалдығы болған. Қазіргі кезде олардың бәрі тегістеліп, үйлер салынған. Сүлейманов көшесінің батыс бөлігіндегі төрткүл және телеорталық аудандағы қоныс, қаланың солтүстік шетіндегі ұзын дуалдардың жекелеген бөліктері сақталынып қалған.

«Көне Тараз» саябағы халықаралық туристік орынға айналды. Қазақстан бірінші рет осы саябақты ішкі, аймақтық және халықаралық туризм саласын дамыту жолында ең ірі археологиялық нысан ретінде, әлемдік «EXPO-2017» көрмесіне келген қонақтарға көрсететін қалалар тізіміне енгізген болатын. Одан бөлек Ұлы Қазақ хандығы құрылуының 550 жылдығын тойлау мерекесі аясында «Көне Тараз» археологиялық саябағында бірнеше нысандар ашылған. Бұл орталықта 20 га алқапта шолу мұнарасы, Достық үйі мен конгресс-холы бар мәдени орталық, «Тараз Саздары» стеласы, «Мыңбұлақ» саябағы, қазба жұмыстарының барысында табылған экспонаттар қойылған көне заттардың музей нысаны орналасқан. Мысалы: қыш ыдыс-аяқтар, алтын шыны мен металлдан жасалған қолөнер бұйымдарын атауға болады. Бұл дүниелердің құндылығы мен тарихи байлығына отандық мамандар ғана емес, көрші ресейлік мамандар да жоғары баға берген. 2018 жылы Қала күніне орай Қайрат Рысқұлбеков атындағы саябақта халық қаһарманы Қ.Рысқұлбековтың ескерткіші бой көтерді. Ескерткіштің ашылу рәсіміне халық зиялылары мен Қайрат Рысқұлбековтың әпкесі Гүлнар Рысқұлбековада қатысты.

Тараз қаласы туристер мен зерттеуші ғалымдар үшін әлі жұмбақ қалалардың бірі. Жылда қала маңында археологиялық қазба жұмыстар жүргізіледі. Туристер де қаланың ескі қорымдары мен қала қалдықтарын көруге көптеп келетін. «Туристер келіп қызығатын аспан астындағы құнды өркениет табыстары облыстық мұражай қорында да сақтаулы. 2002 жылы Тараз қаласының 2000 жылдық мерейтойына орай облыстық музейдің қасынан жаңадан 3 музей ашылды: «Ежелгі түрік жазбалары және ежелгі түрік тас мүсіндер мұражайы», «Тараз-2000 қаласы тарихының мұражайы», «Л.В.Брюммердің көркемөнер мұражайы». Тарихы терең Таразда бүгінгі өркениетке жеткен ескі қақпалар, ерте кезден адамдар мекендеген камалы бар бекіністер, ескі моншалар бүгінгі күнге дейін бұзылмай өз қалпын сақтап тұр. Тарихтан хабар беретін бұл орындар талай туристердің қызығушылығын оятып, өзіндік құпияға толыққұрылыс нысанымен көздің жауын алып келеді.

УДК 791.1

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКОГО КИНЕМАТОГРАФА

Тоғабек А., Саулебаева А.А.

Существует постоянная связь между обществом и кино. Киноискусство отражает проблемы и радости современности, служит в целях пропаганды, способно воспитывать, эмоционально настраивать. Воздействие кино на сознание человека до сих пор изучено мало.

С момента выхода первого фильма прошло 80 лет. В 2018 году Казахстан, отпраздновал 80-ти летний юбилей кино Казахстана, в честь юбилея в городе Алматы 15-18 сентября прошел Almatyfilmfestival.

В условиях развития современного Казахстана особому воздействию подвергается молодежь, находящаяся на этапе активной социализации. Среди способов воздействия на сознание, жизненные ориентации подрастающего поколения, одним из наиболее влиятельных и наименее исследованных является кинематограф. Именно молодежь ходит в кинотеатры на просмотр новых кинолент. Часто так случается, что иллюзорная реальность, созданная режиссером, проецируется молодыми людьми на собственную жизнь. Поэтому следует большее внимание уделять содержанию фильма, тому, чему может научить тот или иной сюжет.

Исходя из вышеуказанного, следует отметить, что для нашего города Тараз большим событием стало открытие «TarazFilmSchool» - школы киноискусств. Цель проекта - отобрать талантливую молодёжь, выявить новые лица, максимально поддержать нашу талантливую, творческую молодёжь, дать возможность, создать условия для самореализации. Президент страны Н.А. Назарбаев в своей статье – «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», отметил «Сегодня не только отдельный человек, но и нация в целом имеет шанс на успех, только развивая свою конкурентоспособность...» Для творческой молодежи это стало отличным шансом проявить свой талант и обучаться любимому делу.

Инициатор создания школы - молодой режиссер Даурен Камшибаев. Выбор города не случаен, он родился и вырос в Таразе. Режиссерскому мастерству Д. Камшибаев обучался в Америке. На родине захотел реализовать ряд проектов, но столкнулся с проблемой нехватки профессиональных кадров. Тогда он решил обучить и создать команду, которая в будущем могла бы качественно снять полнометражный фильм.

В период с момента выхода в свет первого казахстанского фильма до последнего, снятого в нынешнее время, произошло огромное количество изменений: было снято много картин, в которых каждый режиссер пытался

как можно ярче и красивее отразить картину и оставить в истории свой след и свое имя. В нынешнее время одним из талантливых режиссеров является Акан Сатаев, также Нуртас Адамбай, которые внесли неоценимый вклад в отечественную киноиндустрию. Меня восхищают ребята, которые учились в США или же любой другой стране, но при этом возвращаются и продолжают снимать кино здесь, добавляя свои успехи и награды в копилку нашего Казахстанского Кино.

Хочу отметить, что режиссеры независимого Казахстана, продолжая традиции представителей «новой волны», не боятся снимать смелое кино.

2019 год был объявлен Годом молодежи в Казахстане. Президент нашей страны Нурсултан Абишевич Назарбаев тем самым дал возможность для развития молодых людей во всех сферах общества. Каждый гражданин нашей страны должен четко понимать суть проводимых реформ и их важность в деле процветания нашей Родины. Следует понимать, что это не только возможности для развития и роста, но большая ответственность, возлагаемая на молодежь Казахстана. Средства искусства кинематографа дают возможность воспитывать в подрастающем поколении стремление развиваться, упорно добиваться своих целей. Таким образом, молодые люди отвлекаются от социальных сетей и пагубного влияния улицы. Благодаря киноискусству можно научить разбираться в различных направлениях современной культуры, коммуникативным навыкам. Кино - это величайшее искусство, которое любят все люди на Земле! Давайте вместе делать качественное кино!

ӘОЖ 159.7

ТҰЛҒАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ПСИХОТЕРАПИЯНЫҢ РОЛ-АНИМАЛОТЕРАПИЯ

Паримбай Г., Дәуренбекова Ә.К.

Бүгінгі таңда «күйзеліс» термині қарыштап дамып келе жатқан қазіргі жаһандану заманының сүйікті сөзіне айналды. Ия, күйзеліс дерті бұрыннан-ақ белгілі. Десе де, бүгінгі қым-қуыт, пайдалы-пайдасыз ақпарат легіне толы, толассыз күйбең кезеңде күйзеліс күйіне кезікпеген пенде кем де кем шығар. Бүгінде әлемде әрбір жиырмасыншы адам өз өмірінде күйзеліс күйін бастан кешіреді екен. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының келтірген деректері бойынша, бұл дерттің белгілері әлемде 121 миллион адамда нышан беріп, 850 мыңнан астам адам өз-өзіне қол жұмсайтын көрінеді. Ең сорақысы, уақыт өтіп, адам саны көбейген

сайын күйзеліс те көптеген дерттерді басып озып күн санап емес, сағат санап психологтар мен дәрігерлерді сергелдеңге салуда. Үлкен де кіші де, жас та кәрі де өз ішіне тұйығып, жанары талып, жаны семіп, өмірдің қуанышты ашық аспанын қапсағай қалың қайғылар жапқанда адамзатқа дем беретін табиғат анамыз, ал ем беретін жануарлар әлемі болмақ. Ол қалай дейсіз ғой? Ол – анималотерапия.

Анималотерапия (лат. «animal» -жануар, «therapy»-терапия) жан-жануарларды пайдалану арқылы адамдарға психотерапиялық көмек бере алатын терапияның түрі. Анималотерапияда әр түрлі жануарлардың символдары, яғни олардың бейнелері, суреттері, ертегі кейіпкерлері ретінде, ойыншықтары және қарым-қатынас барысында қауіп тудырмайтын жануарлар да пайдаланылады. Бұл жаңаша ғылыми емдеу әдісі қазіргі таңда көптеген қауіпті аурулардың алдын алу мақсатында да қолданылуда.

Анималотерапияның тарихына тоқталып өтер болсақ, тарихшылардың айтуы бойынша, Ежелгі Египет, Ассирия, Вавилон мен Римде мысық жануары осыдан 5000 жыл бұрын қолға үйретілген деседі. Осы елдерде бұл сүйкімді жануарлар ерекше қасиетті саналғандығын біз Египетте басты құдайлардың бірі күн құдайы Ра-ның мысық басымен бейнеленгенін, береке мен аналық құдайы Бастетке арнап салынған мысықтар храмы бүгінгі күнге жеткендігінен аңғара аламыз.

Жаңа заман адамдарының, жалпы ХХІ ғасырдың психологиялық проблемаларының көшін бастап тұрған бұл – жалғыздық. Санада туындайтын көптеген жауапсыз сұрақтардың, мәнсіз мәселелердің, рухани әлсіреудің бастауы ішкі жалғыздық болып табылады. Бұл жағдайда иттер таптырмас ем. Анималотерапияда терапияның бұл түрі – канистерапия (лат. «canis»-ит, «therapy»-терапия) арнайы үйретілген иттер арқылы науқастарды емдеу.

Жануарлар терапиясының тағы бір кең тараған түрі – фелинотерапия (лат. «felis» -мысық, «therapy» -терапия). Мысық терапиясы ақыл-есі кешеуілдеген балаларды, әр түрлі жүрек-қан-тамыр ауруларымен ауыратын адамдарды, миы зақымданған тіпті невроз, шизофрения, маниакальды синдромдарға шалдыққан психикалық ауытқулары бар науқастарға да таптырмас ем.

Анималотерапияның ең көне түрі – иппотерапия (гр. «ippos» - жылқы, «therapy»-терапия). Гиппократтың жазбаларында Орта ғасырларда жылқымен жүру тек қимыл-қозғалыс жүйесімен байланысты дерттерді емдеп қана қоймай әйел адамдардың жүйке жүйесіндегі ақауларды да жоюға болатындығы туралы жазылған.

XX ғасырдың ортасында пайда болған жануарлар терапиясының келесі бір жаңа түрі – дельфинотерапия («delphinidae» -дельфин, «therapy»-терапия). Терапияның бұр түрінде буындардың дұрыс қалыптасып дамуына үлкен жағдай жасайтын су – үлкен рөлге ие.

Зерттеу нәтижелеріне қарғанда жануарлармен тікелей қарым-қатынас жасаған балалардың жауапкершіліктері артып, тұлғалық қасиеттері дамып, ренжу, мұңаю, қуану, эмпатия, мейірімділік секілді сан қырлы сезімдердің көп түрленгені байқалған.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Мәңгілік ел болашағы білімді ұрпақ, саналы жастар!» деген. Қорыта келе, ел ертеңі болар балалардың, жастардың санасын серпілтіп, ақыл-ойын өрістететіп, жүрегіндегі жылуды ашатын жануарлар терапиясын Қазақстанда одан әрі дамыту – жаңарған елдің рухани жаңғыруына жаңа дем бермек деген сенімдемін.

ӘОЖ 130 (574):(510)

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ МӘДЕНИЕТТЕРІНДЕГІ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ БАЙЛАНЫСЫ МЕН ҮНДЕСТІГІ

Елхат Е., Баярисов Р.У.

Мақалада қаралатын басты мәселе – қазақ мәдениеті мен қытай мәдениеті арасындағы рухани құндылықтардың үндестігі әрі байланысы. Әлемдегі барлық халықтардың бір ортақ ерекшелігі – табиғаттағы тылсым күштерге табынып, соларға арнап құрбандық шалып, әрі өздері үшін тілек тілеуі. Бұл барлық халықтардың ежелгі мәдениетіне қатысты ортақ белгі. Қазақ және қытай мәдениеттерінің үндестігі сонау ерте заманнан аспанға – Көк Тәңіріне табынуынан бастау алады.

Аспанға табынушылық. Қытайларда дүние жүзінің басқа халықтары сияқты, құдайлар мен рухтар құрметіне арнап құрбандық шалып, тілек тілеген. Б.з.б. XI-X ғасырларда Шэнди құдайға табынушылықтың орнын аспанға табынушылық басты. Сол кездегі империя билеушілерін аспан тәңірінің ұлы деп, ал Қытай империясын аспан астындағы қасиетті империя деп жариялады. Бұл атақпен Қытай елінің бұл аты қазірге дейін сақталып келеді. Осылай аспан құдайлардың басты құдайы болды. Қытай халқы аспан құдайын қайырымды рақымды жандарды жарылқап, қайырымсыз қатыгез адамдарды жазалайды деп түйді.

Ежелгі түркілер, соның ішінде қазақтар да «Көк Тәңірін» табиғат құбылысын, әлем құрылысын жаратқан жаратушы ретінде түсінді. Қазақтың ата тегі болған ежелгі түркілердің Көк Тәңіріге сиынғанын кешегі Күлтегін, Білге қағандарға арнап, балбал тастарға қашап жазылған жазулардан білеміз. Мысалы: «Күлтегін» жазуында «биікте Көк Тәңірі төменде кара жер жаралғанда екеуінің ортасында адам баласы жаралған» деп жазылған.

Ата-баба рухына табыну. Қытай халқында ата-баба рухына табынуға үлкен мән берген. Ежелгі қытайлар наным-сенімінде адам өлгеннен кейін де өмір сүруін жалғастыра береді деген түсінік болған. Әрі ата-бабамыздың рухы біздің арамызда, бізді қолдап қуаттайды деп сенген. Ал қазақ халқының мәдениетіндегі дәл осы көрініс, ата-баба аруағын қастерлеу, құрмет тұту, сыйлау, ілгерігі сақтар заманынан бастау алып, осы күнге дейін жалғасқан дәстүр. Кешегі елін жерін қорғау үшін арпалысқа түскен жау жүрек батыр бабаларымыздың аруағына арнап ас беру, бәйге шаптыру, құрбандық шалу, бата бергенде «Тәңірі жарылқасын, аруақ қолдасын» деп қайыру, осылардың барлығы елі, жері үшін о дүниелік болған бабаларымызды ұлықтауды, ұмытпауды парыз деп санаған. Оған дәлел қазақта мынадай сөз бар, «Өлі риза болмай тірі байымайды». Осыдан-ақ халық даналығында аруақтарға көзқарас айқын көрініс тапқан. Бұл діни сенімнің астары мен мәні қазақпен қытай халқының ата-тегін қастерлеу, қасиетті баба рухын есте сақтау, солар жасаған ерлік, батырлығын жаңғыртып насихаттау, үлгі тұту және ұрпақ бойына сіңіру сияқты тамаша идея жатқанын білеміз. Бұлда екі ел мәдениетінің сан саладан құйылып кеп бір арнада тоғысуын байқатады.

Қытай халқының Конфуций іліміндегі қағидалардың қазақ халқының салт-дәстүрімен байланысы. Конфуций ілімінің басты қағидасы «Ата-аналарды құрметтеу мен қарттарды сыйлап қадірлеуге» келіп тірелді. Бұл сол кездегі мемлекетті басқарған патшаның да, қарапайым халқының да көңілінен шыққан, себебі Конфуций ілімі бағыныштылықты дәріптеді, төменнің жоғарыға, үлкеннің кішіге, баланың әкеге, әйелдің еркекке, халықтың патшаға бағынуын насихаттады. Қазақ дәстүрінде де ата-ананы құрметтеу, қарттарды сыйлау әйелдердің ерлерге бағынуы өте биік өреге көтерілген. Түйіндеп айтар болсақ, бұрынғы қазақ дәстүрінде бір ауылда бір қарт болса, ол ауылдан ешқандай дау-жанжал тумай тыныш өмір сүретін, қартын тыңдаған ел қамалы берік қадірлы елдеп түсінген.

Халқымыздың рухани мәдениеті басқа елдерден аспаса кем емес екенін мақаламызда екі елдің рухани байлығы мен құндылықтарын салыстыра отырып көрсетуді зерттеуіміздің өзекті мәселесі етіп алдық. Мақаламызды қорытындылай отырып, кемелді рухани мәдениетіміздің мол байлығын Қытай сияқты алдыңғы қатарлы мемлекеттердей материалдық мәдениет, ғылым мен техника саласындағы жетістіктерімізбен ұштастырып, бай қуатты елге айналсақ екен, басқалардан қазақ ұлтының еш кем емес екенін көрсетіп, таныта білсек екен деген ой айтқымыз келеді!

ӨОЖ 811.124

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНІҢ САЯСИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Асылбеков Е., Спанов М.Ж.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық» деп айтқан еді. Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады» – деп латын әліпбиіне көшудің қажеттілігін атап өтті. Ұлы Дала елінің тарихына көз жүгіртсек, бірінші тұғыры байлық – жер, екіншісі – тіл, үшіншісі – мемлекет және оның тарихы болуы керектігі айқындалады. Сол елдердің тәжірибесіне қарасақ, мысалы, Өзбекстан 1928 жылға дейін өзбек тілі араб әліпбиін қолданған. 1940-1992 жж. кириллица қолданылып, 1993 жылы өзбек тілі қайта латын тіліне көшіп, қазіргі кезге дейін қолданып келеді. Өзбек латын тілінің ерекшелігі – арнайы символдар мен диакритикалық белгілердің жоқтығы (тек апострофтар бар). Классикалық латын кириллицамен салыстырғанда 7 әріпке кем, сондықтан арнайы белгілер мен символдардың жоқ болу есебінен кейбір әріптерді екі еселеуге тұра келеді. Сол сияқты Әзірбайжанда 1925 жылдарға дейін ресми әліпби рөлін араб тілі атқарды. 1926-39 жылдары латын әліпбиін қолданса, 1940-2001 жылдары кириллица, одан кейін 2001 жылы қайта латын әліпбиіне көшті. Өзбекстанда бізге әліпби таңдау ісі – ең маңызды іс екенін қыларман боп жеткізді. «Әліпбидегі графемаларды таңдауды ғалымдарға берген дұрыс. Өзбекстанда комиссия құрамындағы он екі адамның тек екеуі ғана ғалым, қалғандары шенеуніктер болған. Соның кесірінен айтылған пікір сыртта қалды. Себебі технологияға икемді, аз қаражат жұмсалатын, пернетақтадағы 26 графеманы ғана алдық», – деді ғалым Әбдірахманов. Мысалы, «ш» дыбысын ағылшын тілінде «sh» деп таңбалайды. Бірақ бізде «с» мен «х» әріптерінің де тіркесі бар. Мысалы, «асхана» сөзі. Асхананы ағылшындар сияқты жазсақ «ashana», яғни «ашана» болып оқылады. Өзбекте ең жиі кездесетін есім – Исқақ. Латын әліпбиімен «Ishak» деп жазылды, оны барлығы «Ишак» деп оқыған. Ешқашан тілді техникаға икемдеуге болмайды, техниканы тілге

икемдеу керек. Тіл ғасырлар бойы өмір сүреді. Мысалы, түріктер латын әліпбиіне көшкен кезде техника да болған жоқ. Өздері қабылдаған қаріп бойынша пернетақта жасап алды. Кейіннен «қ» әрпін жоғалтып алдық деп шулады. Түркиядағы «к» әрпі қазақ тіліндегі «қ» әрпінен бөлек. Түріктердің әдеби тілінің негізіне Стамбұл диалектісі алынған, бұл – оғыз тектілердің тілі. Оғыз текті түріктердің тілінде «қ» жұмсартылып, «к» болып айтылады. Ал Анадолы түріктері – қыпшақ тектілер, олар «қ» әрпін анық айтады. Осыдан кейін түріктер «Q» пернетақтасын енгізді, онда «қ» таңбасы бар. Құжаттар өтпеді, бағдарлама жасалмады деп кідіріп қалмай, барлығын ретімен жасақтаған абзал. Латын әліпбиіне байланысты жұмыстар атқарылып жатқанымен қиындықтар әлі де болса кездесіп жатыр. Мысалы «ш» дыбысының дұрыс таңбаланбауы, адамдардың енжарлық танытуы, қаржының дұрыс жұмсалмауы және де латын әліпбиінің өлі тілдер қатырына жатуы (яғни, қазіргі кезде қолданылмайтын) италийлік тілдерге жатады. Біз тарихымызды білмей болашаққа нық қадам жасай алмаймыз. Тарихқа көз жүгіртсек, бірнеше әліпбиді ауыстыруымыз сауатсыздыққа әкелді. Сол қателікті қайталамас үшін барлық мәліметтерді қарастырып, саралап дұрыс шешім шығаруымыз керек.

ӘОЖ 316.356 2 (075)

ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Тұрарбекова Г., Еменова Г.Б.

Қазіргі заманда құқықтық мәдениет жалпы қоғамдағы материалдық және рухани мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде даму қажеттігін барлық адамдардың түсінуі керек деп ойлаймын. Құқықтық мәдениетінің таяздығынан қоғам мүшелері бір-бірінің құқықтарын аяққа таптап жемқорлыққа, паракорлыққа жол беруі, өркениетті елдер арасында жабайылықтың қалдығы болып саналатын ұрлық, тонау, бопсалау сияқты қылмыс түрлерінің қоғамымызда әлі де орын алуы, күштілер әлсіздерге күш көрсетіп, адами факторлардан алшақ жатқан келенсіз көріністерге қарсы тосқауыл қою жолдары айтылады. Осы келенсіз жағдайлардың орын алуына, оның туындау себептері неден болуда, деген сұрақ туындайды. Менің ойымша бұның басты себебі адамдардың құқықтық мәдениетінің төмендігі. Құқықтық мәдениеттің мақсаты қалыптасқан қоғамдық қатынастардағы жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың, халықтың құқықты тану, меңгеру барысындағы

немесе оны жалпы сыйлаушылықтан туындайтын құқықтық санасы болып табылады.

Құқықтық тәрбие беру әркімнің жеке тұлғасын қалыптастырып, олардың бойына жоғары идеялық пен қоғамдық меншікке қатынасты көзқарасты дарытудың асыл міндеттерін атқарады. Құқықтың тәрбие тура жолмен жүруге үйрететін әділеттілік әдістеріне сүйенеді. Адам мұндай жағдайда өзінің ар-ұятына жүгінеді. Оқушы өзінің айналасындағы адамдарды, әлеуметтік игіліктерді қате бағалауы мүмкін. Бұл көбіне құқықтық тәрбиенің бұзылуына әкеліп соқтырады. Құқық қоғам мен қоғамның әрбір мүшесінің бүкіл өмірін қамтып жатады. Құқықтық мәдениеті төмен дамыған адам тек заңның өрескел бұзылған жағдайында ғана оған зейін аударады да, құқықтық талаптарды мойындамаған көп жағдайларды байқамайды. Заңды білмеу – құқықтық мәдениеттің елеулі кемшілігі. Құқықты құрметтеу, әділдікті, борышты, жауапкершілікті, заңдылықты сезіну – адам тұлғасының жоғарыдан көрінуі. Осыдан келіп заңдылықты сезіну құқықтық мәдениеттің құрамы екендігін түсіну қиын емес. Құқықтық мәселелерді сөз ету, оны тыңдаушысына жеткізіп бере білу – аса қиын өнер. Бұған тек қана білімді болу жеткіліксіз, сонымен бірге, тәжірибелі, көпті көрген, адамдардың жүрегіне барар кілтті таба білер тәрбиеші болу маңызды.

Сондай елеулі өзгерістердің бірі – демократиялық-құқықтық мемлекет құру міндетін шешу. Мемлекеттік саяси-құқықтық қайта құрудың маңызды құрамдас бөлігі – адамның құқықтық мәдениетінің деңгейін көтеруге тікелей тәуелді. Өйткені, құқықтық мемлекетке азаматтардың жоғары саяси және құқықтық білімділігі, құқық бұзушылыққа қарсы тұра білу қабілеттілігі мен дайындығы тән.

Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет ретінде дамуы әрбір азамат бойына құқықтық құндылықтарды сіңіріп, құқықтық сананы қалыптастырудан көрініс береді. Өркениетті қоғам үшін қымбат қазына – адам, адамның бостандығы мен өмірі десек, бүгінгі жас ұрпақтың осы қымбат қазынаны бағалай білуі аса маңызды. Сол себептен құқықтық мәдениетті қалыптастырудың маңыздылығы да осыдан басталады. Оны қалыптастыру үшін жүйелі де мазмұнды тәрбие қажет. Құқықты білу, санаға сіңіріп, құқыққа сәйкес мінез-құлық көрсетуге жастарды баулу. Ұлттық дәстүрлі құндылықтарды жаңғырта отырып тәрбиелеу. Құқықтық мәдениет біздің қоғамда мүлдем жоқ, оны жаңадан қалыптастыру керек деп айтуға келмес. Сондықтан мен құқықтық мәдениетті артыру қажет деп ойлай отырып оның негізгі жолдары ретінде төмендегі жағдайларды ұсынғым келеді:

Құқықтық білімді іске асыруға тәрбиелей отырып, құқықтық мемлекет адамдарының өзара өркениетті қарым-қатынасын дамыту; мемлекет заңдарын қастерлеуге, заң нормаларын сақтауға және

орындауға, өз құқығын заңмен қорғай білуге, өзгелердің құқығын қастерлеуге, өз іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарауға балу. Оқушылардың құқықтық мәдениет деңгейін анықтап, бағалаудың диагностикалық жолдарын қалыптастыру қажет.

УДК 316.7:374.7

ПОВЫШЕНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ ФОРМАМИ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Калмухамбетова Л., Омаров С.А.

Трудовые отношения - составная часть культуры корпорации. Ведь предприятие это не только совокупность процессов, набор продуктов и услуг, оно является также человеческим сообществом. Как и все сообщества, оно формирует специфические формы культуры - в данном случае корпоративную культуру, которая может быть определена как совокупность устойчивых для данной организации ценностей, норм, ожиданий, регулирующих поведение ее членов. Нормы поведения, принятые в данной фирме и называются корпоративной этикой.

В современном мире эта тема очень актуальна, так как развитые гуманные производственные структуры могут оказаться неэффективными, если в коллективе отсутствует здоровый социально-психологический климат.

Корпоративная культура — это совокупность поведенческих характеристик, обязательных для организаций, входящих в корпоративную структуру. Корпоративная культура напрямую оказывает воздействие на эффективность деятельности организаций. Еще недавно утверждалось, что в наших условиях к предпринимательству невозможно подходить не только с позиций подлинной нравственности, но и с критериями западной этики, корпоративной этики. Но, сегодня же существует несколько отечественных этических кодексов, принятых как деловыми профессиональными ассоциациями, так и корпоративными структурами.

Корпоративная культура существует в любой организации независимо от ее размеров и сферы деятельности. Это объясняется тем, что в любом сообществе есть свои принципы, нормы, правила, порядки и ритуалы, которыми руководствуются члены группы. Иными словами, под организационной культурой можно понимать совокупность принципов, ценностей и правил деятельности организации, которые разделяются большинством ее членов и передаются из поколения в поколение.

Как и любая система, корпоративная культура состоит из определенных компонентов, которые отличаются друг от друга уровнем видимости и сложности.

Известно, что фирмы с ярко выраженной корпоративной культурой гораздо эффективнее используют человеческие ресурсы. Корпоративная культура - одно из самых эффективных средств привлечения и мотивации сотрудников. Как только человек удовлетворяет потребности первого уровня (условно говоря, чисто материальные), у него возникает потребность в другом: положении в коллективе, общности ценностей, нематериальной мотивации. И здесь на первый план выходит корпоративная культура.

Так как организационная культура формируется под воздействием многих факторов и процессов, то ее изменение требует проведения многочисленных преобразований в различных областях компании - стратегии, персонале, организационной структуре, стиле управления, системе компенсаций и т. д.

Каждой организации, каждому руководителю необходимо разработать свой план по повышению корпоративной культуры в целом, и в этом всецело могут помочь формы социально-культурной деятельности.

При помощи этих форм могут решиться следующие задачи:

- повышение корпоративной культуры, путём идеологической и социальной мотивации работников;
- получение доверия со стороны персонала к руководящему аппарату;
- привлечение новых работников и их долговременное закрепление в трудовом коллективе;
- всестороннее культурное развитие личности индивида, путём вовлечения в социальную и культурную активность социума и др.

УДК 32.019.5(574)

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Бабаханова Д., Иманбекова Г.М.

Молодежная политика, которой придерживается на протяжении последних лет молодое общество, создает условия для развития личности и творческой самореализации каждого молодого человека, реализации инновационного потенциала молодежи во всех сферах общественной жизни. С уровнем развития казахстанской молодежи, ее интеграцией в общество, связано будущее Казахстана, основы которого

закладываются в настоящем. Приоритеты молодежной политики являются одними из ключевых целей Стратегии «Казахстан - 2050», инициированной Президентом Республики Казахстана – Лидером нации Н.А. Назарбаевым.

Страна ставит перед собой новые задачи по социальной модернизации, форсированной инновационной индустриализации и экономической интеграции. Закрепив достижения 20 лет независимости, страна возлагает огромную надежду на молодежь. Задачей государства становится адаптация государственной молодежной политики к требованиям времени, в котором молодежь становится важным фактором конкурентоспособности Казахстана. Переход к инновационной экономике актуализирует задачу формирования инновационного поведения казахстанской молодежи.

Казахстанская молодежь представляет собой не только объект заботы со стороны государства, молодежь – это также активный субъект, участвующий в жизни общества и существенно влияющий на качество и темпы его развития. В условиях модернизации общества и растущих требований к человеческому капиталу государственная молодежная политика должна стать инструментом развития и преобразования страны. Как отметил Глава государства Н.А. Назарбаев в своем труде «Казахстанский путь», который стал настольной книгой нашего поколения: «Успех будет сопутствовать молодым, если они выберут гуманизм, знание, ответственность, справедливость и не будут эгоистичны».

Экономический, духовный кризис породил необходимость вовлекать молодежь Казахстана в общественную жизнь социума, общество нуждается в свежих идеях. В лице современной молодежи в казахстанском обществе сформировался абсолютно новый культурный тип, существенно отличающийся от прежних поколений: сформировался слой молодежи с новыми ориентирами, ценностными установками на достижение успеха, рациональным экономическим поведением. На своих многочисленных встречах с молодежью Казахстана Н.А. Назарбаев подчеркивает: «Каждому человеку надо привить умение учиться, умение жить, умение жить вместе в современном мире». Высокий динамизм общества, большой поток информации, сложные отношения между людьми требуют постановки вопроса о компетенции в образовательном процессе, которой должна овладеть современная молодежь. Образование выступает в современном обществе как одна из главных ценностей, эталон времени – высокообразованная, конкурентоспособная личность. Здесь налицо совпадение интересов молодежи и государства, ведь только образованная нация в дальнейшем успешно будет решать задачи социума. Об этом изложено в актовой лекции, прочитанной

Президентом Республики Казахстан Н.А Назарбаевым в Казахском национальном университете им. Аль-Фараби «Казахстан в постиндустриальном мире: интеллектуальный прорыв в будущее»: «Первостепенная задача современной системы образования – это подготовка людей, обладающих критическим мышлением и способных ориентироваться в информационных потоках».

Молодой человек XXIв. должен четко определить для себя приоритетные ценностные установки, тренды, которые помогут ему реализоваться в жизни, выстроить собственную ценностную планку, иерархическую лестницу предпочтений. Каждому необходимо реализовать личностный потенциал, имеющиеся способности, стать полноправным членом общества, здесь, не последнюю роль играет фактор, что, молодой человек ощущает себя частью социума. Молодежь, как поколение, вступающее в жизнь, проявляет особый интерес к собственному будущему. Молодое поколение верит в свои возможности, четко знает, какие знания и умения могут стать полезными в будущем.

ӘОЖ 378.147.88

БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ БІЛІМ – БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІ ҰЛТ НЕГІЗІ

Мырқасым А., Кульбаева Д.Д.

Өзінің даму барысында адам баласы философтардың пікірінше белгілі бір кезеңде экономикасының дамуына сай бірнеше қоғамдық даму кезеңдерінен өтті. Егер индустриальдыққа дейінгі және индустриальдық кезеңде дамудың негізін табиғи және материалдық ресурстар құраса, қазіргі постиндустриальдық кезеңнің негізін ақыл-ой және ақпараттық ресурстар құрайды. Қазіргі заман сондай-ақ, ақпараттық технологиялар жүйесінде болып жатқан технологиялық революциялар жағдайында негізгі ресурс жәй ақпарат емес, оны игеру мен өнімге айналдыруды көздейтін өтпелі кезең. Бұндай жағдайда кез-келген мемлекет, кез-келген қоғам алдыңғы қатардан көрінгісі келсе, өзінің зияткерлік мүмкіндігін барынша жетілдіруге тырысады. Қоғам адамдардың бойында қазіргі заманның сәт сайын құбылып тұрған өзгерістеріне ғана емес болашақтың күрделі өзгерістеріне жауап бере алатындай, бәсекеге қабілеттілік қасиеттерін қалыптастыру қажеттігін ұғынуы тиіс. Бірақ, сонымен қатар жаңа кәсіби дағдыларды игеруді, құзыреттіліктер шеңберін кеңейтуді, жаңа бүгінгі күнге қажетті білімді алуды, болып жатқан өзгерістерді түсінбейінше жүзеге асыру мүмкін

емес. Демек, ең мәнді мәселе қоғамдық сананы өзгертуде, жаңа сұраныстарға жауап бере алатындай оны жаңғыртуда болып отыр. Осы орайда Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың ««Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласының өзектілігі алдыңғы қатарға шығады. Ғаламдық жаһандану жағдайындағы әлемде орын алған ірі экономикалық өзгерістер мен технологиялық жетістіктер – қоғам дамуының қозғаушы күші болып табылатын білім жүйесіне де өзінің орасан зор ықпалын тигізіп отыр. Әлемдік қауымдастықтың біртұтас білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған ортақ мүддеге барынша бағытталуы – жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген саналы да парасатты тұлғаны тәрбиелеу қажеттігін алға тартып отыр. Әрбір дамыған мемлекеттің жаһандану жағдайында ұлттық білім беру жүйелерінің дамуы мен интеграциялануы, оның бәсекеге қабілеттілігі сол мемлекеттің ғылыми әлеуетімен өлшенеді.

Білім беру – кез келген елдің стратегиялық маңызды саласы. Қазақстанда да бұл сала заман талабына сай өзгеріп, жаңалықтармен толығып, салалық тұрғыда жыл сайын жетіліп отырады. Ол ұмтылыстың бірі әрі бастысы – бәсекелестікке қабілетті маман даярлау. Президент Н.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Бәсекелестік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін», – деп атап көрсетті. Яғни, Елбасының мақаласында айтылған бәсекеге қабілеттілікті көрсететін «білім, қызмет, зияткерлік өнім, сапалы еңбек ресурстары» бәрінің түп негізінде білім беру ісі жатқандығы анық. Сондықтан да білім саласының маңыздылығы мен оның әр кезең сайын жаңғырып отыруы мемлекет дамуының негізі. Аталған атаулы әрі түйінді дүниелердің бәрі де сапалы әрі сұранысқа сай, халықаралық стандарттарға жауап беретін білім алудың, берудің негізінде ғана мүмкін болатыны бүгінгі заман адамына айтпаса да түсінікті нәрсе. Сондықтан да білім саласының маңыздылығы мен оның әр кезең сайын жаңғырып отыруы мемлекет дамуының негізі. қазіргі кезеңде елімізде білім алуға барлық жағдай баршаға ортақ әрі қолжетімді дәрежеде екенін ешкім жоққа шығара алмайды. Білім жүйесіндегі қалыптасқан жүйеге сәйкес кез келген адам оқуға түсуге немесе екінші жоғарғы білім алуға, кәсіби біліктілігін шыңдауға толық мүмкіндігі бар. Бұл – білім саласына мемлекет тарапынан жасалып отырған үлкен қамқорлықтың нәтижесі. Тек білімді адам ғана қоғамды алға сүйреп, елдің дамуына нақты үлес қосатыны белгілі. Сондықтан да «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек» деген Елбасының сөзі ХХІ ғасырдағы әрбір

қазақстандықтың бұлжымас бағдары болуы тиіс. Бұл өз кезегінде білім саласының жауапкершілігі мен жүгін молайтады. Қазір аз да болса саз маман әзірлейтін кезең келді. Түптеп келгенде, білім біздің жоғары оқу орындары мен мамандардың бәсекеге қабілеттігін арттырып, олардың осы саладағы іс-әрекеттеріне нағыз безбен болады.

ӘОЖ 621.86/.87(072)

РОБОТОТЕХНИКАНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІ

Дәулет А., Аккулиева А.Е.

Робототехника – роботтардың құрылысымен, жұмысы мен қолдануымен айналысатын, оған қоса олардың басқару, сезіну мен мәлімет өңдеумен айналысатын механикалық, электр және электронды инженерия мен компьютер ғылымдарының біріккен саласы. Ал Робот (чех. robot, robota – еріксіз еңбек, rob – құл; чех жазушысы К. Чапек ойлап шығарған сөз, ол алғашқы ұғымында “жұмысқа шебер адам” мағынасында қолданылды) – адам тәрізді әрекеттер, қимылдар жасайтын машина; адам жүрісі мен қимылын еліктететін автоматтандырылған, адам қажетіне еңбек етуге бағытталған, күрделі құрылғы. «Робот» сөзі алғаш рет чех авторы Карел Чапеканың 1920 жылы жарық көрген пьесасында кездесті. Пьеса фабрика жұмысының ешқандай адамның қатысуынсыз өздігінен жұмыс істейтіні туралы сөз қозғайды. Бірақ тәжірибе жүзінде ең алғаш болып 1927 жылы Нью-Йорк қаласында америкалық инженер Д.Ройем Уэксли дүниежүзілік көрмеде өзі құрастырып шыққан алғашқы роботты көрсетті.

Келе-келе роботтар дамып күрделене бастаған. 1992жылы “Seiko Epson” деп аталатын жапондық компания дүниедегі ең кішкентай роботты құрастырды. Роботтың салмағы небәрі 1,5 килограмм, ал ұзындығы 1 сантиметр. 1950 Леонардо Да Винчидің жазбалары табылған болатын. Ол жазбаларда адам тектес роботтың сызбалары болған. Ұлы суретші, ғалым, сәулетші, жазушы, өнертапқыш Леонардо Да Винчидің 15-ші ғасырда өмір сүргенін ескерсек, роботтың алғашқы сызбасының парақ беттеріне сол ғасырда түскендігін білуге болады. Оның сызба нұсқаларына байланысты зерттеуші Марио Таддеи толықтай түсіндірме беріп, «Leonardo da Vinci's robots» деген кітап басып шығарған.

Қазіргі жаһандану дәуірінде Жапония халқы робототехнология жөнінен әлемде көш бастап тұр. Тіпті Жапонияның кез келген

компаниясында кемінде 4-5 роботтан болады екен. Осыдан он шақты жылдар бұрын роботтардың іс әрекеті шектелген десеңіз, қазіргі күндегі робот сабақ оқытады, ас даярлайды және де әр түрлі музыкалық аспаптарда ойнай алады. Ал енді болашақтың роботтары, мамандардың айтуынша, үй шаруаларына көмектесіп, адамдарға әр қандай тақырыптар бойынша кеңестер бере алады-мыс. Жыл сайын Жапонияда инновациялық технологиялардың дамуына байланысты дәстүрлі көрмелер ұйымдастырылады. Соңғы үлгідегі Торобо-кун роботы, көрме қонақтарын интеллектуалдық қабілеттерімен таңқалдырды. Мысалға ол, ЖОО-ның қабылдау емтихандарынан өткен. Оның емтихан қорытындысы бойынша, оны елдегі 70 пайыз оқу орны қабылдай алады екен. Торобо-кун роботы үш пәнді сәтті тапсырып шыққан: дүние жүзі тарихы, математика және жапония тарихы. Лингвистика тақырыбына келгенде, жапон мен ағылшын тілінен төмен көрсеткіш көрсетті. Жапон ғалымдары роботтары Жапонияның ең үздік саналатын «Токио Университетінің» қабылдау емтихандарын беске тапсырмайынша жұмыс жасай бермек. Роботтар – қарқынды дамып келе жатқан болашақтың жоғарғы технологияларының бірі. Қазіргі кезде роботтар өміріміздің көптеген саласына, атап айтқанда, ғарышты игеру, денсаулық сақтау, өндіріс, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қорғаныс ісі және басқа да салаларға еніп үлгерді. Қазақстан Республикасында өнеркәсіптің жеделдетіле индустрияландырылуы, жаңа технологиялардың қарқынды дамуы өскелең ұрпақты жоғарғы білікті техникалық сала мамандары ретінде даярлауды талап етеді. Осыған байланысты «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ жалпы білім беретін мектеп оқушыларына арнап «Робот техникасы» курсы 1-деңгейінің (5, 6 және 7 сыныптарға арналған) бағдарламасын әзірлеп шығарған.

Америкалық ғалым және жазушы Айзек Азимов, робот әлемінің негізгі үш заңнамасын жасады. 1-заң: роботтың адамға зақым келтірмеуі керек,

2-заң: робот адамның бұйрықтарын тек бірінші заңға қарсы келмеген кезде ғана орындауға міндетті,

3-заң: робот өзінің амандығын Бірінші және Екінші заңдарға қарама-қарсы келмеген кезде ғана ойлауы керек.

ӨОЖ 332.20 (130.5)

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙ. ТАБИҒАТТЫҢ ЛАСТАНУЫ ЖӘНЕ АДАМНЫҢ ЭКОЛОГИЯҒА ТИГІЗЕР ЗАЛАЛЫ МЕН ПАЙДАСЫ

Бегенов А., Омирзакова Д.Д.

Қазіргі әлемде экологиялық проблемалар өзінің қоғамдық мәні жағынан алдыңғы қатардағы мәселелердің біріне айналады, тіпті ядролық соғыс қауіпі де оның көлеңкесінде қалып қойды. Адамның шаруашылық іс-әрекетінің қауырт дамуы, айналадағы ортаға үдемелі, көбіне білдірушілік сипатта әсер етуде. Адамның табиғатқа әсері мыңдаған жылдар бойында қалыптасқан табиғи жүйелерді өзгерту, сондай-ақ, топырақты, су көздерін ауаны ластау арқылы жүзеге асуда. Бұл табиғат ахуалының күрт төмендеуіне әкеліп соқты, көп жағдайларда орны толмас зардаптар қалдырды. Экологиялық дағдарыс шын мәніндегі қауіпті төндіріп отыр; іс жүзінде тез өндіріс алып бара жатқан дағдарыстық жағдайларды кез келген аймақтардан көруге болады. Табиғи процестердің негізінде жатқан заңдылықтарды ескермеу табиғат пен адам арасындағы елеулі қайшылықтарға әкеліп соқтырғанын айта кеткен жөн. Адамға табиғат экономикасы – ауыл, елді пунктер, село, қала тұрғындарымен жер жүзінің халықтарының қарым-қатынастарын, сандық және сапалық құрылымын зерттеу және реттеу, көпшілікке үздіксіз экология саласынан білім мен тәрбие беру жұмыстарын зерттейді. Адам әрекеті тек жер бетіндегі суды ғана емес ауаны да ластап келеді. Күн сайын өнеркәсіп орындары ауаға орасан зор улы газ және оларға қоса өте майда бөлшектерден тұратын коспаларды шығарып жатады. Олар ауамен бірге адам мен жер бетіне. Кейде оларды жел алғашқы шыққан орнына мыңдаған километр жерге айдап апарады. Міне, сондықтан да газ немесе қатты зат түрінде бөлініп шығатын заттардың ауаны қорғау адам денсаулығы үшін де, тіршілік үшін де үлкен мән алады. Осы уақытта ауаға улы қосындыларды жібермеу адамзат баласының алдында тұрған үлкен мәселе. Ауаны әр түрлі жолмен былғануы атмосферада бірте-бірте түпкілікті мутагенді өзгерістер тудыратын анықталып отыр. Мысалы, қалалардың үстін, 2000-2500 м биіктік көлемінде газдар мен ұсақ бөлшектерден тұратын карақошқыл түтін басып тұрады.

Осындай құбылыстардың қала ішіне күн сәулесінің ультра күлгін сәулесі жетпейді. Сондықтан қала ішінде неше түрлі жұқпалы ауру тарайтын микробтар көбейіп кетеді. Олар неше түрлі көз, тері, өкпе дерттерін адамдарға дарытады. Адамдар көп мөлшерде ауруға шалдығады. Атмосфераның түтін және газ қосындыларымен ластануы адам денсаулығына зиянды құбылыстар туғызады. Бұл құбылыс әсіресе

метеорологиялық жағдайдың әсерінен ауа сирек алмасатын қалаларда жиі кздеседі оны смог деп атайды. Ауаның жер бетіндегі қабатын автомобиль және өнеркәсіп газдары мен түтіннен тұратын қалың тұман басады. Күн сәулесі жиналған газдарды ыдыратып улы қоспалар түзеді. Ол кезде адамдардың көзі ауырады, өкпесін улы газ толтырады, үздіксіз жөтеліп, тынысы тарылады. Сондықтан, адам экологиясы мемлекет көлемінде талқыланатын үлкен мәселе деп ойлаймын. Экологиялық проблема – адамның табиғатқа және керісінше табиғаттың адамға тигізетін қолайсыз әсерлеріне байланысты туындайтын кез келген құбылыс.

Менің ойымша біз табиғатты тек пайдаланып қоймай оны айалауымыз керек, қорғауымыз керек. Ал көп жағыдайда бұлай бола бермейді не себеп? Егер әр адам өзінің жакындарына,өзінің балаларына жөнді тәртіп берсе бәлкім бұл проблемаға айналмас педі.Себебі табиғатты ластайтын біз «Адамдар». Қоқысты тастап,заводтарды салып оның қауіпсіздік шараларын қолданбай, не істесекте өзіміздің пайдамыз үшін істейміз. Ал жер ананы мүлдем ойлауды қойдық. Егер менің сөзім бос болып көрінсе ойланып қаранышы күніне сіз қанша зат қолданасыз сол заттың қалдығын жәшікке тастайсыз ба әлде жерге немесе көрінген жнрге ме Бәріне өзіміз кінәліміз.

УДК 725.5.025(574)

АРХИТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ 2000-ЛЕТНЕГО ТАРАЗА

Молдабекова А., Исмаилова С.К.

В начале XXI в. отмечали 2000-летие Тараза. В далекие времена Тараз развивался как укрепленный торгово-ремесленный город на Великом Шелковом пути. Наивысшего расцвета древний Тараз достиг в XI-XII веках. До наших дней сохранились такие жемчужины архитектурного зодчества, как мавзолеи Айша Биби и Бабаджи Хатун, Карахана и Давудбека и много других исторических памятников. Город имел традиционную схему и состоял из трех частей. Центр города занимала цитадель, где располагался дворец правителя города, там же располагались дома его знати и охраны. Рядом находился шахристан – внутренний город. Здесь жили богатые чиновники и городская знать, а также располагались крупные ремесленные мастерские. Третья зона рабат (пригород) была местом проживания ремесленников, мелких торговцев и простого народа города.

На западной окраине Тараза расположен городище Торткуль. Он находился на трассе караванного пути и археологические находки позволяют считать его остатками средневекового караван-сарая. Тараз

некогда служил важным звеном Великого Шелкового пути, и здесь находилась перевалочная база для купцов, направляющихся в Китай и Индию. Караван-сарай соединяли в себе множество функций: это были придорожные гостиницы, торговые фактории, склады товаров, а также укрепленные лагеря-крепости, позволяющие отбить атаки разбойников. Здесь же находились мастерские и лавки ремесленников, помещения лекарей. Традиционный вид караван-сарая определялся прямоугольником стен и внутренней их периметральной застройкой с одним порталным входом.

В центральной части города расположен Мавзолей Карахана. Представляет собой монументальное портално-купольное сооружение – типичный образец среднеазиатской культовой архитектуры позднего средневековья. Сложен из жженого кирпича на руинах ранней постройки, отнесенной исследователями к X-XI векам. Мавзолей находится на месте ранее существовавшего, сооруженного, по преданию, над могилой святого (Аулие-Ата) Карахана. Ныне комплекс входит в зону Государственного историко-культурного заповедника-музея «Памятники древнего Тараза».

Мавзолей Шамансура (Давудбека) – архитектурный памятник XIII века. Шамансур был главнокомандующим армии в Караханидском государстве. Одной из таких достопримечательностей является мавзолей Ша-Мансура. Он был построен в тринадцатом веке, для наместника монголов в этом регионе. Мавзолей Шамансура находится в 50-60 метрах восточнее от мавзолея Карахана. Квадратное в плане портално-купольное сооружение. Низкий портал с маленькими башнями по сторонам. Приземистый купол. Внутри центрального зала – надгробие в виде ступенчатой пирамиды. Так же, как и мавзолей Карахана входит в зону Государственного историко-культурного заповедника-музея «Памятники древнего Тараза».

Мавзолеи «Айша Биби» и «Бабаджи Хатун» – архитектурные памятники X-XI веков, входят в состав мемориально-культового комплекса. Также являются одним из интереснейших и уникальных памятников архитектуры караханидской эпохи, не имеющим аналогов в архитектурно-строительной культуре Казахстана и Средней Азии.

На вершине каменной гряды расположен архитектурный комплекс Тектурмас. Это одно из древнейших культовых мест. Расположение комплекса Тектурмас на месте древнего зороастрийского кладбища, датированного VII-XI вв., позволяет предполагать, что его формирование началось еще до проникновения сюда ислама, то есть до X века.

В 40км. от Тараза расположен Акыртас. Центром его является большой, расположенный на трех квадратных километрах дворец. Он имеет необычную планировку и выстроен из камня. Во всем Южном Казахстане это, пожалуй, единственная монументальная, выполненная из больших каменных блоков постройка.

В Таразе планируется создать археологический парк на месте средневековой цитадели.

ӘОЖ 316.356 2 (075)

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНДАҒЫ АУЫЛ МӘСЕЛЕСІ

Серікбай Е., Еменова Г.Б.

Қашанда халқымыз үшін ауыл – руханиятымыздың темірқазығы, ұлттық құндылықтарымыздың алтын бесігі, береке мен байлығымыздың бастауы болған. Төрт түлігін түлетіп, егістігін жайқалтып, шаруасын өрге сүйреп отырған ауыл – бүтін бір елдің асыраушысы, қайнаған еңбектің және ұлттық руханияттың негізі. Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының басты салаларының бірі және қоғамның экономикалық, саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып табылады. Сондықтан да аграрлық сектордың дамуы мемлекет үшін экономикалық және ең бастысы әлеуметтік негізде стратегиялық жағынан маңызды.

Сонымен қатар ауыл идеологиясы ұлт пен мемлекеттің идеологиясының мәйегі, күретаыры және өркендеу түбірі болып келді. Сонау кеңестік дәуірдегі және бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның саяси элита тарихына көз жүгіртсек, республиканың жоғары басшылық қызметкерлерінің 80 пайызы ауылда еңбек еткендер екен. Бүгінгі жаһандануға бет бұрған әлемде біз төл руханиятымызды дамытып, ауылды сақтау ел мен жерді сақтаудың ата-бабаларымыз көрсеткен дана жолы деп қабылдауымыз керек.

Қазіргі кезде қарқын ала бастаған жаһандық урбанизация ауылға да жетті. Ауылдан қалаға халықтың жаппай көшу салдарынан буынаралық байланыстар үзіле бастады. Ауыл тұрғындарының қатары әртүрлі себептерге байланысты қатты сейілді. Ондаған жылдар бойы қалыптасқан ауыл зиялылығын құрған әлеуметтік топ түрлі факторлар себебі нәтижесінде біртіндеп азайды. Қоғамдық жандандыру институттары ауылдың әлеуметтік мәселелерін жан-жақты зерттеулері керек. Сол себепті ауылға жаңа серпін, тың тыныс беретін кез келді. Ауылды көтеру ісі әр қазақты қадірлеу деген ұлттық ұстанымды көрсетеді. Әрбір қазақ өзінің өсіп-өніп шыққан ауылына игі қадамдар жасауды атамекенге деген перзенттік парызы іспетті іс санаған. Бұл біздің халықта ежелден келе жатқан жақсы дәстүр. Шетелдерде ауылдық елді мекендерге қамқорлық көрсетудің озық тәжірибесі қалыптасқан. Мәселен, Беларусьте әр ауылдың азаматтары біріге қаржы жинап, өз ауылына қажет мамандарды даярлап алуда. Ал, көршілес Қытай елінде ауылға қажет мамандарды тарту

мақсатында арзан баспана салу, жеңілдікпен несие беру және оңтайлы салық жүйесі жақсы жолға қойылған. Үлгі алатын өнегелі дүние. Жаңа заманның жаңа талаптарына бейімделіп, кез келген өзгерісті қабылдау үшін ең алдымен ұлттық болмыс пен рухани құндылықтарды сақтай отырып, терең білім мен зерделі ғылымды дамыту шарт. Бұл ретте еліміздің Тұңғыш Президенті – Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың тікелей бастамасымен тәуелсіз Қазақстанда индустриялық-инновациялық бағытта үлкен бағдарламалар қолға алынып, көптеген игі жобалар кезең-кезеңімен жүзеге асырылуда. Бұл бағытта, әсіресе, ауылды дамытуға қатысты тың бастамалардың оң нәтиже бере бастауы көңіл қуантады. Елбасының ауылды көтеруге байланысты бастамаларын қоғамның барлық деңгейінде жаңғыртып, халықтың санасына жеткізу парыз. Бүкіл қазақстандықтарды ауыл проблемасына көңіл аударту арқылы мемлекеттік беріктігімізді де күшейте түсеміз. Ол үшін «ауылдың өркендеуі – мемлекеттің өркендеуі» деген егіз ұғым екенін естен шығармағанымыз абзал. Ауылға өзгеріс пен жаңалықты әкелетін білім мен ғылым. Елбасы тарапынан республика жастарына ауылдық квота мен ауылға қажет түрлі мамандықтарға оқу гранттарының көптеп берілуі – «Дипломмен – ауылға!» жобасын нақты қолдаудың қайталанбас үлгісі деп қабылдаймыз. Президенттің бұл бастамасы қоғамдағы жастардың ерте жастан әлеуметтенуін еліміз бойынша алғашқы жүзеге асырушы жаңа үдеріске негіз болды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей ауылды көркейту бір ғана ынтамен шешілмейді, осы салада жұмыс істейтін әрбір адамнан ғылым жетістіктерін, оны өндірісте пайдалану тәжірибесін игеруді талап етеді. Бүгінде Қазақстан халқының 43 пайызы ауылдық жерлерде тұрады. Олардың ішіндегі жартысына жуығы жастар. Осы орайда мемлекет беріп отырған оңтайлы мүмкіндіктерді пайдалана отырып, ауыл жастары заманға сай озық білім алып, жинақтаған мол тәжірибелерін егемен еліміздің іргесін мықтауға, экономикамызға серпін беру ісін жандандыра түсуіміз қажет.

ӘОЖ 291.1:316

ДІНИ-РАДИКАЛДЫ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАТ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ЖАСТАРҒА КЕРІ ӘСЕРІ

Кемелбекова А, Спанов М.Ж.

Терроризм мәселесі соңғы уақытқа дейін елімізде ұлттық қауіпсіздікке нақты қауіп төндіретіндей дәрежеде емес, ал ықтимал қауіп-қатер ретінде ғана қарастырылып келді. Сондықтан да болар, еліміздің ұлттық қауіпсіздік жүйесі басқа қатерлерге қарсы, айталық этносаралық шиеленіс, есірткі тасымалының жолын кесу, заңсыз

миграция сияқты қауіп-қатерлерге төтеп беруге бейімделген еді. Қазақстандық және шетелдік сарапшылар да терроризм проблемасы Қазақстанға төніп тұрған нақты қауіп емес, Орталық Азиядағы жалпы ахуал аясында қарастырылып келді. Қоғамдық пікірде де терроризм Қазақстанда негізінен сыртқы қауіп-қатер ретінде қабылданды. Еліміздегі діни ахуалдың күрделі сипат алып отырғаны соңғы уақыттағы зерттеулерден белгілі болып отыр. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары адамдардың ойы мен санасында әлеуметтік-экономикалық мәселелер бірінші орынға шығып, рухани құндылықтардың кешеуілдегені байқалды. Қоғамда пайда болған осы рухани бостықтың орнын басқа елдерден келген әр түрлі діни идеялар толтыруға тырысып бақты. Алыстай қоймаған өткенінде дінсіз мемлекет идеясын ұстанған елдің тығырықта тұрғанын ұтымды пайдаланған шетелдік миссионерлер өз тамырларын жіберіп үлгірді. Әйтсе де, қазіргі таңда қазақ қоғамы діни ұйымдардың оңды-солына баға беруге қабілетті болды. Бұл бағытта қазіргі таңда бірқатар маңызды шаралар жүргізілуде. Дін адамзаттың рухани мәдениетінің маңызды бөлшегінің біріне айналды. Ұлттық мәселелердің дұрыс шешілуі Қазақстанның халықаралық қауымдастықта лайық орынға ие болуына, әлемдік өркениеттен лайықты орын алуға мүмкіндік береді. Қоғамның діни өмірінің демократиялануы бір жақты оң нәтиже бере бермейді. Қазақстан көп ұлтты мемлекет. Бұл көптүрліліктің нәтижесі діни конфессиялар формасы. Бұлардың әрқайсысы өз наным-сенімдерінің қағидаларымен өмір сүреді. Әр түрлі діндердің бір кезеңде, бір этно-мәдени кеңістікте болуы теологиялық мәселе ғана емес, әлеуметтік мәселе тудыратыны сөзсіз. Діндердің өзгертуге болмайтын өзіндік діни ілімдері мен дәстүрлері бар, кейбір жағдайларда бір-біріне қайшы келетін, тіпті жокқа шығаратын, дінаралық сұхбат мүмкін болмайтын жақтары да кездеседі. Қазақстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заң жобасына сәйкес, экстремистік мақсаттарды көздейтін қоғамдық бірлестіктерді құруға және олардың қызметіне, сондай-ақ ҚР Заңнамасында көзделмеген әскерилендірілген құрылымдарды құруға тыйым салынса, «Экстремизмге қарсы күрес туралы» Заңымен ҚР аумағында экстремистік бағыттағы ұйымдардың, бөлімдердің ашылуына және олардың қызметіне тыйым салынған. Қазақстанның зайырлы мемлекет болуына байланысты, ресми идеология дінге мейлінше бейтарап қарайды: ол діншіл де, дінге қарсы да сипатқа ие емес. Қазіргі Қазақстандағы діннің жағдайы авторитарлық, тоталитарлық және теократиялық басқару жүйесі бар мемлекеттерден түбірлі өзгешелікке ие. Діндегі құндылықтарды бұрып, мақсаттарына лайықтап түсіндіреді. Сондықтан дінді «дін еместен» ажырату әрбір жастың міндеті. Діни сезімді экстремистік мақсатта пайдаланудың қайғылы оқиғаға жеткізетінін әркім білуге тиіс.

Экстремистер мақсаттарын барынша бүркемелеп, қоғам өмірінде кездесетін келеңсіз жағдайды пайдалануға тырысып бағуда. Олардың экстремистік насихаттарында ақпараттық технологияның жетістіктері қолданылып, дін туралы толық сауаты жоқ жастарды алдап-арбап қатерлі жолға салуда. Әрбір экстремистік оқиғалар негізінде дін емес, белгілі бір саяси топтардың мүддесі жатқанын білген жөн. Діни радикализмнің жастар арасында белең алуының санын тежеу үшін алдымен мектептерде «Дінтану» сабағы жүйелі түрде өткізіліп, діннің ара-жігін ажыратып алу керек. Ол үшін ата-аналар дін туралы, қоғамда болып жатқан мәселелер туралы ойларында көздері ашық, көкірегі ояу болу тиіс. Экстремистер мақсаттарын барынша бүркемелеп, қоғам өмірінде кездесетін келеңсіз жағдайды пайдалануға тырысып бағуда. Олардың экстремистік насихаттарында ақпараттық технологияның жетістіктері қолданылып, дін туралы толық сауаты жоқ жастарды алдап-арбап қатерлі жолға салуда. Бүгінгі таңда жастарымыздың діни сауаттылығын арттыруымыз қажет.

ӘОЖ 297:94(574)

ХИДЖАБ КИЮДІҢ – ҚАЗАҚ ДІСТҮРІНЕ ЖАТ ҮЛГІСІНІҢ САЯСИ АСТАРЫ

Мақтабекова А., Спанов М.Ж.

Бүгінде елімізде хиджаб киген қыз-келіншектер көбейе түсуде. Хиджаб, оны жақтаушылар айтып жүргендей, күнделікті тұрмыста кеңінен пайдаланылып келе жатқан орамал болса, онда кімнің шаруасы бар?! Мәселе оның күнделікті, дәстүрлі орамал болмауында. Сондықтан да, хиджаб кию саяси-әлеуметтік мәселеге айналып отыр.

Ислам дінін қабылдағаннан бергі қазақ тарихындағы деректемелерде, суреттерде, тарихи әдебиеттерде, өнер туындыларында, эпостық жырларда, археологиялық қазбаларда хиджаб киген қыз бейнесі кездеспейді. Сонда хиджабтың қазақ ұлтына тарихи, дәстүрлік, діни киім ретінде ешқандай қатысы жоқ. Тарихи, дәстүрлі-ұлттық тұрғыдан да қазақ қыздары мен әйелдері ашық-шашық жүрмеген, есесіне эстетикалық тұрғыдан өте жарасымды ұлттық киімдер киген, бірақ бетін ешқашан тұмшаламаған. Әрине, қазіргі интеграция мен урбанизация заманында әйелдердің киімдері өзгерді. Діни киімдер де, ұлттық киімдер де екінші қатарға ысырылды. Бүкіл әлем халықтары ұқсас киімдер киюге көшті. Әйелдердің діни дәстүрлі киім киюі тек таза Ислам мемлекеттерінде сақталып қалды. Жалпы, хиджаб мәселесі бүгінгі таңда қоғам ішінде алуан пікір туғызып отыр.

Бұл жерде осы бағыттағы пікірлерді екі тарапқа бөлуге болады: бірінші тарап өкілдері хиджаб киюді мұсылмандық дәстүрдің бір ажырамас бөлігі деп қарап, оны насихаттаса, екінші тарап өкілдері бұған қарсы пікір айтуда. Жалпы, менің ойымша, бұл жерде дау-дамай туғызатындай дәнеңе жоқ. Себебі, Біздің Ата Заңымыздың өзінде-ақ Қазақстан Республикасының зайырлы мемлекет екендігі анық жазылған. Ал алуан саладағы қоғамдық орындар осы мемлекеттің құрылымдық бөлшегі, яғни елдің тұрақты дамуына қызмет ететін инфрақұрылымдық бөлігі. Сондықтан да, осындай қоғамдық орындарда хиджаб киюге бола ма, жоқ па деген сұрақтың өзі туындамауы тиіс деп санаймын. Менің осы тақырып бойынша студенттерден (18-20 жас аралығындағы) алған сауалнама бойынша да көптеген сұрақтарға елуде – елу нәтижелер көрсетті. Мәне өзекті мәселелерді талқылау арқылы мен көптеген жастарымыздың діни сауатсыздығын байқадым. Дін таратушы жат жұрттық жамағаттардың іс-әрекетінен саяси немесе діни астар іздемегеннің өзінде осы табиғи түрде жүріп жатқан ұлтсыздану үдерісінің өзі өлімші рухты қазаққа жығылған үстіне жұдырық емес пе?! Тағы бір назар аударарлығы – «Біздің ғана жолымыз дұрыс, өзгенің бәрі адасып жүр» деген астам пиғыл әрбір жамағатқа дерлік тән (бөлініп шығудың өзі дұрыстығын дәлелдеуге тырысудан басталады ғой әдетте). Осы астамшылық көзқарас хиджаб киген әрбір қызымыздан дерлік байқалады. Нәтижесі тағы да әдеттегідей: не өзіне жолыққан әрбір қандасын жамағатына тартуға тырысады, не оларды «күпір» санап, біржола қол үзеді. Бұл – ең ымырашыл, мәмілегер жамағатта жүргендердің қылығы. Жалпы қазіргі таңдағы бұрыс діни ағымдар халқымыздың санасын улауда. Бұл сөге сенгіміз келмесе де, бұл ащы шындық.

Діни сауатсыздығымыздың кесірі тиуде десекте, артық айтқанымыз емес. Өйткені өзге ағым діндерінің жетегінде кеткен азаматтарымызбен тілдесе қалсақ болды «харам» деген сөзді жиі еститініміз өтірік емес. Ал «харам» деген сөз ол тиым деген мағынаны білдіреді, десекте ол азаматтар бұл сөзді мөлшерінен тыс қолданады. Ал айтудың өзі қиын «жиһад» деген сөз тағы бар. Ол жалпы (араб. ықыластану, ұмтылу) - Ислам Дінінде Аллаһ жолында тырысу, әділеттілікке шақыру, зұлымдарды зұлымдық істеуден тоқтату және әділетсіздікке қарсы күрес, деген мағынаны тағы білдіреді. Ал жиһад сөзі Құран Кәрімде 41 рет кездеседі. Алайда тек жақсы мағынада. Бірақ қазіргі таңда ол сөзді басқалай түсігендер Сирия мемлекетіне барып күресу деп түсінеді, ал оның арғы жағын айтпасақта түсінікті. Лаңкестік, терроршылық – саяси-әлеуметтік себептерге байланысты жеке адамға, көпшілікке немесе мемлекетке қысым жасау, үрей туғызу мақсатында қасақана жасалатын қылмыстық іс-әрекет. Міне осындай әрекетке баратын азаматтарымыздың сана-сезімі және де ойлау қабілеті мүлдем

дұрыс еместігі рас. Тағы айтар жайт осы іс-әрекеттерге барғандардың сақалды, қысқа балақты, ал отбасы мүшелері хиджаб кигендер екендігі дәлел.

ӘОЖ 37.012:3

ҰЛТТЫҚ ТӘЛІМ ТӘРБИЕНІҢ ЖАСТАР САНАСЫНА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Марат Б., Спанов М.Ж.

Ұлттық тәлім-тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүр білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, қарттар үйлеріндегі аталар мен әжелер, нашақорлыққа салынған жастар және тағы да басқаларды бірте бірте жоюдың және оларды алдын алып болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ дені сау кішіпейіл,білімді,ұлтжанды, еңбеккор сыпайы білімді болып өседі. Сондықтанда ұлттық тәрбие ел болашағы. Ұлттық тәлім тәрбиені қашанда құнды байлыққа балаған халқымыз бала тәрбиесіне ешқашан жүрдім-бардым қарамаған. Ал оған ұлттық сипат беру – ұлт болашағын ойлаудан туған даналық деп білемін. Сондықтан да «Ұлт боламын десең, бесігіңді түзе», – деген М.Әуезовтың сөзімни толық келісемін.

Ғылыми жұмысымның зерттеу нәтижесі бойынша,тәрбие адамдардың пайда болуымен бірге туындағандығы,мінез-құлық кемшіліктері – бұл тәрбиені дұрыс бермеу нәтижесі деген байламға келдім. Халық баланың жас ерекшеліктерін және психологиясы туралы білімді ғасырлар бойы зерттеп жинаған болатын. Баланың болашақта қалыптасуы біріншіден үлкендермен қарым-қатынасына байланысты болады. Ата-ананың тәрбиелеу әсеріндегі маңызды ерекшелігі, баланың дидактикалық ойындар ойнауы, рухани және ақыл-ой тәрбиесіндегі маңызы көп және сол үрдісте баланың еңбек құралдары, мамандықтары туралы түрлі заттардың ерекшеліктері туралы біліп, білімде, жұмбақта және жаңылтпашта жарысады. Халық педагогикасы өзіне баланың өмірінің түрлі жақтарын қосып алды, соған қоса олардың денсаулығы, мінез-құлқы, мінез ерекшеліктері және т.б. Көптеген халықтар қыздың тәрбиесіне көп көңіл бөлген және оны жоғары бағалаған. Өйткені, қыз балаға ертеңгі ұрпақтың анасы, тәрбиешісі деп қараған. Халық педагогикасы тәрбиенің көптеген әдістерін қолданған. Ғасырлық

тәжірибеде балаға тәрбиенің әсер ету әдістері мынадай: түсіндіру, оқыту, мадақтау, қолдау, көндіру, жеке үлгі, жаттығуды көрсету, ымдау, тұспалдау, жазалау т.б. Сондықтанда, отбасындағы бала тәрбиесі бүгінгі таңда ғылым мен технологияның даму әсерінен өзгеріске ұшырап бара жатқаны белгілі. Бала ата-ана тәрбиесінен гөрі теледидар мен интернет тәрбиесін алып жатыр десек те болады. Сонда біз болашақ ұрпағымызды тәрбиелерде нендей бағыт ұстауымыз қажет деген ой көкейге ұялайды. Осы жолда бұрынғы дана Абайды тәрбиелеген әже тәрбиесі, Шоқанға әсер еткен Айғаным тәрбиелері бүгіндегі ата-ана мен ата-әжелеріміздің ескеруінде болмауы. Яғни, біз балаға ертегі айта отырып, жаттау жаттатқызып, білім мен тәрбиені егіз ұғымда қатар жолға қояр болсақ, отбасындағы ұрпақ тәрбиесі дұрыс жолға негізделері анық. Осы тұрғыда Бауыржан Момышұлы: «Біріншіден, бесік жырын айтатын келіндердің азайып бара жатқанынан қорқамын, екіншіден немерелеріне ертегі айтып бере алмайтын әжелердің көбейіп бара жатқанына қорқамын, үшіншіден, дәстүрді сыйламайтын балалардың өсіп келе жатқанынан қорқамын», – деп айтқан. Сол себептіде қазіргі мынау заманда балаларымыздың, жастарымыздың ұлттық тәрбие алуына, рухани тұрғыдан тәуелсіз тұлға ретінде өз өздерін қалыптастыруларына жағдай жасауымыз керек. Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, қиын балалар, қарттар үйлеріндегі әжелер мен аталар, нашакорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ дені сау, білімді, ақылды, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағы. «Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлттың тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті» – деп, кезінде ғалым М. Жұмабаев айтып өткеніндей, ұлт тәрбиесін білім алушыға дұрыс деңгейде бере білсек, бүгінде белең алып жатқан жастар арасындағы келеңсіз оқиғалардан арылуға жол салған болар едік. Сөз соңында Мұхтар Әуезов «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» дегендей, ертеңгі ұрпақтың тәрбиесін бүгіннен бастап қолға алып, жастарымызды ұлтын сүйетін ұлт-жанды, Отанын сүйетін патриот етіп тәрбиелеуіміз қажет.

ӘОЖ 745/749

КИІЗ ҮЙ - ЖАРТЫ ҒАЛАМНЫҢ МОДЕЛІ

Оңғарбай А., Таирова Б.Л.

Киіз үй- қазақ халқының өзімен жасасып, тарих белестерінен бірге кележатқан заттық, тұрмыстық мәдениетінің көрінісі. Ол сонымен қатар, қазақ халқының материалдық мұрасы ғана емес бірегейі болып бағаланады. Қазақтың киіз үйі - қазақ баласы үшін адамгершілік ұясы, қасиет тұтар ордасы. Ол әр қазақ баласы үшін тәуелсіздігі мен бостандығының, байлығы мен барлығының, рухани кісілігі мен қоғам алдындағы міндеттілігінің символы. Киіз үй-жер шарының жарты моделі іспеттес. Себебі, бұл дүниедегі барлық нәрсес шар тәрізді, ғалам да. Ал киіз үй – адам өмірінің бұл жактағы да жартысы.

Әлем халықтарын өмір сүру тәсіліне қарай екіге бөліп қарастырамыз. Көшпелі және отырықшы халықтардың мәдениет пен өркениетке тигізген ықпалы үлкен. Көшпелі халық болып саналған түркі халқы ғасырлар бойы киіз үй тігіп, аттың үстінде күнелтті. Киіз үйдің атқаратын қызметі зор болған. Барлық жыл мезгіліне өте ыңғайлы киіз үйді жинау мен тігу қолайлы болған. Киіз үй өзінің құрылымына қарай, шаңырақ, уық, кереге мен есіктен тұрады. Шаңырақ қазақ халқының ұлттық дүниетанымында үлкен орынды алған. Үйдің кенжесі сол шаңырақтың түтінін түтетіп, ата-баба үрдісін жалғастырып отырған. Түркі халықтарының бірі болып саналатын қазақ халқында киіз үй көшпелі өмірге бейімделген ерте заманнан келе жатқан көшпелілер баспанасы. Еуразия далаларындағы жартылай көшпелі және отырықшы халықтардың арасында кеңінен тараған. Көшіп-қонуға лайықты жасалады, түйе мен атқа тиеу арқылы жеңіл көшіріледі. Оның киіз туырлықтары үзіктерінен жауын өтпейді. Ыстық күнде киіз үй салқын болса, қысы күні керегесін екі қабат киізбен қаптап, ошақ жағып, жазға дейін отыра беруге болады. Киіз үй – өзіндік баға жетпес өнер туындысы, қазақ халқы үшін өмір салты мен әдет-ғұрпының, дүниетанымының сан ғасырлық мәдениетінің жарқын айғағы. Көшпенділердің кіші әлеміне айналған киіз үй олардың өмірінің көп бөліп өтетін дәстүрлі тұрақты мекен жайы болған. Киіз үйдің пайда болуы қола дәуірінен басталады. Киіз б.з.б. VII ғасырда кеңінен пайдаланып, киіз басу белгілі кәсіпке айналды. Киіз үйдің сол кезден бастап кең таралғанын сол замандағы тасқа қашап түсірілген Алтай, Сібірдегі, Қызылжар тасынан Қырымдағы суреттерден айқын байқауға болады. Көшпелі сақ тайпаларының киіз үйде тұрғанын алғаш рет грек тарихшысы Геродот жазды. Киіз үйдің сыртқы пішіні, қабырғалары шенбер, төбесі күмбезденіп келеді. Киіздің үйдің негізгі қаңқасы кереге,

сықырлауық, уық, шаңырақтан тұрады. Бұларды бір сөзбен киіз үйдің қаңқасы деп атайды. Киіз үйді тіккенде үй сүйегі бір бірімен бау-басқұрлар арқылы біріктіріліп таңылады. Оның сыртынан шым ши немесе ақ ши тұтылып, киіз әбзелдер – туырлық, үздік, түндік, киіз есік жабылады.

Киіз үйдің қазақ өмірі мен әлеуметтік жағдайына үйлесімдігі сондай, оны үлкейтіп, кішірейтіп, тіпті бір-біріне қосып, екі-үш бөлмелі етіп тігуге де болады. Туырлықтан жазда ыстық, қыста суық, жауында су өтпейді. Кейде қыстан киіз үймен шығатын қазақтар туырлықты екі қабат етіп жабады. Үй іргесін шөппен бітеп, айналасын қамыспен шалылап, қоралайды. Міне, осындай үйде ел даңқын асырып, намысты қолдан бермеген данышпандарымыз бен батырларымыз туып, өскендігін мақтанышпен айтуға болады. Әрқашан қоныс аударғанда таза жерге тігілген үйдің саф ауасы аспан, жер, сумен астасып, қасиетті кара шаңырақтың киесі, мүмкін осындай ұлылардың көкірегіне нұрлы сәулесін құйған болар. Туырлық – кереге іргесінен ортасынан дейінгі жерді, үзік – кереге басынан шаңырақ шеңберіне дейінгі аралықты, түндік- шаңырақты, киіз есік- сықырлауықты жауып тұрады. Киіз есіктің сырты киіз, ортасы ши, астары жарғақ теріден жасалады. Ширшықтап түріп қоюға ыңғайлы. Көбінесе жел болғанда немесе салқын түскенде пайдаланылады. Еліміз егемендік алып, халқымыз қараңғылықтың түбінен шыға бастағанда тарихымызға, мәдениетімізге деген халқымыздың қызығушылығы арта түскені белгілі. Тарихымыздан хабар беріп, мәдениетім ізді беріп, мәдениетімізді бейнелейтін мәдени мұраларымыздың бірі. Егер біз осы бабаларымыздан қалған мұралардың бірі - киіз үйді сол кездегі ата – бабаларымыз сияқты қастерлеп, құдіретін келер ұрпаққа жеткізер болсақ, рухани құндылықтарды бағалай білетін ұлттық санасы жоғары тұлға қалыптастыруға болады.

ӘОЖ 338.482.22(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫ

Сабыр Д., Туленова Г.Д.

Әлемдік тәжірибеде табыс көзі жағынан туризм–мұнай мен газдан кейінгі орынды иемденеді. Туризм – кез келген елдің экономикасында үш тиімді ықпалмен әсер етеді. Олар шетелдік валюта дамытуға ықпал етеді. Дүниежүзілік туристік ұйымның мәліметі бойынша, бір турист барған жерінде 1 мың АҚШ долларын тастап кетеді екен. Бұл ешбір

өсімсіз, қайтарып берусіз елде қалған ақша. Сонымен қатар бір туристің ақшасы 9 жұмыс орнын құруға мүмкіндік береді. Өйткені, турист қаржысының 30%-ін қонақ үйде, 20%-ін көлікте, 35%-ін қоғамдық тамақтандыру орнында және 15%-ін басқа да қызмет көрсету (музей, көрмет. б) орындарын дақалдырады. Қазақстанда туризм даму үшін айналасындағы елдерде де бұл сала дамуы керек. Еуропаға барған турист бір елменшектелмейді. Өйткені бәрі бір-бірімен тығыз орналасқан. Аз күн ішінде бірнеше қаласын, тіпті бірнеше елді аралап қайтуға болады. Халық тығыз жерде сервисте жақсы болады. Біздей олай емес аудан, қалалардың арасы алшақ. Екіншіден, бізде бар дүние басқа елдерде де бар. Суға шомылу үшін сандалып сервисі төмен Қазақстанға келу маңызды еме. Табиғат тамашалау үшін де Қазақстан тандаудан тыс қалады. Өйткені, тұмса табиғаты тандай қақтыратын елдер жетіп артылады.

Қазақстан үшін Еуразияның қоғамдық және мәдениет орталығын жасау үшін конгрестік туризмді дамыту маңызды. Туризм саласында халықаралық ынтымақтастық жұмыстарын жүргізудің ЮНЕСКО және БЭСҰ бағдарламаларына қатысу, екі сондай-ақ көп жақты шет елдік мемлекеттермен келісім орнатуы.

Сондықтан Қазақстанның туристік бейнесін көтеру үшін бірқатар кең көлемде шаралар қажет. Туристік негізгі шаралардың бірі туристік фирмалар мен агентстволардың халықаралық туристік жәрмеңке, көрме конференция т.б әлемдік деңгейдегі шараларға қатысуы және Қазақстан жерінде де өткізу керек деп санаймын.

Туристік бет-бейнені қалыптастыру үшін туристік хабарлама орталықтарынұйымдастыру, сондай-ақ шет елдердегі Қазақстан елшілігіндегі өкілетті тұлғалардыараластыру жұмыстарына көңіл бөлуі керек. Еліміздің туристік қуатын жарнамалауда ұлттық әуе қатынасын және басқа да транспорттық кәсіпорындарда пайдалана білу. Сонымен бірге Қазақстанда әлемдік деңгейде әр түрлі мәдениет, спорт, туристік шараларды өткізу қажет.

Қазақстанның туристік бет-бейнесін көтеруде Республика территориясына келіп кету тәртібін жеңілдетуі, кедендік шараларды бір тұтас компьютерлендіру жүйесін енгізу. 2002-2003 жылдар аралығындағы Қазақстанның туристік бет-бейнесін көтеруде қабылданған үкімет қаулысы 2000 жыл 26 қазанында Қазақстанға туристерді тартудың қызметін және елдердің халықаралық туристік нарыққа қатысуын қарастырған. Қорыта айтқанда Қазақстан Республикасында туризмді дамыту мақсаты:

- туризмді экономиканың табысты салаларының біріне айналдыру;
- Республиканың туристік потенциалын дамыту;
- мәдениет тарихын және табиғи байлықтарымызды сақтау және ұтымды пайдалану;

- туристік ресурстарды барлық халықтық қол жеткізу мүмкіншілігіне көңіл бөлу, тұтынушыларды максималды қанағаттандыру;
- халықты ынталандыру;
- мемлекеттік және жеке меншіктік туризм сферасының тиімділігін арттыру;
- орта және шағын кәсіпкерлерді дамыту.

Қазақстанда 10 мыңға жуық археологиялық және тарихи мұра, 118 ерекше қорғалатын табиғи аумақ, оның ішінде 11 мемлекеттік ұлттық табиғи саябақ бар. 2020 жылға дейінгі туристік саланы дамыту тұжырымдамасы аясында Астана, Алматы, Шығыс, Оңтүстік және Батыс Қазақстан облыстарына ерекше басымдық беріліп отыр. Бас қалада – бизнес туризм, Шығыста – экотуризм, Алматыда – тау туризмі, Оңтүстікте – мәдени туризм, Батыста жағажай демалысын дамыту бүгіннен басталуы қажет-ақ.

ӘОЖ 81'342

ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ САЯСАТЫ - ЖАСТАРДЫҢ ЖАРҚЫН БОЛАШАҚҚА ЖОЛЫ

Тұрсынбай О., Туленова Г.Д.

Қазақстан Республикасының шет елдермен халықаралық байланыстары күннен-күнге арта түсуде. Сол байланыстарды дамыту үшін шет тілін білетін мамандар өте қажет-ақ.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында білім беру жүйесінде үш тілдің мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, ұлт-аралық қатынас тілі ретінде орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде ағылшын тілін меңгерген, бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін атап көрсеткенін білеміз. Бұл дегеніміз – оқу орындарына жаңа міндеттер, жаңа талап, жаңа мақсаттар қойып отыр дегенді түсіндіреді. Үш тілді оқытудың негізгі мақсаты өмірден өз орнын тандай алатын, өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кез келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласында білімі мен білігін көрсете алатын, көптілді және көп мәдениетті құзыреттіліктерді игерген полимәдениетті жеке тұлға қалыптастыру. Ол үшін тек қана жоғары оқу орындарында ғана емес, сонымен бірге, мектептерде де көптілді білім беру үшін тілді терең меңгерген мұғалімдер дайындау жұмысы да дұрыс шешілуі тиіс. Бір жағынан, мемлекеттік тілдің қызмет аясын кеңейту – бізде шешімін таппай жатқан мәселе. Қазақ тілінің

ұлттық келісім мен қазақстандық патриотизмді нығайтудағы рөлін арттыру – ең басты мәселелердің бірі. Орыс тілінің лингвистикалық белсенділігін сақтау және ағылшын тілінің жаһандану экономикасындағы ғылыми ақпарат алудағы желісін кеңейту негізгі тақырыпқа айналды

Еліміздің басқа мемлекеттермен қарым-қатынасы артып отырған шақта ағылшын тілін еркін меңгерген, келешекте алған білімін түрлі сала жағдайында пайдалана алатын мамандарды мектеп қабырғасынан оқытып шығару – біздің қазіргі кездегі міндетіміз.

Бүгінгі таңда білім саласына қойылып отырған басты талап – маманның кәсіби білімділігі мен біліктілігі және дағдысы.

Мектептегі білім беру міндеттерінің негізгілерінің бірі – оқушыны шынайы әлем жағдайындағы өмірге дайындау.

Қазіргі кезде оқушыларға үш тілді оқытудың әр түрлі деңгейлеріне сәйкес оқытудың жаңа технологиялары, ақпараттық және компьютерлік жүйелер арқылы ізденіс жұмыстарын жандандыра түсудің барлық мүмкіндіктері жасалған. Шетел тілін оқытуда лингвистикалық құрал-жабдықтар, аудио, видео кешені – оқушылардың ауызша және жазбаша аударудағы білімін жетілдіру, сөздік қорын қосымша жана сөздермен байыту, толықтыру, ой-өрісін дамыту мақсатында қолданылады. Сондай-ақ, оқыту үрдісінде мультимедия бағдарламасының көмегімен, ғаламтордан алынған әлемдік жағдайлар, педагогикалық технологиялардың түрлі әдіс-тәсілдері, коммуникативтік бағыттағы оқыту элементтері кең қолданылады. Тілге байланысты оқу үрдісінде жүйелі жетілдіру жұмыстары жүргізіліп отырады, атап айтсақ: ашық сабақтар, пікір-сайыстар, семинар, конференциялар, практикалық сабақтар, дөңгелек үстелдер, кездесулер, өзара сабаққа қатынасып талдау, оқушылардың зерттеу жұмысымен айналысулары, сонымен қатар шәкірттердің жеке ізденіс жұмыстарына басшылық ету.

Қорыта айтатын болсақ, көптілді білім беру бағдарламасы аясында үш тілді меңгеру тәжірибесін жинақтап, әлемдік деңгейге көтеруіміз керек. Елдің ертеңі – өресі биік, дүниетанымы кең, кемел ойлы азаматтарын өсіру үшін бүгінгі ұрпаққа ұлттық рухани қазынаны әлемдік озық ой-пікірімен ұштастырған сапалы білім мен тәрбие берілуі қажет.

Ұлтымыздың ақыны Қадыр Мырза Әли жырлағандай Ана тілің - арын бұл, Ұятын боп, тұр бете, Өзге тілдің бәрін біл, Өз тіліңді құрметте - өлеңінің мағынасы, сол сияқты «Жеті түрлі ілім-біл, жеті жұрттың тілін біл» деген нақыл сөздің де шығуы тегін емес. Сол сияқты әр пән бойынша, әр сабақта мүмкіндігінше үш тұғырлы тілді қолдансақ, болшақта еліміздің отыз елдің қатарына қосылуына үлесімізді тигізетініміз әбден мүмкін.

УДК 339.137.2

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ – ФАКТОР УСПЕХА НАЦИИ

Карабеков Т., Иманбаев А.А.

Сегодня не только отдельный человек, но и нация в целом имеет шанс на успех, только развивая свою конкурентоспособность. Это означает, прежде всего, способность нации предложить что-либо выигрышное по цене и качеству на региональных и глобальных рынках. И это не только материальный продукт, но и знания, услуги, интеллектуальные продукты, наконец, качество трудового ресурса. Особенность завтрашнего дня в том, что именно конкурентоспособность человека, а не наличие минеральных ресурсов, становится фактором успеха нации. Поэтому любому казахстанцу, как и нации в целом, необходимо обладать набором качеств, достойных XXI века. И среди безусловных предпосылок этого выступают такие факторы, как компьютерная грамотность, знание иностранных языков, культурная открытость. Поэтому и программа «Цифровой Казахстан», и программа трехязычия, и программа культурного и конфессионального согласия – это часть подготовки нации (всех казахстанцев) к жизни в XXI веке. Это часть нашей конкурентоспособности.

Конкурентоспособность – готовность нации (всех казахстанцев) к жизни в XXI веке. Развивая свою конкурентоспособность, большие шансы на успех имеют не только отдельные люди, но и народ Казахстана в целом. Сегодня важно менять свое мировоззрение и отношение к, казалось бы, простым и понятным вещам. Только так казахстанцы смогут воспитать в себе и друг друге качества, позволяющие успешно интегрироваться в мировое сообщество и предлагать миру уникальные, высококачественные продукты и услуги.

На сегодняшний день в рамках программы «Рухани жаңғыру», мы должны задать себе один вопрос: что я могу сделать для своей страны? Именно на основе этого вопроса и должна строиться деятельность всех. Начиная от школьников и студентов ВУЗов, граждан страны. Каждый должен задать вопрос: Что значит для меня эта программа и какой вклад я могу внести? Естественно мы, как министерство образования стараемся воспитать конкурентоспособную, образованную личность нового гражданина Казахстана, от которого будет зависеть успех нашей страны.

Согласно статистике каждый второй житель Казахстана – это представитель молодежи в возрасте до 30 лет. Представители новой генерации страны, являющиеся, по сути, ровесниками Независимости,

отличаются видением перспектив собственного будущего, стремлением к получению качественного образования и уже с подросткового возраста имеют четкую жизненную стратегию.

В настоящее время реализуется программа по поддержке малого и среднего бизнеса. Это один из признаков конкурентоспособности граждан. Государство заботится о жизни населения, создавая новые рабочие места, выдавая кредиты на развитие частного бизнеса.

Чем больше развита конкурентность в стране, тем больше развита экономика. А развитие экономики является приоритетной задачей любого государства. Следовательно, и для Казахстана выгодно развитие конкурентности, потому что будет замечен рост блага населения, а также пенсии, различные пособия.

В целом, можно говорить о том, что современная казахстанская молодежь достаточно конкурентоспособна. С одной стороны, это обусловлено требованиями самого времени, с другой – внутренняя модернизация казахстанцев, «перезагрузка» сознания с учетом глобальных и индивидуальных потребностей формирует нацию сильных и ответственных людей. Поэтому вполне очевидно, что в быстро меняющемся мире стратегические преимущества будут у тех государств, которые смогут эффективно развивать человеческий капитал, потенциал которого в большей степени сосредоточен в молодежи.

Казахстан - уникальная во многих отношениях страна, у нас есть все ресурсы, чтобы успешно внедряться в мировую экономику и вести торговлю с экономически развитыми странами. Сейчас можно с уверенностью сказать, что Казахстан идет верной дорогой к своей главной цели – вхождению в 30-ку наиболее развитых стран мира.

ӘОЖ 544.6.018.47

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ САНДЫҚ МӘНДІ СӨЗДЕР

Сарсенбай А., Қарымбаева К.М.

Тұрмыстық қажеттілікті өтеу жолында тілдің көмегімен ғасырлар бойы қалыптасқан, бейнелі тәсілмен дүниеге келген халықтық өлшемдер әр халықтың өмір тіршілігіне, әдет-ғұрыпына, дүниетанымына байланысты қалыптасқан. Халықтық өлшемдерді этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеу, бір жағынан екі тілдің өрнек бояуын, ұлттық ерекшелігін, әдет-ғұрпын, қайталанбас қасиетін танып білуге, екінші жағынан, тілдердегі этимологиялық, семантикалық, құрылымдық

жағынан ерекше қасиеттерін ашуға мүмкіндік береді. Сондықтан соңғы жылдары халықтық өлшемдердің зерттелуі жан-жақты қолға алынып келеді. Бұл зерттеулерге халықтық өлшемдер бір тілдің немесе екі не одан да көп тілдер көлемінде қарастырылып, олардың этнолингвистикалық, концептуалдық, уәждік, этимологиялық, семантикалық және нумеративті сөз тіркестері тұрғысынан зерттелді. Ал қазақ және түрік тілдеріндегі халықтық өлшемдердің этнолингвистикалық сипатын анықтауға арнайы зерттеу әзірше жүргізілмеген. Сондықтан, қазақ-түрік тілдеріндегі халықтық өлшемдерді этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеуде шешу үшін тапаған талай мәселелер, міндеттер бар. Солардың бірі- туыс екі тілдегі халықтық өлшемдердің этнолингвистикалық, паремиологиялық, фразеологиялық, лексика-семантикалық тұрғыларынан кешенді түрде зерттелуі.

Қазақ тіліндегі халықтық өлшемдерді этнолингвистикалық тұрғыдан зерттей отырып, олардың ұлттық сипатын ашып, этностың ұлттық санасына, наным сеніміне, тілдік табиғатына тереңірек үңіліп, сипаттама беруді жұмысымының басты мақсаты деп алдым.

Сан есім – заттың санын, мөлшерін, ретін білдіретін грамматикалық ерекшеліктері бар, есімдер тобына жататын сөз таптарының бірі. Мысалы: он қой, жиырма литр су десек заттың нақты санын біліп тұрмыз. Алайда тілімізде нақты сандық ұғымды білдірмесе де, кейбір сан есімдермен мағыналас болып келетін көптеген сөздер бар. Мыс: жарты жарым, ширек, қадақ сынды сөздерді түсіне бермейміз. Бұл сөздер біздің ата-бабамыздың байырғы қолданыста болған сөздері, және олардың бізге берер мағыналары алуан түрлі.

Осындай алуан мағыналарына байланысты сандық мәнді сөздерді салмақ мағыналы сөздер (қадақ, батпан, мысқал, келі, қап, табақ және әшмүшке), қалыңдық мағыналы (пышақ сырты, қылыш сырты, елі), ұзындық мағыналы (аршын, құлаш, сүйем, қарыс, шақырым, кез, балта сап, кісі бойы, найза бойы), қашықтық мағыналы (адым, таяқ тастам жер, әй дейтін жер, дауыс жететін жер), мөлшер мағыналы (қос, табын, келе, отар), мерзім мағыналы (бір сәт, қас қағым, сүт пісірім, әу демде, ә дегенше) сөздер деп негізгі алты топқа жіктеуімізге болады.

Бұл сөздер біздің осы күнге дейінгі әдебиетімізде кеңінен қолданылған. Мысалы: Әйелдердің жол-жорасын Ұлпан оң қолынан үлестірді: кілем, текемет, көрпе, киіз және бір-бір қадақ қашаннан келе жатқан қағаз шәй...-бәрібір таусылар емес. (Ғ.Мүсірепов «Ұлпан»), Бұт болдым деп мақтанба онан да ауыр батпан бар. (халық даналығы) Мылтығы бар еді. Бір қадақ ұнға айырбастам жібердім. Біреуі - 5 сүйем, біреуі - 4 сүйем. Арт жағында қуғыншылар, Ұлпан олардан оқ бойы бұрын келіп жетті. Бір табын сиырды айдалаға тастап, қашып бара жатсаңыз, екі көзіңіз алақандай болатын сияқты. Талдап уақыты

оздырмады, қас қаққанша тар жерде көзден ғайып болып үйренген адам сайға қарай ұмтылды. Ауру батпандап келіп, мысқалдап шығады және т.б. әдебиеттерде көптеп кездеседі.

Сонымен қорыта келе, ұлтымыздың тіл біліміндегі зерттелу тарихы мен зерттеу барысындағы қалыптасқан бағыттарға шолу жасай отырып, тілдегі халықтық өлшемдерді жинақтап, қазіргі қоғам жастарының санасына сіңіру; сандық мәнді сөздердің жіктелген топтарының қолданыс аясын кеңейту және олардың басқа да аз-көптігінің негізін қарастыру; қазақ тіліндегі халықтық өлшем атауларына этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеп, ұлттық менталитеттің көрінуін айқындау болып табылады. Міне, іздей берсек қазақ тілі осы сияқты түрлі сандық мәнді сөздерге өте бай екендігіне көзіміз жете береді.

ӘОЖ 94(574)

ҰЛЫ ДАЛА КЕМЕҢГЕРІ- АХМЕТ БАЙТҰРЫНҰЛЫ

Елубай Ж., Жаманбаева Ә.С.

Қиялдап қана қойған жоқ.

Май тамызып, от берді.

Ой- сананың шамына.

Иә, қиялдап қана қоймай, жанын салып ұмтылған болашақтың таңы мен ой-сананың шамына май тамызып, от берген Торғай қырандарының бірі - Ахмет Байтұрсынұлы.

Ахмет-қазақ әдебиеті мен тарих сахнасында өзіндік орны бар дарынды ақын, өзінің терең ойымен тұлғасын танытқан мысалшыл, қазақ тілінің әліппесі мен оқулықтарының авторы, жаңашыл ағартушы. Ол шын мәніндегі нағыз күрескер-демократтық поэзияның негізін қалап, азаттыққа ұмтылған, азаматтық жыр үлгісін жасаған халқының қалаулы азаматы.

«Қазағым, елім!», - деп, өз ұлтының бостандығы мен тәуелсіздігі жолындағы күресте бұқараның жүрегіне қозғау салып, ұйқысынан оятты. Қазақ халқының тағдыры, бүгіні мен ертеңі Ахмет поэзиясының өзегі болды. Ол өзінің ағартушылық, демократтық, гуманистік идеяларын халқына поэзия тілімен жеткізуді қалады.

Ахметтің өлеңдер жинағын «Маса» деп атауы да тегін емес еді. Ол ұйқыда, саясаттан тыс жатқан қараңғы халқының құлағына маса болып бызындап, оятуды ойлады.

Ақын арманы- « халықтың адал перзенті» болып, оған қызмет ету. Ахмет бұл арманын орындады. Ол туған халқы үшін аянбай тер төгіп,

қалтықсыз қызмет етті. Халқының, елінің сәулелі жарық жұлдызына айналды. Шын мәнінде «қазақтың адал перзенті» атанды.

Кеңес дәуірінде Ахмет Байтұрсынұлының есімін атаудың өзі қылмыс саналса, еліміз тәуелсіздік туын тіккеннен кейін халқымыз өзінің ұлы перзентімен қайта табысып отыр. Тау сілеміндей мол мұра оқырман қолына тие бастады. Қазақстан Республикасының арнаулы қаулысы бойынша республикамыздың әр жерінде мекемелерге, мектептерге, көшелерге және Қазақстан Республикасының Ғылым академиясының Тіл білімі институтына Ахмет Байтұрсынов есімі берілді. Сөйтіп, тарихи шындық пен әділет салтанат құрды; халқының бостандығы, тәуелсіздігі, еркіндігі үшін тар заманда жан аямай күрескен ұлы замат Ахмет Байтұрсынұлы ұлт күрескерлерінің сапына келіп қосылды.

Ахмет Байтұрсынов өзінің ашық ой, батыл пікірлері, өткір орақ тілімен және сол замандағы қазақ халқынан жарты ғасырға озық болған өз білімімен көзге тұлғалардың бірі. Ол тек публицист, мұғалім, акын болумен қатар басқа да қоғамдық қызметтерінен өзге, жаңаша дүниелермен машықтанған азамат. Мысалы, Ахмет Байтұрсынұлы фото және музыка өнерімен айналысқан. Бұл дегеніміз шеберлікті, білімді және шыдамдылықты қажет етеді. Себебі, ол кездегі фотоаппарат құралдары қазіргідей жетілмеген және құрылысы күрделі техника саласының жемісі еді.

Бұл жұмыстың барысында Ахмет Байтұрсынұлының бізге белгісіз қырлары ашылып, одан әрі біз білген қырлары толықтырыла түспек. Қоғамымыздағы түрлі аудиторияны, соның ішінде жастарға бұл нағыз сабақ пен мотивация болмақ. Соның ішінде Ахмет Байтұрсынұлының патриоттылығы, білімге деген құштарлығы мен ізденісі, тек біржақты емес, түрлі қызығушылықтары сөз етіледі. Білім мен ғылымның, ән мен күйдің, сурет өнері мен тағы басқалараның адамның қалыптасуында, соның ішінде тұлға болып қалыптасуында үлкен рөл атқарады. Соның ішінде, өзіндік өмірлік жолында өзімен бір ойдағы басқа да тұлғаларды кездестіруі, олармен бірлесе жұмыс істеуінің өзі үлкен еңбек. Бұл жұмыста тек Ахмет Байтұрсынұлының өмірі, қырлары, халыққа үндеуі ғана емес. Себебі, бұл жұмыстың ішінде тікелей қазақ халқының тарихы, оның бүгіні мен өткенінің көпірі іспеттес. Оның ішінде тікелей сол кездегі саясат пен идеологиялар және көзқарастар. Оның ішінде тікелей сол кездегі қазақ халқының өмір шындығы көрсетер айнасы мен оның тұрмысы, тіршілігі, қазақ халқының талай жылдар бойы жиналған жан айқайы мен күйзелісі. Осы мәселенің барлығы түгелімен осы жұмыстың ішінде орын алып отыр. Бұл тек бір тұлғаға баса назар аудару емес, керісінше сол тұлға арқылы, сол тұлғаның өмірі, сезімі, уайымы арқылы, жеңісі мен жеңілісі арқылы сол кездегі өмірді, халықты, саясатты, астарлы ақиқатты көру.

ӨОЖ 544.6.018.47

ЛАТЫН НЕГІЗДІ ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІ: ТАРИХЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Тоқатарлиева А., Қарымбаева К.М.

Қазақ елінің Тәуелсідігінің бір тұғыры-ана тілі. Ел тәуелсіздігінің арқасында Қазақстан мемлекетінің Атазаңында қазақ тілі мемлекеттік тіл атанды. Бүгінгі таңдағы басты мақсат пен мүдде де мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеруге, оның қолданылу аясының кеңеюіне бағытталған. Сондай мәселелердің бірі-қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру мәселесі. Соңғы жылдары ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуына байланысты елімізде латын әліпбиіне көшу мәселесі туындап отыр. Тұңғыш Елбасымыздың алғаш рет бұл туралы 1996 жылы Халықтар Ассамблеясының III сессиясында, ал осыдан он жыл өткен соң, 2006 жылы XII сессиясында осы мәселенің ғылыми жағын зерттеп көруге нақты тапсырма берді. Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл - ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Латын қарпі бізге дүниежүзінің халқымен, әлемнің ғылым-білімімен қарым-қатынас үшін керек. Егер латын әліпбиін еңгізуге ақылмен келе алсақ, біз компьютер тіліне көшеміз, балаларымызға және бізге экономикалық және нылыми кеңістікке еруге оңайырақ болады. Бұдан қашып құтыла алмаймыз, бұл-келешектің талабы.

Тұңғыш Елбасымыз Н.Назарбаев Қазақстан Халқына арнаған «Қазақстан-2050» Стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында латын қарпіне көшу мәселесіне тоқтала келтті. 2017 жылғы 12 сәірде Тұңғыш мемлекет басшысы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында қазақ жазуын латын әліпбиіне көшірудің кезеңдік бөліктерін нақты анықтады. Ең алдымен диграф, одан кейін апостроф яғни үтір таңдалады! Қазақстан латын графикасына негізделген қазақ әліпбиіне ресми түрде көшті. 2017 жылдың 27 қазанында Нұрсұлтан Назарбаев қазақ тілі қаріптерін кириллициядан латынға ауыстыру туралы тарихи жарлыққа қол қойды.

Әліпби, емле және оны реформалауға байланысты қазақ оқымыстыларының арасындағы пікірталас алғашқыда «Дала уәлайаты», «Айқап», газеттерінде көрініс тапты. 1920 жылдан бастап газет беттерінде ұйыса бастайды.

Ең алдымен латын жазуы қандай жазу, қайдан қалыптасты соған тоқталсам. Жұмысты жазу барысында танысқан дереккөзерінен бұл жазу туралы мынандай мәліметтер белгілі болды: жазу түрі-консонанто-

вокалды; қолданатын елдер-алғаш латын тілі; Батыс және Орталық Еуропа елдері, Азияның кейбір елдері - Туркия, Әзірбайжан, Өзбекстан, Түркіменстан, Индонезия, Малазия, Филиппин, Африка құрлығындағы біршама тілдер, Америка, Австралия халықтары. Шыққан жері - Көне Рим. Шығу уақыты б.з.д. 700 жылдары. Жазу солдан оңға қарай жазылады. 26 таңба бар. Зерттену мақсаты – қазақ жазуының тарихын зерттей отырып, латын әліпбиіне көшу мәселесінің тарихына қысқаша шолу жасау жіне болашағын болжау.

Қорыта айтқанда, латын әліпбиіне көшу бізге не береді? Біріншіден, Қазақстан халқы үшін латын графикасына көшу әлемнің 48 елінде тұратын этникалық қазақтармен өзара қарым-қатынасты жақсартуға мүмкіндік туады. Олар латын әліпбиін меңгере отырып, қазақ тіліндегі контентті пайдалана алатын болады. Екіншіден, Қазақстан азаматтары үшін әлемде үстемдік ететін ағылшын тілін тез үйренуге мүмкіндік береді. Олар негізінде ағылшын тілінде жасалынатын жылдам дамушы компьютерлік технологияларды жақсырақ түсінетін болады.

Үшіншіден, Латын жазуы Қазақстанда жаңа технологиялар мен коммуникациялар, қазіргі заманғы ғылыми және ағарту үдерістерін өндіруге көмектеседі. Қазақ тілі қазіргі қолданысында ғылым мен техника салаларында бейімделуге келмейтін көптеген архаизмді элементтерге толы.

Төртіншіден, Қазіргі заманғы әлемде латын жазуы "сапа"сөзімен, әлдеқайда жоғары әлеуметтік дәрежемен байланыстырылады. Әлемдік брендтерді өндіруші жетекші азиялық компаниялар әлемдік нарыққа шығу мақсатында латын әліпбін қолданатындары белгілі.

ӘОЖ 070(574):821.512.122

«ҚАЗАҚСТАН ӘЙЕЛДЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ ТУЫНДЫЛАРЫ

Жанұзақ Д., Әбдір К.Ә.

«Қазақстан әйелдері» журналы тұшымды ой, келелі пікірінен айныған емес. Тоқсан жылдан астам тарихы бар, ұзақ уақыт бойы өздеріңізбен сырлас болып келе жатқан байырғы басылым оқырмандарынан бір сәт те алыстаған жоқ, бірге жасасып, біте қайнасып келе жатыр. Журнал алдағы уақытта да халықтың, елдің сөзін сөйлемек. Журнал жалғыз емес, қасында күнделікті тұрмысқа қажетті таным-

біліммен сусындататын пайдалы кеңестері бар. Екеуінің беті де оқырмандар үшін ашық. «Қазақстан әйелдері» – қоғамдық-саяси, әдеби-көркем журнал. Әйелдер қауымына арналған «Азат Әйел» (1925) және «Теңдік» газеттерінен бастау алады. 1926 жылдың қаңтар айынан бастап «Әйел теңдігі» деген атпен журнал болып шыға бастады. Журнал 1935 - 1941 жылдары және 1950-1954 жылдары «Сталин жолы». 1955 жылдың қаңтарынан «Қазақстан әйелдері» болып шығады. Негізгі тақырыптары: отбасы берекесі мен тұрмыс мәдениетінің өзекті мәселелері, ұрпақ тәрбиесі. Таралымы – 40 мың дана (2003). «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған (1976). «Теңдік» – Қазақ өлкелік партия комитеті жанындағы әйелдер бөлімінің газеті. Қызылорда қаласында 1925 ж. мамыр – шілдеде 7 саны жарық көрді. 1926 ж. қаңтардан ай сайын шығатын «Әйел теңдігі» журналына айналды. «Әйел теңдігі» – қазақ әйелдеріне арналған қоғамдық-саяси журнал. Ол бастапқы кезде, 1925 жылы. 5 мамырда өлкелік партия комитетінің жанындағы әйелдер бөлімінің газеті ретінде «Теңдік» деген атпен Орынбор қаласында шыққан. Редакторы – Соня Есова. Журналды шығару жұмысына Ш.Қожахметов, Р.Сүгіров, Сәбит Мұқанұлы Мұқанов белсене қатысқан. Кей нөмірлеріне редактор ретінде Бейімбет Майлин қол қойған. Кейіннен журналға Нұржамал Сәнәлиева (1932-1934), Н.Арықова (1934-1935) басшылық етті. Мақсаты – Қазақстан автономиялы республикасы ОАК-нің 1920 жылы қабылдаған қалың малға, әмеңгерлікке, көп әйел алушылыққа тиым салу туралы декретін бұқараға түсіндіру, әйелдердің қоғамдық өмірге араласуын насихаттау болды.

Бүгінде әйел-аналар мен қыз-келіншіктердің тірегі мен жанашыры, сенімді серігі әрі сырласына айналған журнал шымылдығын редактордың ізгі тілектері мен мерекелік құттықтаулары ашады. «Редактор лебізі» аталатын айдарда жазушы-драматург, Қоғам қайраткері, аталмыш журналдың Президенті Алтыншаш Жаханова оқырманға арнаған үндеуі орын алады.

Қазақ аналары, қазақ әйелдері деп тебіренген басылым беттерінде «Көкейкесті», «Біздің сұхбат», «Танымал тұлғалар», «Тағылым», «Қазақ әйелдерінің энциклопедиясы», «Жақсы жан жан шуағы», «Артық болмас білгенің», «Үкілі үміт» сынды үнемі жарық көретін тұрақты айдарлармен қатар, «Сұрақ жауап», «Тарих-дастан», «Әдемі қартая білесіз бе?», «Жаңа сан үлгілері» атты алма-кезек жарық көретін айдарлар да орын алады.

Қазақ әйелдерінің энциклопедиясына кешегі, бүгінгі Қазақстанға ерен еңбек сіңірген, еңбектері өкімет, жергілікті басшылық, қоғам

тарапынан марапатталған, құрметті атақтарға ие болған мұғалім, дәрігер, қаржыгер, сондай-ақ өндіріс, ауыл шаруашылығы, халыққа қызмет көрсету, бизнес салаларында қызмет атқарғандар, көп балалы аналар енеді.

Сонау жиырмамыншы ғасырдың басынан бері оқырманмен сырлас, мұңдас болып келе жатқан «Қазақстан әйелдері» журналы тоқсан жылдық белесті артқа қалдырды. Осы уақыт аралығында басылым өз оқырманынан жырақтаған жоқ. Қиындықтарда да, алмағайлап кезеңдерде де халықпен бірге болып, елдің сөзін сөйледі. Журнал ежелгі дәстүрі бойынша ұлт мүддесін, ел мұқтажын, әйел-аналардың шері мен мұңын толғана жазып келеді. Қазақ аналары, қазақ әйелдері деп тебіренеді. Басылым беттері түрлі әдеби шығармаға толы. Айына 1 рет шығып тұрса да, бүгінде өз оқырмандарын жоғалтқан жоқ. Тек қана әдеби материалдармен ғана емес, қызықты мәліметтермен де бөлісетін басылым еліміздің мақтан тұтарлықтай өзгеге көрсете алатын журналдарымыздың бірі. Тек қазіргі заманмен ғана емес, тарихтан да сыр шертеді бұл басылым. Әр шаңырақтан табыла қоятын «Қазақстан әйелдері» журналы жастарға, соның ішінде қыз балаларға өз ақыл-кеңесін айтып, түрлі деректермен бөліседі.

UDK 811.111:08.

TEACHING CROSS-CULTURAL COMMUNICATION AT THE FOREIGN LANGUAGE LESSON

Bekmash A., Seisembekova M.A.

Not less important ability you learn in your study is intercultural communication, that increase your interest in studying the cultures of different people, bringing to the forefront cultural studies, interest in other cultures, the desire to enrich their culture with the experience and originality of others, at the same time, scientific and technological progress and the efforts of an intelligent and peaceful part of humanity open up new opportunities. Types and forms of communication, the main condition of effectiveness of which is mutual understanding, dialogue of cultures, tolerance and respect for the culture of communication partners.

Each lesson of a foreign language is a crossroads of cultures; this is the practice of intercultural communication, because each foreign word reflects a foreign world and a foreign culture: each word is conditioned by the national consciousness view of the world.

The main answer to the question of solving the actual task of teaching foreign languages as a means of communication between representatives of different peoples and cultures is that languages must be studied in indissoluble unity with the world and the culture of the peoples speaking these languages. If the language barrier is absolutely obvious, then the culture barrier becomes clear only when the native culture compares with strangers.

All the subtleties and the depth of the problems of inter-lingual and intercultural communication become especially clear, and sometimes simply understandable, when comparing foreign languages with native and foreign cultures with their own, familiar. That is why the subject of “the world of the language being studied” is recommended, if possible, to conduct as if from two sides, in the form of parallel courses: one – the native speaker of the language and culture of the studied language, and the second - the native speaker of the native language and native culture.

We consider that in teaching a foreign language first we should develop students’ speaking skills by using different activities to speak and understand another culture. Teachers tend to neglect the inclusion of culture in the teaching process but are aware of the positive effect that culture has on students’ knowledge. It would be easier students to express their thoughts and develop students’ speaking, analytical, critical, and creative thinking. Different exercises and activities which can be used by teachers during teaching intercultural communication in their classroom in order to motivate students to be able to communicate with other nationality and to develop student’s logical thinking skills in learning a foreign language in any level.

Language and culture are interconnected so that they complement each other. Sun describes language as a primary vehicle by which a culture emanates its beliefs, values and norms. Similarly, language is influenced by culture – «If there is no culture, language will be like water without a source or a tree without roots».

Thus, the connection between language and culture must be considered in foreign language teaching because the main purpose of learning a foreign language is to learn the customs and traditions of the speech community, and to become competent for communication with speakers of the foreign language.

Successful communication requires proficiency on multiple levels – grammar, phonology, lexis and culture. The latter is a fundamental factor if we communicate on an international level.

The best example of language analysis is explaining the metaphors and their hidden meaning. It is a fact that certain fixed expressions used in the English language lose their meaning when they are translated into other languages.

Likewise, other languages have their distinctive phrases, idioms or expressions that would sound strange if translated into English for an English speaker. The competence view “contends that the knowledge of a language’s

culture is thought essential for a full understanding of a language's nuances of meaning".

The last view unifies culture and language as scaffolding for successful communication and that is the notion that should be aspired to in English teaching.

ӘОЖ 811.111: 622

МҰНАЙ-ГАЗ ТЕРМИНДЕРІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серікбай Ұ., Назарбаева К., Абилдаева А.С.

Егеменді ел болғалы бері мұнай-газ саласымен байланысты термин қорын қалыптастыру, шетелдік ғылыми терминдердің қазақ тілінің мүддесін көздеп, ішкі заңдылықтарын сақтай отырып аударылуынан, мұнай газ саласында болып жатқан өзгерістерге сәйкес ғылыми термин сөздіктерінің жаңартылуынан, жаңа ақпараттардың толықтырылуынан туындайды.

Терминдерді аудару – аударма саласындағы ең қиын істердің бірі. Термин тілдік, мағыналық ережелер бойынша, басқа тілде де өзіне сәйкес, мағынасын дәл беретін нұсқасымен аударылуы тиіс. Дұрыс аударылған термин ұғынуға, қабылдауға жеңіл, мағынасы жағынан айқын келеді және сөйлем ішінде сәтті қабысады.

Ағылшын мұнай газ саласындағы материалдардың синтаксистік ерекшеліктерін сақтау мұнай газ саласы терминдерін аударуда ескерілетін нәрселердің бірі. Мұнай газ саласындағы терминдердің сөздікте мағыналары нақты беріліп аударылатынынан басқа, контекстерде аударылуы да маңызды құбылыс.

Ағылшын мәтіндерінде кездесетін грамматикалық құбылыстарды аударуда кездесетін біраз қиындықтар қатарына ырықсыз етіс конструкцияларын, герундий (зат есім мен етістіктің де қасиеттерін иеленетін топ), тұйық етістікті құрылымдарды, толық емес немесе жартылай сөйлемдердің аударылуын жатқызуға болады.

Герундий құрылымдарының ағылшын тілінде, басқа салалар сияқты, мұнай газ саласындағы терминологияда да кең қолданылатыны белгілі жағдай. Олардың аударылатын тілдегі баламасын таба алмайсыз. Қазақ тіліне зат есім, тұйық етістік, көсемше немесе бағыныңқы сөйлем формасында аударылатынын көруге болады: *Testing is in high gear*; *Тексеру толығымен өтуде*; *Monitoring – бақылау құралдары*; *Training – жаттығу*; *Drilling – бұрғылау*; *Checking – тексеру*;... т.б. терминдердің аударылуы кезінде байқалатын грамматикалық өзгеріс -ing жалғаулығының герундий мағынасындағы формасының қазақ тіліне

кәдімгі есім сөз болып аударылатыны. Бұл тіліміздегі мұнай газ саласындағы терминдердің ағылшын тілінен дәлме – дәл аударылған толыққанды баламасы. Бұл тектес терминдерді мұнай газ саласындағы сөздіктерден көптеп кездестіруге болады.

Термин аударуда ағылшын тілі терминдерінің қазақ тілі әріптері арқылы ағылшын тілі дыбысталуын есепке алмай берілуі негізінде тілге термин қабылдау тәсілін **транслитерациялау** деп атаймыз. Транскрипция тәсілі сияқты транслитерацияда да қазақ әліпбиі арқылы берілген терминдерге жанама ретінде көп жағдайда ол терминнің түсіндірмесі қоса жүреді. Мысалы: **Gasoil** – газойл (мұнайдан айырып алынған май, кірәсін мен өнеркәсіптік майлар арасындағы өнім).

Сондай-ақ мұнай-газ терминдерін аудару барысында **компрессия** әдісін де қолдануға болады. Әрбір жеке пікір сипатталатын жағдайдың белгілерінің белгілі бір санын көрсетеді. Сипаттауды нақтылау дәрежесі әр түрлі болады. Сөйлеп жатқан адам өз еркі бойынша жағдайды көп немесе аз компонентті етіп мүшелейді. Мысалы, *gas-bearing area-газды аудан, branch connection-бұрау, deposition of carbon-шөкпе, шөгінділер, semi-finished product-фабрикат*. Бірақ сипатталып жатқан жағдайдың белгілер саны сөйлеушіге ғана байланысты емес. Түрлі тілдер осындай нақтылау дәрежесіне қатысты болсын, ондай дәрежеге жету құралдары бойынша да талғау жасай алады.

Сонымен ағылшын терминологиясын қазақ тіліне аудару екі кезеңде орындалады:

1.Терминнің мағынасын анықтау (егерде аудармашы ең соңғы шыққан ағылшын тіліндегі түсіндірме сөздіктерді өолданса, немесе контексті немес термин құрылымына қарай мағынасын анықтау арқылы).

2.қазақ тілі арқылы тура аударма жасау, яғни: транскрипция, транслитерация, калька жасау, суреттемелі аударма және т.б.

ӘОЖ 51-057

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ БІЛІМ АЛУ КӘСІБИ МАМАНДЫҚТАРЫН ИГЕРУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Иманалиева А., Бекенова А.Б., Бекбасаров И.И.

Халыққа арнаған соңғы Жолдауында Мемлекет басшысы жастар мен отбасы институтын қолдау шаралары мемлекеттік саясаттың басымдығына айналу қажеттігін жеткізді. «Жастардың барлық санатын қолдауға арналған шараларды толық қамтитын әлеуметтік сатының ауқымды платформасын қалыптастыру керек. 2019 жылды «Жастар

жылы» деп жариялауды ұсынамын», - деді Нұрсұлтан Назарбаев. Осыған орай елімізде «Жастар жылы» жол картасы жобасы әзірленді. Алдағы уақытта аталған жоба аясында еліміздің түкпір-түкпірінде көптеген іс-шаралар жүзеге асырылып, жастарға қолдау көрсетілімек. Жалпы алғанда Қазақстан халқының 26 пайызын жастар құрап отыр. Статистика мәліметтеріне қарағанда, Қазақстандағы 14 пен 29 жас арасындағы жастар саны 4,5 миллионнан асып жығылады. Соның ішінде ауылдағы жастар саны 2 миллионнан, ал қаладағы жастар саны 2,5 миллионнан асады. Қазақстандағы жалпы студенттер саны 542 458 адамды құрайды. Бұл туралы ҚР Ұлттық экономика министрлігінің статистика комитеті хабарлады. 2018/2019 оқу жылының басынан Қазақстан Республикасында 128 жоғары оқу орны жұмыс істейді. Яғни, филалдарын қоса алғанда. Меншік нысаны бойынша 45 ЖОО мемлекеттік болып табылады. Оның ішінде 79-ы жеке ЖОО болса, шетелдік меншік нысанымен 4 ЖОО бар. Биыл студенттердің саны өткен оқу жылымен салыстырғанда 9,3%-ға көбейді. Ағымдағы оқу жылында 163 336 адам қабылданған. Әр түрлі себептер бойынша оқыту мерзімі аяқталғанға дейін 51 779 студент оқудан шыққан. Бітіргендер саны 130 691 адамды құрайды. Бітірген білікті мамандар 130691 адамды құрады, бұл 2017/2018 оқу жылымен салыстырғанда 2,8 %-ға артқан. Жыл сайын мемлекет тарапынан жас білімгерлерге гранттар бөлінеді. Жоғары білімді мамандарды даярлауға 2018-2019 оқу жылдарына республикалық бюджеттен 50 894 грант бөлінген. Оның ішінде: ҚР ҰІМ қарасты оқу ордаларына 1 163 гранта. Мәдениет және спорт министрлігіне қарасты ЖОО-на 888 грантов. Денсаулық сақтау саласының мамандарын оқытуға 2 700 грант қаралған. Магистратурада білімін жалғастыратындар үшін 13 536 грант бөлініп отыр. Докторантураға 2487 грант қарастырылса, колледж студенттері мемлекет есебінен оқуыға 2 мыңға жуық грант бөлінді.

Өмір сапасын арттырудан бөлек, маңызды міндеттердің бірі зияткер элитаны тәрбиелеу. Бұл өзара байланысты және сабақтас ұғым. Дамыған елдердің табысты тәжірибесі және оның өз жағдайына бейімделу әрекеті белгілі. Мәселен, 1993 жылғы 5 қарашада Қазақстанда «Болашақ» стипендиясы тағайындалды. Бұл бағдарлама арқылы мемлекет әлемнің 35 еліндегі 200-ге жуық ең мықты деген университеттермен стратегиялық серіктестік орнатып, бірлесе жұмыс жасалды. Бүгінгі таңда «Болашақ» халықаралық стипендиясының иегерлері Times Higher Education, QS World University Ranking және Academic Ranking of World Universities сияқты халықаралық академиялық рейтингі бойынша әлемдік деңгейдегі топ

университеттерінде білім алып жүр. Студенттердің көбісі яғни, 46,2% Ұлыбритания университеттерінде, 38,5% АҚШ-та оқиды. **«Болашақ» бағдарламасының жетістігін статистикаға қарап айтуға болады яғни**, 13 мыңға жуық түлектің 5 мыңы – магистр, 3 мыңы – бакалавр, 300-ден астамы – PhD доктор және аспиранттар, интерндер. Сонымен қатар, 1800-і – тәжірибеден өтушілер. Бітірушілердің 40 пайыздайы нақты экономикалық салада қызмет атқарып келеді. 20 пайызы білім және ғылым саласында тер төгіп жүрсе, 7 пайызға жуығы денсаулық сақтау саласында қызметте.

Мемлекет тарапынан, әсіресе Елбасының жеке бастауымен жастарға көрсетіліп отырған қамқорлық пен қолдау аз емес. Білім саласында жас мамандарды ауылға тартуды көздейтін "Дипломмен ауылға" бағдарламасы, «Жасыл ел», «Жастар кадрлық резерві», «Қолжетімді баспана – 2020», шетелде білім алуға мүмкіндік беретін "Болашақ" халықаралық стипендиясы, "Серпін" бағдарламасы жүзеге сәтті асырылып келеді. Мемлекеттің болашақта әрі қарай дамуы мен гүлденуі тікелей жастарға байланысты болатындықтан, қоғамның белсенді буыны, елдің ертеңі жастардың тәрбиесіне баса көңіл аударуды уақыт талап етуде.

УДК 343.5

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БОРЬБЫ С НАРКОМАНИЕЙ И НАРКОБИЗНЕСОМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Байтурсунов А., Кадыркулов А.Ж.

В настоящее время проблема наркомании остается актуальной в мировом сообществе и, как следствие, ситуация с употреблением наркотиков среди молодежи вызывает наибольшую обеспокоенность правительств всех стран.

Наркомания стала наносить и выраженный экономический ущерб. Это – снижение производительности труда, дороговизна лечения наркомании, издержки и расходы на пенитенциарную систему, непосредственные потери на миллиарды тенге от совершаемых ими преступлений. Нужно добиться того, чтобы изменился социальный климат в обществе, неоспоримо, что наркомания – это в том числе и признак социального неблагополучия.

Опасность зависимости от наркотиков, как явления, заключается еще и в том, что перечень наркотических веществ постоянно

видоизменяется, создавая новые рубежи, преодоление которых требует серьезного анализа ситуации. В этой связи, борьба с наркобизнесом и наркоманией приобретает новую направленность, которая связана как с широким распространением так называемых «синтетических наркотиков», так и ставших традиционными – национальные виды наркотиков, к которым в первую очередь относится конопля и все ее производные.

Общая характеристика наркоситуации в мире: Международный комитет ООН по контролю над наркотиками обнародовал данные о масштабах мировой наркомании, согласно которым число наркопотребителей в мире в 2017 году достигло, по разным оценкам, от 172 млн. до 250 млн. человек. Большая часть наркоманов – мужчины, несмотря на то, что в некоторых странах наметился рост наркомании среди женщин. В азиатских странах – 90% от числа наркоманов составляют мужчины; в странах СНГ – 80% (в Российской Федерации – 84%); в странах Латинской Америки в среднем от 70 до 80% (в Боливии – 83%, Колумбии – 80%, Чили – 73%); Великобритания и Германия – по 63%; США – 56%.

Наркоситуация в Казахстане: наркоэкспансия нашего государства обуславливается географическим положением и наличием общих границ с Российской Федерацией и Китаем, население которых может рассматриваться, как потенциальные крупные рынки сбыта наркотиков. По оценкам правоохранительных органов, героин, находящийся в незаконном обороте, имеет афганское происхождение и доставляется контрабандным путем. В условиях функционирования Таможенного союза и формирования Единого экономического пространства вполне конкретную угрозу представляют действия преступных наркогруппировок с транснациональными связями, особенно в приграничных регионах. Другим внешним фактором развития наркоситуации в Казахстане является расширение контрабандных поставок различных синтетических наркотиков из европейских стран.

Кратко о наркоситуации в Казахстане. Она формируется из трех основных факторов:

- это транзит «афганского» героина;
- наличие собственной наркосырьевой базы в Шуской долине;
- и угроза распространения новых видов синтетических наркотиков.

За 7 месяцев 2017 года сотрудниками правоохранительных органов выявлено более 2 тыс. наркопреступлений и изъято свыше 16 тонн наркотиков, удалось выявить 2 125 наркопреступлений. Несмотря на то, что наркоситуация в стране остается довольно напряженной, наркомафия благодаря усилиям правоохранительных органов несет значительные потери.

Как показывает практика, снизить до минимума латентную составляющую наркомамии можно при хорошо организованной системе наркологического учета. В этой связи, важным шагом в этом направлении должно стать совершенствование информационно-учетной и мониторинговой системы, отражающей реальную картину наркоситуации в республике. С этой целью необходимо развивать межведомственное взаимодействие и международное сотрудничество в области профилактики наркомамии и борьбы с наркобизнесом.

ӘОЖ 51-057

ИМАНДЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСҚА ҚОЛ СҰҒУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Жұман А., Бауберикова А.Б.

Соңғы жылдары көптеген қылмыстардың күрт өсуі - әлеуметтік қауіптіліктің жоғарылауына себепші болып отыр. Қылмыстың көбейе түсуінің бір ұштығы жезөкшелікте жатыр. Жезөкшелік дегеніміз - жеке тұлғаның сыйақы алып, басқа адаммен бейберекет жыныстық қатынаста болуын, өмір сүру үшін қаражат табу мақсатымен, сондай-ақ жеке басының баю мақсатын көздей отырып, өз денесін сатуы болып табылады. Бұл кәсіпті жұмыссыздар қатарынан шыққан жеңіл жүрісті әйелдер күн көріс құралына айналдырса, оңай жолмен қаржы табуды көздеген пайдакүнем адамдар тобы жезөкшелікті көлеңкелі бизнестің үлкен түріне айналдырып келеді. Бұқаралық ақпарат құралдарында жезөкшелікті заңдастыруды жақтайтын және оған қарсы адамдардың пікірталастары қатар берілуде. БАҚ өкілдерінің мәлімдеуінше қазіргі кезде жезөкшелікті заңдастыруды жақтайтын адамдар өте көп. Себебі, кейбір шет мемлекеттердегі тәрізді Қазақстанда жезөкшелікке «лицензия» берілетін болса, арнайы рұқсат берілсе, тән саудасынан түскен қаржы мемлекеттік бюджетті толықтырады деген пікір қалыптасқан. Ал шын мәнінде пайда ұғымынан зияны әлдеқайда басымырақ.

Табыс табу мақсатында рұқсат беру – мемлекеттің болашағына балта шабу болып табылады. Жезөкшелік ең алдымен дін мен ұлттық салт-дәстүрді аяққа таптап, халықтың ұлттық намысын, туыстарының ар-намысын қорлап, беделін түсіреді. Халықтың имандылығын жоққа шығарады. Ол қоғамдық адамгершілікті, отбасының рухани құндылықтарын аяққа таптайды. Арсыздықты, ұятсыздықты дәріптеп, адалдық, сенім, ұят деген сөздерді жоққа шығарады. Ол қоғамдық адамгершілікті, отбасының рухани құндылықтарын аяққа таптайды.

Жоғарыда айтылғандар тек моральдық тұрғыдағы ғана зиянды жағы. Ал халықтың денсаулығы мен өміріне келтірілген қауіпті атап айтатын болсам - жұқпалы аурулардың ең бірінші таратушы көзі - жезөкшелер екені тәжірибе көрсетіп отыр. СПИД орталығында аурудың вирусын жұқтырған 400-ден аса науқас тіркеуде тұр. Бұлардың 95% жыныс жолдары арқылы жұғатын ауруларға ұшырағандар болып табылады.

Жезөкшеліктің тағы бір қоғамға қауіптілігі – түсік тастау, заңсыз аборт жасау, әкесіз, некесіз туған жас нәрестелерді қараусыз тастап кету болып табылады. Ең өкініштісі ҚР-ның қылмыстық кодексінде жезөкшенің өзін қылмыстық жауапқа тартатын бап жоқ. Қылмыстық Кодексте жезөкшелікпен айналысуға тарту (308-бап), притондар ұйымдастырғаны немесе ұстағаны және жеңгетайлық жасағаны үшін (309 - бап) қылмыстық жауаптылық қана көрсетілген. Ал жезөкшелердің тікелей өзі теріс әрекеттері үшін тек қана әкімшілік жауапқа тартылады да, қылмыстық жауаптылықтан тысқары қалады. Әкімшілік айыппұлдың да мөлшері төмен болып отыр, әкімшілік айыппұлдың мөлшерін көтеру қажет деп есептеймін.

Қорытындылай келе, жезөкшелікпен күрес бүкілхалықтық, әрі мемлекеттік маңызы бар іс. Сондықтан бұл бағытта кешенді бағдарлама жасалып, оны жүзеге асыру үшін қажетті қаржы мөлшері бөліну керек-ақ. Жезөкшелікке қарсы үгіт-насихат жұмыстарымен қатар жезөкшеліктен пйда болатын түрлі аурулардың алдын алу тәрізді медициналық шаралар да ұйымдасқан түрде жүргізілуі тиіс. «Қызға қырық үйден тыйым салу» тәрізді халық педагогикасын қайта жандандырудың қажеттілігі байқалады. Жезөкшеліктің алдын алудың келесідей ұйымдастырушылық - құқықтық шараларын ұйымдастыруды ұсынамын:

- өмірде қиын жағдайға ұшыраған әйелдерге әлеуметтік көмек көрсететін арнайы бейімделген орталықтар ашу;
- жезөкшелікпен және жезөкшелікке бейім әйелдермен тәрбиелік жұмыстарды жүргізуді Қазақстан әйелдері қауымдастығының күзіретіне беру;
- жезөкшеліктің адам, қоғам, мемлекет мүддесі үшін зиянды жағын бейнелейтін көрнекті құралдарды шығарып, жұртшылықты таныстыру;
- тәрбие, оқу мекемелерінде жезөкшелікке қарсы бағыттаптын оқу құралдарын, түсінік жұмыстарын, оқу бағдарламаларына енгізіп, жастарды бұл қауіпті кеселден сақтандыру;
- жезөкшелікпен айналысқаны үшін Әкімшілік айыппұл мөлшерін өсіру, қайталанған жағдайда қылмыстық жауаптылыққа тарту бабын енгізу.

ӨОЖ 393.25.89.968

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тұрарбекова Г., Сарымбетов Е.А.

Бүгінгі таңда жасөспірімдер арасындағы қылмыстың тыйылмай, кейде, тіпті, өршіп кететіні, өтпелі кезеңнің өткір сынағына шыдас бермей, өзіне өзі қол жұмсау, яғни, өз-өзіне қолжұмсау бой алдыру секілді қауіпті дерттің дені осы балалар құқығын қорғау мәселесімен тығыз байланысты екені ешқандай дау тудырмайды. Менің ойымша, өз-өзіне қолжұмсау алдын алудың ең маңызды да төте жолы балалар құқығын барынша күшейтуден басталса керек. Жалпы алғанда, адам құқықтарының сақталуы қоғамның балаға деген көзқарасынан басталады.

Құқықты қорғауға баланың құқығын бұзуға жол бермеу үшін күресу мәселесі де қосылады. Ата-ана өз баласының заңды өкілі болып табылады. Бүгінгі таңда мектеп жасындағы немесе орта арнаулы оқу орындарында оқушылар арасындағы түрлі келенсіз жағдайлардың түгелге жуығы осы балалар құқығының қорғалмауы, қараусыз қалудың салдарынан туындап жататыны дәлелденген дүние. Біздің оқу орнының басшылығы мен ұжымы оқушыларға сапалы білім берумен, маман даярлаумен қатар тәрбие мәселесіне де ерекше көңіл бөліп, олардың бос уақытын болдырмау мақсатында салауатты өмір салтын жандандыруға да айрықша атсалысып келеді.

Маманның айтуынша, ауылды жерлерде тұратын қыздарда ерте жүктілік көрсеткіші олардың қаладағы құрбыларына қарағанда 12 пайызға жоғары. Ұлттық тәрбиенің тал бесігі – ауылдың қастерлі атына таңба боп түскен мұндай оқиғалар қыз бала тәрбиесінің тізгінін босатып алғанымызды аңғартса керек. Осыған қоса басқа қалаға білім іздеп келген колледж, университет түлектері жатахана жетіспеушілігінен үй жалдап тұрады. Ол кіммен тұрып жатыр және үйіне қай уақытта қайтатыны ешкімді аландатпайды, ал басқа қалада отқан ата-анасының оларды 24 сағат қадығалауы әрине мүмкін емес. Жоғарғы оқу орындарында, колледжде, мектепте сабаққа қатысу деңгейі түрліше. Мектепте сабақтан жиі қалатындар 2,3 болса, жоғарғы оқу орындарында 5,6 ал колледждерде жартысынан жуық студент сабақтан қалады. Ол сұрауы, іздеуі жоқ болғандықтан көптеген ерсі қылықтырға барады. Тағыда бір тастанды балалардың көптігінің себебі – уақытша материалдық қиындықтар. Жас аналар, материалдық жағдайы төмен аналар сәбиді асырай алмағандықтан оны әртүрлі жолдармен тастап кетеді. Кейбір аналар ақпарат аздығынан егер баалалар үйіне апарып тастасам оған ақы төлеу қажет деп есептейді.

Сонымен қатар, тастанды балалар арасында жиі кездесетіндер олар әртүрлі ауыруға шалдыққан сәбилер. Осы елдің менталитетіне жат нәрсемен күресуге қатысты бірнеше ұсынысым бар. Біріншіден, жасөспірімдер арасындағы тастанды балаларға келетін болсам, бұл жерде ата-анамен қарым-қатынас мәселесін қозғағым келеді. Ата-анасы балаларына мейілінше көп көңіл бөліп, ұлттық құндылықтарды дәріптеуі тиіс. Ауылдық жерлердегі мектеп оқушыларын қажет ақпараттармен хабардар ету психологтармен жеке кездесулер ұйымдастыру жатаханаларды көбейту. Материалдық жағдайы төмен аналарға келетін болсақ, аналар үйі, бөбек үйлері туралы толық ақпарат беру қажет. Сонымен қатар, әртүрлі ауыруға шалдыққан балаларды аналар тастанды балалар атандырмауы үшін 3D узиларды көбейтуді қажет деп есептеймін. Қоқыстан, әжетханадан бала табылды деген ақпаратты естімес үшін әлемнің дамыған елдерінде қолданылатын 'Baby box' тарды әр қалалармен, ауылдарға орналыстыру қажет.

Балалардың әсіресе тастанды балалардың тағдыры бір баяндамамен шешіле қоймайтыны анық. Кез келген баланың ата-ананың жылуымен, ыстық алақанның мейірімімен өскенін қалайтын болсақ, тастанды балалардың тағдырына аландауымыз қажет. Дені сау бала өмірге келсін десек, дені сау ұрпақ өсіп жетісін десек, қазақ қоғамында белен алып бара жатқан бұл мәселенің түйінін шешкеніміз абзал. Тастанды балалардың арасында қарақөздердің жыл сайын көбейіп бара жатқаны да жүректі қынжылтады. Ендеше, қара баланың тағдырына немқұрайлы қарамайық десек, әуелі соларды болдырмаудың жолын шешейік.

ӘОЖ 339.522.4

НЕКЕ ШАРТЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Ғалымжанқызы Н., Аширмухамедова К.Т.

Қазақстан Республикасының заңдарында неке шартының негізгі белгілері бекітілген. Ойға сиятын және ойға сыймайтын қатынастардың барлығын реттейтін дамыған шетел мемлекеттерінен гөрі Қазақстан Республикасының заңдарында шартта тек тараптардың мүліктік құқықтары мен міндеттерін реттеу көзделген.

Неке шарты неке жасына дейінгі некеге тұрушылар және ерекше мән жайларға байланысты жағдайлардағы ертерек некеге тұрушылар да жасай алады.

Неке қиғанға дейінгі шартты жасауды психологиялық стимулятор ретінде қарауға болмайды. Яғни неке тіркелуін жедел түрде іске асыру

деп қарамауымыз керек. Некені тіркеу арқылы алдында жасалған шарттың жүзеге асырылуына жол беріледі. Яғни ол тек соңғылардың талабы бойынша, жарамсыз деп танылады. Мұндай талапсыз ол өз заңдылығын сақтайды. Егер неке шарты психикалық ауру немесе ақыл-есінен айрылған адамдар арасында жасалса; ақыл-есінен айрылған тұлғалар арасында жасалған неке шарты, егер оның қамқоршысы сол уақытта психологиялық аутқу жағдайында болды деп сотқа арызданса. Өйткені мұндай тұлғалар өз іс-әрекеттерінің мәнін білмейді және өз-өздерін басқара алмайды. Сәйкесінше неке шартын жасауда өз еркін толық білдіре алмайды. Сонымен қатар неке шарты жасалғаннан кейін, бұл адам емделіп, дұрыс халге келіп, сот оны іс-әрекетке қабілетті деп танығанда, ол некені жалғасуына өз еркін білдірсе, неке шартының жарамсыздығы туралы жағдай есептен шығады. Мұндай жағдайда сот неке шартын жарамды деп таниды. Сот шешімі бойынша іс-әрекеті шектеулі тұлға арасында жалған неке шарты оның қамқоршысының арызы бойынша жарамсыз деп танылады. Бұл алкогольді заттарды пайдаланатын, есірткімен шұғылданатын тұлғалардың, қамқоршысының келісімінсіз неке шартының жасалуы. Мұндай жағдайда қамқоршысының сотқа берген талап, арызы бойынша жарамсыз деп танылады.

Көптеген мемлекеттердің заңгерлеріне неке шартының түсінігі бұрыннан белгілі. Әлемдік бұқаралық ақпарат құралдарында атақты ажырасу процесстерін кездестіруге болады. Атақты болуының себебі: көп миллионды мүліктің неке шартына байланысты бөлінуі.

Мақсатымыз – біздің заңдарымызға байланысты неке шартының құқықтық түсінігін және Ресей Федерациясының заңдарында бекітілген неке шартының құқықтық түсінігін қарастыру.

Қазақстан Республикасының «Неке және Отбасы туралы» Заңның 38-бабында «Некеге тұрушы адамдардың келісімі немесе ерлі-зайыптылардың некедегі және (немесе) ол бұзылған жағдайдағы мүліктік құқықтар мен міндеттерін айқындайтын келісім неке шарты деп танылады деп көрсетілген.

Неке шартын кез-келген уақытта жасай аласыз. Яғни, Кодекстің 40-бабына сәйкес неке шартын некені тіркеуге өтініш берген күннен бастап, некені тіркеу рәсіміне дейін, сондай-ақ неке кезеңінің кез келген уақытында жасасуға болады.

Некені кию кезінде жұбайлар өздерінің біреуінің фамилиясын ортақ фамилия ретінде өз қалаулары бойынша таңдайды, не болмаса әр жұбай өзінің некеге тұрғанға дейінгі фамилиясын сақтайды, я болмаса өзінің фамилиясына жұбайының фамилиясын қосып алуына болады.

Егер жұбайлардың ең болмаса біреуінің некеге дейінгі фамилиясы қосарланған болса, фамиияларды қосуға жол берілмейді. Неке шартын бірлескен келісім бойынша кез келген уақытта өзгертуге немесе бұзуға болады. Неке шартын бұзу немесе өзгерту туралы келісім неке шарты сияқты, яғни нотариуста жеке басын куәландыратын құжаттармен және жылжымайтын мүлікке құқықты белгілейтін құжаттармен ерлі-зайыптылардың екеуінің де қатысуымен жасалады. Неке шартын орындаудан бір тарапты бас тартуға рұқсат етілмейді, оның талаптарын ерлі-зайыптылардың екеуі де міндетті түрде орындауы тиіс. Сондай-ақ егер келісімге бірлесе жету мүмкін болмаса, неке шартын сот шешімі бойынша бұзуға немесе өзгертуге болады.

Корытындылай келе тұлға іс-әрекетке қабілетті болып, бірақ дәл келісімді жасау сәтінде өз іс-әрекетіне жауап бере алмайтын халде болса, бұл неке шарты сол тұлғаның тала-арызы бойынша жарамсыз деп танылады. Бірақ өмір бойына сотқа арыз беруге оның мүмкіндігі болмаған болса, бұны мүдделі болған адам жасай алады.

ӘОЖ 348.63.94.353

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАСЫН ӨТЕП ШЫҚҚАН АДАМДАРДЫҢ БОСТАНДЫҚТАҒЫ ӨМІР ЖАҒДАЙЫНА БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мұханбекқызы Н., Сарымбетов Е.А.

Бүгінгі менің айтпағым түрмеге кімнің жазықты немесе жазықсыз түскендігі емес. Абақтыдын босап шыққандардың алдағы өмірі қалай өрбейтіндігі туралы. Қылмыс жасаған адам жазасын өтеуі тиіс,бірақ жазасын өтегеннен кейін оны қандай өмір күтіп тұр. Одан ары қарайда мүмкіндігі шектекле бермек пе?

Тор көздің арғы жағында отырып шықсаңыз болды. Сіз қоғамға керексіз адамсыз. Барар жеріңіз, басар тауыңыз болмайды. Қиындықтан шығар жол бар ма, әлде қапастағы өмірді таңдау керек пе? Тар қапастағы тағдырдан да ауыр өмір бар екенін еркіндікке шықса да етек жеңін жинауға не кедергі деген сұрақтар өте көп.

Түрменің іші жеңіл болмаған азаматтарға, түрменің сыртында жеңіл болмай тұр. Темір тордан шыққан соң жан-жағынан жылу көрмей, деңі шыққан жеріне қайта барғысы келіп, қайта қылмыс жасап жатқандары да аз емес.

Қазақстанда 86 түрме бар. Сол абақтыда 35 мыңдай адам жазасын өтеп жатқан болса соның 3000-ға жуығы әйел азаматшалары. Түрмедегі қылмыскерлердің 50% ақылы еңбек етеді. Жылына темір тордан 80-70 адамдай босап шығады. Осы шыққан адамдардың 1/3-і қайтадан абақтыға түсіп жатады екен.

Менің ойымша түрмедегі әскердей катал тәртіп адамдарды тәрбиелеуге емес, оларды жазалауға ұқсайтын секілді. Абақтығы тоғытылған азаматтарды қазіргі таңда орта білімі бар адамдарға колледж, 3-айлық, 6-айлық, 1-жылдық курстар оқытылып, сол жұмыспен айналасуға мүмкіндік ала алады.

Ішкі істер министрілігінің 2017 жыл берген мәліметтеріне сүйенетін болсақ, ол жерде қазіргі таңда Қазақстандағы 70% сотталған азаматтар жұмыспен қамтылған делінеді. Менің ойымша бұл жалған ақпарат. Себебі сотталған азаматтың жұмысқа тұра алуы екі талай. Түрмеден босап шыққан адам өзін қоғамға керексіз адам ретінде көреді және солай санайды. Қоғамдағы азаматтар да абақтыдан шыққан адамдарды итермелейді. Олардың маңдайына басылған таңбасы бар сияқты көреді. Абақтыда отырудың орташа уақыты 8 жарым жыл. Ал ғалымдардың айтуы бойынша түрмеде 5 жыл төрт қабырғаға телміріп отырудың өзі адамның психологиясын өзгертуге дейін жетеді дейді.

Түрме тиімсіз институт, ол өте қымбатқа түседі. Түрмені салуға 12 миллиард жұмсалады. Жылына түрмедегі қылмыскерге 869 мың шамасында қаржы бөлінеді екен. Әлем бойынша Қазақстан түрмеде отырған адам санымен 47-ші орында тұр.

Қазақстанда 9 рет амнистия болған. Соның бірі Тәуелсіздіктің 25 жылдығына орай 28 мың адамға рақымшылдыққа қол қойылыпты. Соның 1,5 мың адамдар бостандыққа шықпақ. Бұл рақымшылдыққа аса ауыр қылмыс жасамаған, кәметет жасқа толмаған, аяғы ауыр келіншектер, 1,2,3-топ мүгедектері, 50 жастағы әйелдер мен 60 жастағы ер азаматтар және тағы басқалары ілінді.

Түрмеден кейінгі бейімдеу орталықтары Қазақстан Республикасының заңнамасында бар. 165-ші бұйрыққа байланысты сол стандарт бойынша әлеуметтік-психологиялық, медициналық көмек ала алады және де төсек орынмен қамтамасыз етіледі делінген. Абақтыдан шыққан азаматтарға әлеуметтік бағдарлама жүргізіледі. Бұл шара бойынша 3-айлық 6-айлық 1-жылдық курстар оқытылып, кәсіптілік сертификат алып шығуға мүмкіндіктері болады.

Бас прокуратураның 71-ші бұйрығы бойынша сотталған себептер көрсететін құжаттар алынып тасталуы мүмкін. Ол бұйрық бойынша жұмыс беруші жұмыскерді сотталғаны үшін жұмысқа алмаса онда ол жұмыс берушінің құқық бұзушылығы болып есептеледі делінген.

Менің осылардың бәрін қорыта келіп айтпағым жазалаудың балама түрлерін қолдану, яғни, бостандықта жүріп те адамды тәрбиелеудің түріне көшу, әрине аса ауыр қылмыс жасамаған азаматтарға және де дамыған шет елдегі мемлекеттер сияқты сотталған адамдар жұмыс істейтін мекемелер аз салық төлейтіндей, бізде де сондай мекемелер ашылса деймін.

ӘОЖ 342.4

ПРЕЗИДЕНТ ЖОЛДАУЫНДАҒЫ БАСЫМ МАҚСАТТАР МЕН ОЛАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Даутова Т., Аусагатова Г.Қ.

Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы еліміздің алдына жаңа өршіл мақсат қойып отыр. Ол – әлемнің дамыған отыз мемлекетінің қатарына кіру. Жолдауда Елбасы: «Біздің басты жетістігіміз – тәуелсіз Қазақстанды құрғанымыз» деп атап көрсетті. Осы ретте тарих өлшемімен салыстырғанда қас-қағымдай уақыт – тәуелсіздіктің жиырма бір жылында еліміз қол жеткізген, Жолдауда атап айтылған табыстарға қысқаша тоқтала кеткен жөн: «Біз шекарамызды заңдық тұрғыдан ресімдедік. Елдің жаңа елордасы – Астананы салдық. Біз «Алдымен экономика – содан соң саясат» деген айқын формуламен ілгерілеп келеміз. Әлемде алғашқы болып Семей ядролық полигонын жауып және атом қаруынан бас тарта отырып, біз қауіпсіздігімізге берік халықаралық кепілдік алдық.

Біз Орталық Азияда ядролық қарусыз аймақ құруда негізгі рөл атқардық және жер шарының басқа да аймақтарында, әсіресе, Таяу Шығыста осындай аймақтар құруға белсенді қолдау көрсетеміз. Қазір біз ядролық қатерді таратпау жөнінде одан әрі табанды шешімдер қабылдау қажеттілігі туралы батыл айтамыз. Осындай жауапты саясатының арқасында Қазақстан ядролық қаруды таратпау режимінің көшбасшысы, басқа мемлекеттер үшін үлгі болып танылды». Сонымен қатар республикада «үдемелі индустрияландыру бағдарламасы аясында 2010 жылдан бастап жалпы құны 1 797 млрд.теңге болатын 397 инвестициялық жоба іске асырылды, 44 мыңнан астам жұмыс орны ашылды. Орташа айлық жалақы 9,3 есе өсті. Зейнетақы төлемдерінің орташа мөлшері 10 есе ұлғайды. Халықтың нақтылы ақшалай кірістері

16 есе өсті Егер 1999 жылы денсаулық сақтау саласын қаржыландыру 46 млрд теңгені құраса, 2011 жылы 631 млрд теңге болды. Дәрі-дәрмекпен тегін және жеңілдікті қамтамасыз ету енгізілді. Соңғы 15 жылда халықтың саны 14 млн.-нан 17 млн. адамға дейін өсті. Өмір сүру ұзақтығы 70 жасқа дейін ұлғайды. 1993 жылы біз «Болашақ» атты бірегей бағдарлама қабылдадық, соның арқасында 8 мың талантты жас әлемнің таңдаулы университеттерінде озық білім алды. Астанада халықаралық стандарттар бойынша жұмыс істейтін заманауи ғылыми-зерттеу университеті құрылды. Электронды үкімет азаматтардың мемлекетпен өзара іс-қимылын едәуір жеңілдетті.

Біз мемлекеттік басқаруда өзіндік тұрғыда төңкеріс жасауға қол жеткіздік, оны халыққа мемлекеттік қызметтерді көрсету сапасын арттыруға қайта бағдарладық. Осылайша 2030 стратегиясында белгіленген негізгі міндеттер орындалды, қалғандары орындалу үстінде. Сондықтан Елбасы Жолдауында негізделген еліміз дамуының жаңа стратегиясы «Қазақстан-2030-дың» үйлесімді жалғасы болып табылады. «Қазақстан-2050» стратегиясы – бұл тым құбылмалы тарихи жағдайдағы жаңа Қазақстан үшін жаңа саяси бағыт. Қазақстан 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарында болуға тиіс.

Қорытындылай келе Елбасымыздың қазақ халқы үшін көптеген істер атқарғаны белгілі, соған орай көптеген жолдаулар ұсынды, соның бірі «Қазақстан-2050» стратегиясы. Стратегияға байланысты жастарға үлкен сенім артып отыр. Президентіміз айтқандай «Ел болашағы – жастардың қолында» демекші, енді ел болашағын біз жастар ойлауымыз керек. Соған орай Н.Назарбаев 2019 жылды «Жастар жылы» деп атады. Біздің міндетіміз ел болашағы мен ұлт қамын ойлау.

ӘОЖ 458.84.94.478

НАШАҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСТІ КҮШЕЙТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖОЛДАРЫ

Жанысбекова А., Көшербаев С.Б.

Әлемді жайлаған нашакорлық дерті күн сайын тамырын тереңге жайып барады. Бұл «жұқпалы ауруға» Қазақстан да шалдыққан. Ол уақыт озған сайын асқынып бара жатыр деп айтуға болады. Оған әр түрлі себептері бар. Менің ойымша, ең негізгісі – есірткі және психотроптық заттарға қол жетімділік. Бұған дәлел күн сайын әр-түрлі есірткі немесе психотроптық заттармен ұсталғандар жайлы ақпараттар. Есірткі заттарды қолданатындардың басым көпшілігіне — мектеп

жасындағы бойжеткендер мен бозбалалар жатады. Өйткені жасөспірімдер еліктегіш келеді, сондықтан бір рет есірткіні қолдансам ештеңе ете қоймас деп, қалай нашақор болғанын білмей қалады.

Біздің елімізде ең басты құндылық ол адам ж/е оның өмірі болып табылғандықтан, есірткі тасымалдаушылар адамды бірден болмаса да, баяу өлімге тартады. Дәл осы үшін, бұл тақырып үлкен полтикалық проблема болып табылды. Қанша үкімет бұл проблеманы алдын алу шараларын қолданса да, сонда да елімізде нашақорлық пен есірткі тасымалдаушылар азаймайды. Қазіргі біздің басты проблемамыз, есірткі тасымалдау дегеніміз не және оның тарау жолдарын анықтау. Есірткі тасымалдау ол біріншіден бизнес болып табылса, екіншіден заң бұзушылық болып табылады. Әзірге, біздің халық пен тұрғындардың ойы мен өрісі дамымай, санасы орташа болып қала берсе, бұл іспен күресу мағынасыз нәрсе деп айтсақ та болады. Біздің оны алдын алу мен қандай жұмыстарды атқаруымыз оның ортамызда орын алуына да әсерін тигізеді. Себебі, есірткіге қарсы қызмет те оның түбімен жоғалуына сенімсіздікпен қарайды. Қазіргі таңда онымен күресуден екі басты жолы бар олар: қатыгез жаза мен қоғамның негативті көзқарасы боып табылады.

Бірақ, оны хабарлауда қоғамда қорқыныш туындайды. Кек алу мақсатында оларға кері әсері болуы мүмкін деп, ол туралы органдарға хабарламайды. Нашақорлық – барлық қылмыс пен қатыгездіктің, мейірімсіздік пен дінсіздіктің негізі. Еліміздің экономикасы артқан сайын, есірткімен күрес қарқынды жүргізілуде. Қазіргі таңда бұл дертке шалдыққандардың басым көпшілігі жастар. Яғни, нашақорлардың 60 пайызын бірнеше рет көзге түскен жастар құрайды. Ал, жасырын түрде есірткі қолданып жүрген жастар қаншама? Осы қасіреттен талай жастар жас ғұмырларын азаппен өткізіп қана қоймай, көктей солып, жарқын өмірлерімен мезгілсіз қоштасуда. Қазіргі таңда нашақорлар тек олардың ата-аналары мен туыскандарына ғана емес, бүкіл қоғамымыздың қаупі мен қасіреті болып, асқынып барады.

Әлемде химия ғылымының ашылуымен қатар пайда болған кокаин, героин, ЛСД, амфетамин, первитин, MDMA, крэк, экстази түйіршігі, гашиш, апиын деген есірткі түрлері бар екені мәлім. Әсіресе, 120-дан астам ел марихуананың атын аспандатып-ақ тұр. Басқасын айтпағанның өзінде, ТМД-ның лаңкестікке қарсы күрес орталығы таратқан 2004 жылғы мәліметте: «Ауғанстан үкіметінің халыққа апиын көкнәрін өсіруге тыйым салуы сәтсіздікпен аяқталды...» деп басталған жолдар бар. Өйткені онда, керісінше, есірткі өндіру мүмкіндігі күрт артып, 5,9 мың тонна апиын жиналған. Жергілікті мамандар сол жылы 490 тонна героин да алғанын алға тартқан еді.

Алдын-алу шаралары:

1. Қоғамның рухани дамуына ерекеше мән беру
2. Салауатты өмір салтын ұстануға шақыру
3. Қауырт желілер (тәулік бойы жұмыс жасайтын есірткіге қарсы қызмет)
4. Қатаң жаза (Ұлыбритания, АҚШ елдерінің заңдарынан үлгі алу, жеке мүлікті тәлкілеу).

Ал есірткінің қармағына бір іліккен адам, одан оңай құтылып кете алмайды. Нашәқорлық дертіне шалдыққан адам онсыз өмір сүре алмайтындай күйге түсіп өзінің денсаулығын, өмірін құртып қана қоймай, жақындарының, қоршаған адамдардың өміріне де қауіп төндіреді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998 жылғы 9 наурыздағы №186 қаулысымен бекітілген тізіміне медициналық мақсатта пайдалануға тыйым салынған есірткі заттардың 72 атауы көрсетілген.

ӘОЖ 342.4

АЛЫС ЖӘНЕ ЖАҚЫН ШЕТЕЛДЕРДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ САПАСЫН ЖОҒАРЫЛАТУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Кемелбекова Н., Кадырқұлов А.Ж.

Мемлекеттік қызметтің сапасын арттыру жағдайындағы басты міндеттердің бірі – заманауи, кәсіби және дербес мемлекеттік аппаратты қалыптастыру, экономикалық бағдарламалардың сапалы орындалуын қамтамасыз ету және мемлекеттік қызметтерді көрсету үшін бірінші реформа жүргізу. Бұл бірінші кезекте мемлекеттік қызметтің үлгісін қалыптастыру, оның кадрлық әлеуетін нығайту, әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің кәсіби корпусын қалыптастыру болып табылады.

Қазақстанның қазіргі мемлекеттік қызмет моделінің қалыптасуына «*нарықтық*» және «*қатысушы*» мемлекеттік қызметтің үлгісі зор әсер етті:

"Нарықтық мемлекеттік қызмет" моделі АҚШ-та іске асырылған. Тиісті қызметтерді ұсынатын "сервистік орталық" ретінде мемлекет мемлекеттік басқарудың салалары мен деңгейлері бойынша сараланған түпкілікті міндеттемелерді айқындайды. Бұл модель тиісті біліктілігі бар азаматтарды дайындауды және мемлекетшілік және азаматтық бақылау тетіктерін әзірлеуге және мемлекеттік қызметтердің орындалу сапасын бағалауға қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

- "Қатысушы" мемлекеттік қызметтің үлгісі Ұлыбритания, Германия, Францияда белгілі бір дәрежеде іске асырылған. Бұл мемлекеттік лауазымды атқаратын және мемлекеттік қызмет лауазымдарын атқаратын тұлғалар қызметінің тиімділігіне әсер ететін бейресми тетіктер негізінде қызметтің жария институтын іске асыру моделі.

АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Жапония және басқа да бірқатар елдердің озық тәжірибесін пайдалана отырып, Республика жүйені жаңғыртуды жүзеге асырды. мемлекеттік қызмет. Ол саяси және әкімшілік болып бөлінеді, мемлекеттік қызметшілерді іріктеу және жылжыту кезінде меритократия қағидаттары енгізілді, мемлекеттік аппаратта инновациялық технологиялар қолданылады. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заң қабылданды. Осының барлығы – мемлекеттік қызметті нығайту, оның әлемдік қоғамдастықтағы беделін арттыру жөніндегі іс-шаралардың қисынды дәйекті жүйесі.

Бүкіләлемдік мемлекеттік қызметтің негізгі мәселелерінің бірі – сыбайлас жемқорлық мәселесі бойынша алаңдаушылық және халық тарапынан сенімсіздік. Атап айтқан мәселелерді түп тамырымен жойған Сингапур мен Финляндияның мемлекеттік қызмет үлгісі әлем мемлекеттері тарапынан мойындалған болатын.

Финляндияның мемлекеттік қызметінің ерекшелігі оның құрылымы тұрақты, ал аппарат саны аз. Фин мемлекеттік қызметшілерінің құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі егжей-тегжейлі бекітіліп, егжей-тегжейлі бақыланады. Мысалы, мемлекеттік қызметте басқарушылық шешімдерді қабылдау келісудің бірнеше кезеңін болжайды, бұл сыбайлас жемқорлық құрамдастарының көріністерін барынша азайтуды қамтамасыз етеді.

Бүгінгі таңда Азиядағы ең тиімділердің бірі – Сингапурдың мемлекеттік қызметі. Бұл тиімділік қатаң тәртіптің, шенеуніктердің табандылығы мен еңбекқорлығының, сыбайлас жемқорлықтың төмен деңгейінің, меритократия қағидалары негізінде неғұрлым қабілетті кандидаттарды жұмысқа қабылдаудың салдары болып табылады.

Қорытындылай келе Қазақстандағы мемлекеттік қызметке сай тиімді моделді қалыптастыруға бірнеше мемлекеттік қызметтің үлгісі ұсынылды. Қазақстандық мемлекеттік қызметтің сапасын жоғарылатуға мемлекеттік бағдарламалар да өз әсерін тигізуде. Оның негізіне «Қазақстан-2050» даму стратегиясын алуға болады. Онда негізгі функцияларға дейін шектелген кәсіби мемлекет құрудың басымдығы айқындалған. Бұл ретте дамыған елдердің "жаңа мемлекеттік басқаруының" екі негізгі әлсіз жақтары ескерілді: мемлекеттік қызметтің нарықтық негізде қайта ұйымдастырылуына әрекет ету арқылы нарықтық емес табиғаты арасындағы қарама-қайшылық; мемлекеттік қызметтің жалпы беделінің заңдылығы мен құлдырауы және мемлекеттік сектордан білікті кадрлардың кетуі. Сондықтан мемлекеттік қызметтің патриоттық құрамын сақтау – біздің мемлекетіміздің ерекше қамқорлығының мәні.

УДК 32.001(573)

2019 ГОД МОЛОДЕЖИ: ПОДДЕРЖКА МОЛОДЕЖИ ДОЛЖНА СТАТЬ ПРИОРИТЕТНОЙ ПОЛИТИКОЙ В РК

Аширмухамедов Ш., Аширмухамедова К.Т.

Государство сформировало свою политику в молодежной среде и выдвигает очередные инициативы. В процесс вовлекаются политики, эксперты, лидеры и активисты молодежных организаций всей страны: поддержка молодежи должна стать выверенной и взвешенной. Казахстан же может воспользоваться идеями, предложенными молодежью, для достижения своих заявленных целей и решения новых задач.

13 ноября 2018 года Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев подписал указ «Об объявлении 2019 Года молодежи», а это свидетельствует о том, что молодежная политика находится не на периферии интересов, а в приоритетной зоне государственного внимания. Комплексная поддержка молодежи, чьи принципы закреплены в принятом специальном Законе «О государственной молодежной политике в РК», должна привести к реальным изменениям в ее положении.

На практике реализация данной поддержки может встретить трудности, но это не повод отказываться от целей и решения задач в рамках года молодежи. Главная задача, чтобы государственная молодежная политика на всех уровнях не была ориентирована исключительно декларативно. Результатом такой политики должно стать не только улучшение качества жизни молодежи, но и формирование у нее системы ценностных ориентаций.

Молодежь Казахстана заявляет о своей готовности взять ответственность за реализацию Послания Главы государства. Для этого казахстанские молодежные лидеры решили разработать механизмы участия в реализации нового стратегического документа страны «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни».

Глава государства объявил 2019 год - Годом молодежи. «Программа «Рухани жаңғыру» получила широкую поддержку и придала мощный импульс модернизационным процессам в обществе. Данную инициативу следует не только продолжить, но и наполнить идеями, новым содержанием и направлениями.

Комплексная поддержка молодежи и института семьи должна стать приоритетом государственной политики.

Необходимо создать широкую платформу социальных лифтов, которая будет включать полный комплекс мер поддержки всех категорий молодежи», - подчеркнул Нурсултан Назарбаев.

Президент Казахстана в конце ноября 2018 года на VIII Гражданском форуме призвал усилить роль неправительственного сектора в реализации молодежной политики. «Это особенно важно, так как я объявил 2019 год Годом молодежи. Все думают: сейчас Год молодежи, поэтому все блага мешками будут розданы молодежи. Не в этом суть. Участие молодежи во всех делах нашего государства, во всех моих инициативах, во всех программах».

От наступившего 2019 года стоит ждать только хорошее – много интересных, оригинальных и полезных для общества проектов, усилиями и энтузиазмом молодежи. Они, молодые, действительно – наше будущее.

Мы вправе надеяться, что они будут умнее и счастливее по жизни, предприимчивее в делах, практичнее в быту, осмотрительнее и человечнее в личных отношениях, эффективнее и успешнее в работе.

Молодые люди не просто пользуются результатами перемен, но и сами активно способствуют им.

Демонстрируя преданность, энтузиазм и изобретательность, они вносят свой вклад в процесс развития, обращаясь к наиболее острым дилеммам, встающим перед обществом. Кроме того, молодые люди выступали новаторами, поощряя диалог, понимание и уважение между людьми с разными культурными и религиозными взглядами.

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ӘОЖ 334.012.6 (574)

АЙМАҚТАҒЫ ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ДАМУ ПРОЦЕСТЕРІ

Дәлібек Ә., Нұрмухамбетова З.С.

Халқымыздың «Ақыл – жастан, асыл – тастан» деген нақыл сөзі бекер айтылмаған. Еліміздің бүгінгі жастары – ертеңгі болашағы, болашағымыздың бұлыңғыр болмауына толығырақ сенім туғызу үшін жастардың іскер, кәсіпкер болуына толығымен жағдайлар жасалу қажет.

Жастар кәсіпкерлігінің кәсіпкерліктің басқа түрлеріне қарағанда өзіндік ерекшеліктері, күшті және әлсіз жақтары бар. Берілген тақырып бойынша жүргізілген зерттеу нәтижесінде жастар кәсіпкерлігінің келесідегідей күшті және әлсіз жақтары анықталды. Күшті жақтары:

1. жоғары инновациялық белсенділік, ойлау инновациялылығы;
2. жоғары ұтқырлық, тәсілдердің икемділігі, жаңа нарықтарды игеру бойынша шешім қабылдау жылдамдығы;
3. өндірістің және нарықтың өзгермелі талаптарына сәйкес кәсіпкерлік білімі мен дағдыларын жүйелі түрде жаңарту мүмкіндіктерінің жоғары деңгейі;
4. кәсіпкерлік қызметке, әсіресе оның бастапқы кезеңінде орын алатын жоғары еңбек және жүйке жүктемелеріне төтеп бере алатын әлеуетті қабілеті;
5. тәуекелге бейімділігі.
Әлсіз жақтары:
1. тәжірибенің аздығы;
2. іскерлік беделдің болмауы;
3. экономикалық заңдар мен механизмдерді қолданудың әлсіз тәжірибелік дағдылары;
4. бастапқы капиталды қалыптастыру мәселесі;
5. бизнес саласындағы және билік-басқару құрылымдарындағы жеке байланыстардың жетіспеушілігі;
6. бюрократиялық құрылымдардың әсерінен қорғалмау;

7. «көлеңкелі» кәсіпкерліктің және криминалдық құрылымдардың ықпалынан қорғалмау.

Бұл белгілер жастар кәсіпкерлігін ерекше санатқа бөле отырып, оны қолдау жөніндегі негізгі міндеттерді анықтайды.

Сонымен қатар зерттеу барысында жастар кәсіпкерлігін дамытудың келесі мәселелері анықталды:

- 1) бюрократия;
- 2) ақпараттың жетіспеушілігі;
- 3) әкімшілік кедергілер (сыбайлас жемқорлық);
- 4) жастардың кәсіпкерлік бойынша білімінің және тәжірибесінің жетіспеушілігі;

5) кәсіпкерлердің өз бизнесін дамыту бойынша стратегиялық жоспарларының болмауы.

Негізінде, кәсіпкерлік – экономиканы қарқындатудың басты көзі. Ол бар жерде жаңа жұмыс орындары ашылып, елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы түзеледі. Әйтсе де, бұған дейін жастарды осы салаға баулуға, тәрбиелеуге, тартуға деген жүйелі талпыныс болған емес. Жастар тек халықтың әлеуметтік-демографиялық ерекше тобы ретінде ғана қаралды. Бүгінде заман ағымы өзгерді. Еліміз жүйелі қалыптасу кезеңінен өтіп, дамудың жаңа сатысына аяқ басты. Сондықтан біздің алдымызда әлеуметтік-экономикалық сапалы дамуды жеделдету, әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына қосылу, инновациялық әлеуетті дамыту міндеті тұр. Жалпы, жастар кәсіпкерлігін мемлекеттік қолдаудың әртүрлі аспектілері бірнеше нормативтік-құқықтық құжаттармен реттеледі. «Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заңында жастар саясатындағы негізгі міндеттер мен қағидаттар айтылған. Алайда мұнда кәсіпкерлік тақырыбы мүлдем қозғалмайды. Сол кездің өзінде жастарды кәсіпкерлік қызметке тарту – басты бағыттардың бірі ретінде айтылса да, мәселенің мәнісі терең қарастырылмаған. Осы орайда, алдымен заңнаманы жетілдіру керек. Сонымен қатар жастар кәсіпкерлігін инфрақұрылымдық және ақпараттық тұрғыдан қамтамасыз ету, қаржылай жәрдемдесу, салаға қатысты заңнамалық базаны жетілдіру қажет. Осы аталған шаралардың жүзеге асырылуын толық қамтамасыз етсек, жастар арасындағы кәсіпкерліктің дамуына қол жеткізеріміз анық.

УДК 338.485

ИННОВАЦИИ В ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ КАЗАХСТАНА

Сулейманова А., Насибуллина А.В.

За последние годы туристический бизнес начал свое стремительное развитие во всех странах мира.

По оценкам Всемирной туристской организации, на сферу туризма приходится около 10% мирового совокупного продукта, 30% мирового экспорта услуг, 7% мировых инвестиций, 10% рабочих мест. Так, в 2017 году было зафиксировано 1,3 млрд прибытий.

Однако Казахстан, имея богатый туристско-рекреационный потенциал, характеризуется недостаточным уровнем развития туризма. Его доля в валовом внутреннем продукте составляет 1,6%. Согласно отчету The Travel & Tourism Competitiveness Всемирного экономического форума, Казахстан является 81-м среди 136 стран рейтинга 2017 года.

В соответствии с Концепцией развития туристской отрасли РК до 2023 года, туризм выступает в качестве одного из национальных приоритетов развития в Республике.

Инновации в туризме – это периодические мероприятия, которые имеют качественную новизну, приводящие к положительным сдвигам в отрасли.

Как показал международный опыт, туристские предприятия были и являются активными сторонниками новых технологий. Однако в Казахстане инновации не получили широкого распространения в данной сфере.

Развитие туризма в Казахстане неразрывно связано с его развитием в регионах, и одним из регионов с высоким туристическим потенциалом является Жамбылская область.

Для изучения проблем внедрения инноваций был проведен анкетный опрос турфирм г. Тараза. Из 25 выбранных турфирм согласились сотрудничать только 60%, в результате выборочная совокупность составила 15 респондентов, в т. ч. 80% женщин и 20% мужчин.

Было выяснено, что в турбизнесе региона работает, в основном, молодежь. Среди опрошенных люди до 30 лет составили 60%, от 30 до 50 лет - 26,7%. При этом стаж работы в турсфере - свыше 3 лет у 73,3%.

60% респондентов отмечают средний уровень развития туризма в регионе, 40% - низкий. Уровень инноваций в туризме региона ближе к низкому (56,3%), чем к среднему (37,5%). Основными сдерживающими факторами инноваций в туризме являются недостаточная информированность в области туристских инноваций (73,3%).

Понятие «инновации в туристской сфере» у респондентов ассоциируется с брендированием региона (46,7%), а компьютерное управление, онлайн-обслуживание и турпортал региона выбрали по 26,7% респондентов.

Результаты анкеты показали, что для качественного воспроизводства турпродуктов на территории Жамбылской области необходим источник актуальной, доступной и достоверной информации, а также продвижение бренда Жамбылской области.

В связи с чем предлагается проект туристического портала Жамбылской области, который представляет собой онлайн-платформу, где собрана информация об области, о турах и экскурсиях, о гостиницах, отелях, кафе и ресторанах, также здесь пользователи могут оставлять отзывы и комментарии, бронировать понравившиеся туры или гостиницы.

Контент портала будет содержать следующие разделы: Главная, Новости, Виртуальный музей, «Что поесть?», «Где остановиться?», Памятка туристу, Маршруты, Календарь, Отзывы.

Туризм является одним из шести ключевых приоритетов экономической модернизации. Одного только осознания его важности недостаточно. Инновации - вот ключ от дверей в эпоху туристической развитости региона.

Стив Джобс утверждал: «Инновации отличают лидера от последователя». Из последователей в лидеры Казахстан выведут туристские инновации!

UDC 342.5

NEW TRAJECTORIES OF PUBLIC MANAGEMENT REFORM IN KAZAKHSTAN

Zhumagulova U., Shaldarbekov K.B.

Public management reform is not a new phenomenon for Kazakhstan, which has positioned itself as a leader among Commonwealth of Independent States (CIS) states in terms of improving the civil service system. In December 2012, President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev presented his vision of Kazakhstan in 2050, which aims to enter the country in the top 30 most-developed countries. One of the priorities of this strategy is the formation of a professional state apparatus for which «serving the people and the state should be above all».

At the present stage of the problem of modernization of the state the service is very relevant. This issue a lot of attention it is given in the long-term

strategy "Kazakhstan - 2050". It is noted that with Kazakhstan has taken a course for the formation of independence socially oriented development model. Formation Of The Republic Kazakhstan as a democratic, legal and social state it is impossible without an effective state apparatus.

The purpose of this study was to develop practical recommendations for improving the system of public service in RK. In the course of the study was conducted sociological survey of respondents by the method of questioning. 87 participants took part in the survey respondents'. According to the results of the survey identified the main problems in civil service system. The results of the study were used by the author in his speech at the XXI student scientific-practical conference.

Today Kazakhstan is on the threshold of the next stage of construction efficient, flexible, reliable and professional system public administration. Further reform of the system public administration in Kazakhstan should be carried out coordinated efforts of state and public structures. Public service reform is one of the most important directions of the national Plan. The aim of these reforms is to improve the quality of public service. In the National efficiency plan .15 steps are fixed in the public service. President N.Nazarbayev stressed that the implementation of all steps of the National civil services plan should be as effective as possible and ultimately lead to tangible improvement of the work of civil servants. According to the 93rd step of the National plan, a new model for assessing the work of 8 civil servants is introduced in 2017, which retains the criteria that have proved their effectiveness, but also includes new approaches.

Many researchers in their work note different problem. Such can be considered:

- The problem of democratization of public service and interaction with the public society institutions;
- The problem of liability public managements and anti-corruption in the public bodies;
- The problem of stabilization and further optimization of the state machine;
- Lack of technologization process for public services;

The main directions of improvement of public service presented below.

1. For the effective use of the human potential of the civil service, its organizational culture should become more be fast, less hierarchical, result-oriented instead of process and support innovative approaches to address the issues before it.

2. Flexible skills do not depend on the level of professional knowledge and allow a person to work productively in a social environment. It is a complex of such skills, abilities and character traits as emotional intelligence, communication skills, ability to work with people, adaptability, positive attitude.

3. Leadership is a combination of these qualities and skills, as the ability to see the global picture, to set the right goals, inspire and motivate, delegate, build trust relationships, etc. It is a strong leadership – a key factor in building innovative and effective team or organization.

Today, the state apparatus faces a challenge, the need to transform into a highly effective, mobile, citizen-oriented and constantly improving the organization.

For effective use of human potential public service, its organizational culture should become more be fast, less hierarchical, result-oriented instead of process and support innovative approaches to address the issues before it. Civil servants themselves should have such skills as emotional intelligence, communication skills, ability to work with people, adaptability, positive attitude.

ӘОЖ 330.1:004

ЦИФРЛЫ ҚАЗАҚСТАН – ДАМУДЫҢ ЖАҢА КІЛТІ

Бекболатова А., Қадырбай С.Б.

Біздің буын керемет уақытта дүниеге келіп, өмір сүріп жатыр деп санаймын. Себебі, біз Тәуелсіз елде туып, еліміздің жыл санап саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрғыда нығайып келе жатқанына куә бола жүріп, оған өз үлесімізді қосу мүмкіндігіне ие болдық. Осының бәрі – Қазақстанның әлемдік аренада мойындалғанының айқын белгісі. Мемлекет басшысының Қазақстан халқына арнаған жолдауы еліміздің әлауатын арттыруға бағытталған маңызды қадамдардың бірі деп санаймын. Жас буын өкілі ретінде, әсіресе, «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы үшін ерекше қуаныштымын. Себебі, болашақ технологияға байланысты, технологиялық тұрғыда дамуға қол жеткізу басқа салаларға да серпін береді. Сонымен қатар, ІТ бағдарламалар шығындарды азайтып, уақытты үнемдеуге көмектеседі, адамдар өзара ақпарат, тауар және қызмет түрлерін алмаса алатын болады.

«Біз цифрлы технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Бұл – маңызды кешенді міндет. Елде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлы қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек. Бұл индустриялар қазірдің өзінде дамыған елдердің экономикаларының құрылымын өзгертіп, дәстүрлі салаларға жаңа сапа дарытты». Цифрландыру дегеніміз

Қазақстанның озық ел атану жолындағы мақсат емес, құрал. Бәсекеге қабілетті болу, өсімді, өнім өндіруді арттыру, міне, осы – мақсат.- деді Нұрсұлтан Назарбаев өзінің Жолдауында.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының мақсаттары орта мерзімді перспективада Қазақстан Республикасы экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау болып табылады.

Бағдарламаны іске асырудың бес негізгі бағыты:

1. «Экономика салаларын цифрландыру» - еңбек өнімділігін арттыруға және капиталдандырудың өсуіне алып келетін озық технологиялар мен мүмкіндіктерді пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы экономикасының дәстүрлі салаларын түрлендіру бағыты.

2. «Цифрлық мемлекетке көшу» - қажеттіліктерін күні бұрын біліп халық пен бизнеске қызмет көрсету инфрақұрылымы ретінде мемлекеттің функцияларын түрлендіру бағыты.

3. «Цифрлық Жібек жолын іске асыру» - ішкі контур үшін де, Қазақстан Республикасының транзиттік әлеуетін іске асыру үшін деректерді берудің, сақтаудың және өңдеудің жылдамдығы жоғары және қорғалған инфрақұрылымын дамыту бағыты.

4. «Адами капиталды дамыту» - жаңа жағдайға - білім экономикасына көшуді қамтамасыз ету үшін креативті қоғам деп аталатынды құруды қамтитын түрлендіру бағыты.

5. «Инновациялық экожүйені құру» - бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы орнықты көлденең байланыстармен технологиялық кәсіпкерлік пен инновацияны дамыту үшін жағдай жасау бағыты. Мемлекет инновацияларды өндіріске шығаруға, бейімдеуге және енгізуге қабілетті экожүйе катализаторы ретінде әрекет етеді.

Цифрлы Қазақстан бағдарламасы – озық білім мен құзіреттіліктің бастамасы. Бізге технологияларды тек импорттап қана қоймай, оларды барынша дамыта түсу қажет. Бір орында тұралап қалуға болмайды. Бізге бірлесе әрекет ету керек. Жаңашылдықты қолданып қана қоймай оны тиімді пайдалану арқылы біз бәсекелестікті арттыра аламыз.

УДК 338.45:677/687

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

Ишмуратова Д., Байтиленова Е.С.

Легкая промышленность обладает большой социально-экономической значимостью, влияя на экономическую безопасность страны. Несмотря на то, что в Казахстане имеются необходимые условия для развития данной отрасли, отечественная легкая индустрия покрывает лишь небольшую долю внутреннего спроса. Остро стоит проблема зависимости от иностранного импорта.

Внедрение государственных программ по поддержке отрасли не дало существенных результатов: реализованы лишь отдельные элементы программ. Отечественные предприятия по-прежнему не способны конкурировать с зарубежными производителями.

Основные проблемы легкой промышленности: введение специальных пошлин и квот на дешевый импорт изделий легкой промышленности из Юго-Восточной Азии, техническая и технологическая отсталость отрасли, недостаток квалифицированных кадров в легкой промышленности Казахстана, слабый менеджмент и маркетинг в отраслях легкой и пищевой промышленности РК.

Рис. 1. Структура производства легкой промышленности РК в 2017 году

Легкая промышленность осуществляет как первичную обработку сырья, так и выпуск готовой продукции. Это комплексная отрасль, включающая более чем 20 подотраслей, которые могут быть объединены в три основные группы: текстильная; швейная; кожевенная,

меховая, обувная. Наибольший удельный вес в структуре легкой промышленности занимает продукция швейной и текстильной подотраслей.

В статье мы провели анализ современного состояния легкой промышленности Казахстана, по итогу которого вывели оптимальные пути решения проблем:

- а) ускорить техническое перевооружение предприятий;
- б) серьезная государственная поддержка крупных предприятий;
- в) защита внутреннего рынка страны от экспансии импорта;
- г) обеспечение отрасли квалифицированными кадровыми ресурсами;
- д) развитие науки и инноваций.

В Казахстане есть все предпосылки для развития легкой промышленности – государственная поддержка, основные производства, человеческие ресурсы. Однако наши предприниматели не заинтересованы работать в этом секторе, так как здесь отсутствует одномоментное получение прибыли как, например, в сфере торговли и услуг.

Таким образом, учитывая историческую и текущую динамику развития легкой промышленности, действующих и плани

руемых мер государственной поддержки отрасли, существующую интеграцию (ЕАЭС, ВТО), а также повышение инновационной активности предприятий, можно ожидать рост конкурентоспособности производимой продукции и развитие отрасли в целом.

УДК 658.01

УПРАВЛЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫМИ ИЗМЕНЕНИЯМИ

Исмаилова С., Сулейменова И.К.

Организационные изменения сводятся к тому, что организации начинают производить что-либо отличным образом в результате определенных действий.

За период независимости РК в экономике, в частности, в промышленности страны, достигнуты определенные результаты. В целом, наблюдается рост и развитие производства, увеличивается продуктивность и производительность труда, обновляются фонды и восстанавливается инфраструктура.

В свете происходящих различных глобальных и интеграционных изменений, возрастает роль сельского хозяйства, которое обеспечивает население продовольствием. Это подчеркивалось Президентом РК Н.А.Назарбаевым, по его словам: «Социально-экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана».

Известно, что производство качественных, доступных и конкурентоспособных продуктов питания на сегодняшний день является одним из приоритетных задач агропромышленного комплекса республики. Производство и переработка молока и кисломолочной продукции, на долю которых приходится 16% объемов производимых в стране продуктов питания, являются важными областями экономики.

Итак, если обратиться к данным Таможенного комитета МФ РК, основными странами-поставщиками (импортерами) молока за девять месяцев 2018 года на отечественном рынке являются такие страны, как РФ – 18 850,1 тонн молока (59,5%), Кыргызстан – 6 504,4 тонн (24,0%) и РБ- 1 382,2 тонн (4,4%) (см. рис. 1).

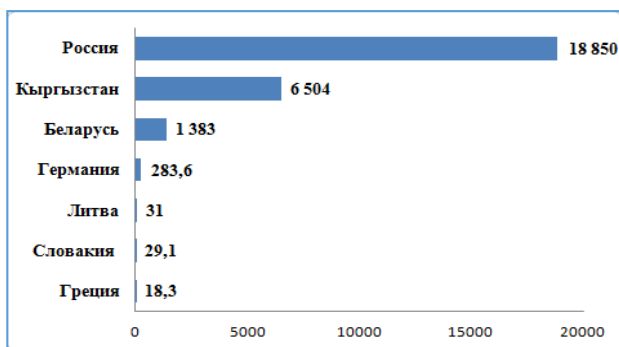

Рис. 1 «Ранжирование стран- поставщиков молока в РК за 2018 год»

Таким образом, необходима поддержка отечественному производителю, так как состояние отечественной молочной отрасли характеризуется высоким уровнем импорта, а согласно требованиям продовольственной безопасности доля импорта не должна превышать 20%. Все это ведет к низкой конкурентоспособности отечественной молочной продукции по цене и качеству.

Также в данной работе был проведен анализ уровня организационных изменений РК в сравнении с опытом зарубежных стран и были выявлены проблемы данной сферы.

В своей работе мы старались показать не только значимость управления организационных изменений, но и попытались предложить меры по успешному управлению организационными изменениями на предприятиях РК.

По итогам проделанной работы можно сказать, что нам удалось провести исследования и выполнить все поставленные задачи.

Таким образом, по итогам исследований и анализов, можно заметить, что молокоперерабатывающим компаниям и их руководителям важно сделать упор на инновации и на значительные изменения в технологиях и способах управления производством, так как такое современное управление является определяющим фактором в преодолении вызовов, продиктованные факторами внешнего окружения, таких как глобализация, расширение рынков и границ, геополитические явления и т.д.

ӘОЖ 336.275.322

АЙМАҚТАҒЫ АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ

Мирзаева Н., Ахметов Б.Ж.

Жаһандану жағдайында әлемдегі қаржы дағдарысының, яғни құлдырау мен рецессияның ұлттық экономикаға ықпалы күрт өсті. Көптеген мемлекеттер интеграциялық үрдіске қосылуына байланысты сыртқы жағдайлар ел экономикасына қатты әсер ете бастады. Қазіргі жағдайда және болашақта болатын құбылыстарға сәйкес келетін іс-шаралар жүйесін құрастыру және дағдарыс салдарынан болатын жағымсыз құбылыстарға қарсы тұра алатын шараларды ұйымдастыру қажет. Сыртқы тәуекелділікті және қазіргі жағдайдағы қауіпті мәселелерге көңіл аудармауға, елемеуге болмайды.

Агроөнеркәсіп кешенінің дамуына қажетті шарттардың бірі – ғылыми-техникалық прогресс. Аталмыш процесс ғылым мен техника жетістіктерін игеру арқылы кеңейтілген ұдайы өндірісті жүргізуге мүмкіндік беретін инвестициялық-инновациялық процестерге негізделеді. Сонымен қатар, кадр (маман) әлеуеті агроөнеркәсіп кешеніндегі инновацияларды игерудің басты факторларынан саналады. Сол себептен, кадр әлеуетін күшейтпестен ауыл шаруашылығы өндірісіне озық үлгідегі, ресурс үнемдеуші технологияларды ендіру мүмкін емес.

Дамыған елдерде ауыл шаруашылығы ғылымына жұмсалатын мемлекеттік шығындар жылына 4-6% артып отырса, ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-конструкторлық жұмыстарға кететін шығын көлемі жалпы ұлттық өнімнің 2%-дан астамын құрайды. Ал, Қазақстанда болса, шығын көлемі біршама жылдан бері жалпы ұлттық өнімнің 0,25%-ынан асқан емес.

Мемлекет, бірінші кезекте, материалдық өндіріске, еңбекке және ақылға негізделген ұдайы өндіріс тетігін қолдауға; ауыл шаруашылығы өнімдерінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыратын, аграрлық бағыттағы ғалымдардың ғылыми нәтижелерін уақытылы патенттеу жұмыстарының ұйымдастырылуын күшейтуге; инновациялық жетістіктердің өндіріске ендірілуін ынталандыруға баса мән беру керек. Неге десек, жаһандану кезеңінде бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығына қомақты қаржының құйылуын талап ететін, қымбат, жаңа инновациялық технологияларды шұғыл түрде ендіру қажет. Осы орайда, ауыл шаруашылығындағы кадр әлеуетінің қазіргі ахуалы инновацияларды іс-жүзінде ендіруге елеулі кедергі келтіретіндіктен, инвестициялардың тиімділігін барынша азайтып, «Агроөнеркәсіп кешенін дамыту» мемлекеттік жобасының жүзеге асуын тежейтінін айқын ұғынған жөн.

Қазақстанда қалыптасып келе жатқан инновациялар нарығының түбегейлі нарықтық қайта құруларды жүзеге асыру кезеңіндегі агроөнеркәсіп кешені экономикасының дағдарысқа ұшырауына байланысты төмендегідей бірқатар өзіндік ерекшеліктері байқалады:

- ғылыми-техникалық салада өткен жылдардан ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-конструкторлық жұмыстардың жеткілікті қоры қалғанымен, оларды іске асыру және ауыл шаруашылығы саласында жаңа зерттеулер мен әзірлемелерді жүргізу үшін тапсырыс беруші тұтынушылардың қаржысы жетпейді;
- бүгінгі күні инновациялық ұйымдар көбіне венчурлық капиталмен қамтамасыз ететін ұйымдардың қаражаты есебінен өз беттерінше жұмыс істей алмайды.

Мүмкіншіліктермен қажеттіліктерге тоқталдық енді іске асыру үрдістеріне тоқталсақ, біріншіден ортақ қызметті жүзеге асыру барысында ортақ талаптармен стандарттарға (сүт өнімдерінің талаптарға жауап беруі) жауап беретін жүйені қалыптастыру. Орталыққа кірген СДО мүшелерінің қабылдау бағалалрын жоғарылату. Жаппай қабылдау кезіндегі сапаның жоғалып кетпеуін қадағалау. Байланысушы салаларға байланысты нейтралды комитеттің қызметі.

Ет – сүт өндірісін дамыту үдерісі табиғи ретпен ерте заманнан-ақ жүріп отырған. Бұл үрдіс малдың неғұрлым құнды тұқымын өсіруге дәрменсіз болды. Ет – сүт өндірісін дамыту алдыңғы кезекте бәсекелестікке төтеп беретін мал тұқымынсыз мүмкін емес нәрсе. Асыл тұқымды малды өндіріске енгізбейінше мал шаруашылығы экстенсивті дамудан әрі аса алмайды, сонымен қатар, ет – сүт өндірісін кластерлі дамыту үдерісі мәселелері шешусіз қалары анық.

ӘОЖ 338:504.064.45

ҚАТТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ӨНДЕУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Әли Ж., Ерсентова А.У.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтарда шыққан «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына жолдауының екінші «Ресурстық әлеуетті одан әрі дамыту» атты бөлімінде: «XXI ғасырда әлемнің табиғи ресурстарға деген мұқтаждығы жалғасуда. Олар болашақта жаһандық экономиканы және еліміздің экономикасын дамыту барысында ерекше маңызға ие болады. Бірақ шикізат индустрияларын ұйымдастыру ісін, табиғи ресурстарды басқаруға қатысты ұстанымдарды сыни тұрғыдан қайта пысықтау керек. Кешенді ақпараттық-технологиялық платформаларды белсенді түрде енгізу қажет. Өңірлердің әкімдері шағын және орта бизнес субъектілерін кеңінен тартып, тұрмыстық қатты қалдықтарды заман талабына сай утилизациялау және қайта өңдеу үшін шаралар қабылдау керек. Осы және басқа да шаралар заңнамаға, соның ішінде **Экологиялық кодекске** өзгерістер енгізуді талап етеді.» - деп жақын арадағы жоспарлармен бөліскен.

Адамның тіршілік әрекеті әртүрлі қалдықтардың үлкен санының пайда болуымен байланысты. Соңғы онжылдықта тұтынудың күрт өсуі бүкіл әлемде қатты тұрмыстық қалдықтардың пайда болу көлемінің айтарлықтай ұлғаюына әкелді. Қазіргі уақытта биосфераға жыл сайын түсетін ҚТҚ ағынының массасы геологиялық масштабқа жетті және жылына 400 млн.тоннаны құрайды.

Қатты тұрмыстық қалдықтар бізді қоршаған табиғи ландшафтты ластайды және қоқыстайды. Сонымен қатар олар қоршаған табиғи ортаға зиянды химиялық, биологиялық және биохимиялық препараттардың түсу көзі болуы мүмкін. Бұл кент, қала және облыс халқының денсаулығы мен өміріне, сондай-ақ болашақ ұрпаққа белгілі бір қауіп төндіреді. Яғни, тұрмыстық қатты қалдықтар экологиялық тепе-теңдікті бұзады. Екінші жағынан ТП және ББ техногендік түзілімдер ретінде қарастыру керек, оларды өнеркәсіптік-маңызды түрде оларда металлургияда, құрылыс индустриясында, машина жасауда, химия индустриясында, энергетикада, ауыл және орман шаруашылығында пайдалануға жарамды, іс жүзінде тегін компоненттердің, қара, түсті металдар мен басқа да материалдардың құрамында болуы тиіс.

Қалалық қоқыс тастайтын жерлерде жыл сайын жүздеген мың тонна тұрмыстық қалдықтар жиналады. Олар ыдырап, ауа, топырақ, жер асты сулары уланып, қоршаған орта мен адам үшін елеулі қауіпке айналады. Сондықтан біздің құтқарушымыз тиімді, қалдықсыз, ең бастысы – қоқысты өнеркәсіптік өндеудің экологиялық таза технологиялары болып табылады. Бүкіл әлемде тұрмыстық қалдықтарды өңдеу және кәдеге жарату аса өзекті мәселе болып отыр. Ең бастысы, бұл жыл сайын миллиондаған текше метр қоқыс жиналатын ірі халық қоныстанған қалаларға қатысты. Түтіні шығып, қала ортасында өртеніп жатқан қоқыстар, асып тасып тұрған қоқыс бактар – елімізде мұндай жағдай көптеген қала тұрғындарына таныс. Қазіргі таңда елімізде 43 миллиард тонна қатты қалдықтар жиналған, оның 100 миллионы тұрмыстық қалдықтар, ал 2018 жылдың басынан Қазақстанда 3,2 млн тонна тұрмыстық қатты қалдықтар жиналған, оның ішінде өңделген қалдықтар саны 10% ғана құрап отыр.

Қатты тұрмыстық қалдықтарды өңдеу проблемасын шешу соңғы жылдары бірінші кезектегі мәнге ие болады. Қазіргі таңда біздің елімізде осы өзекті мәселені қолға алуда. Мысалы, 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап пластмасса, қағаз, картон, қағаз қалдықтары мен шыны қоқыстарын полигондарда көмуге тыйым салатын заң әрекет ете бастады. Сонымен қатар Қазақстанда 2019 жылдан бастап қоқысты бөлек жинау енгізілді.

Болашақ уақытқа қатты тұрмыстық қалдықтарды қазіргі заманғы кәдеге жарату және қайта өңдеу жөніндегі шаралар кешені әзірленіп, оған сәйкес қалдықтарды қайта өңдеу үлесі 2030 жылға қарай 40% — ға дейін және 2050 жылға қарай 50% - ға дейін өсуі тиіс.

ӘОЖ 621.311

ОТЫН-ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КЕШЕННІҢ ҚР ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ӘЛ-АУҚАТЫНДА ӘСЕРІ

Абдрахман Ә., Блялова А.К.

Зерттеу жұмысында отын – энергетикалық кешеннің ҚР экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатында әсерін қарастырамыз.

Зерттеудің мақсаты – отын-энергетикалық кешен салаларының алдында тұрған сын-қатерлер мен шектеулерге жауап бере отырып, технологиялық серпін жасау, салалардың күшті жақтарына сүйену және ашылған мүмкіндіктерге сергек ден қою арқылы халықтың әл - ауқатын жақсарту.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- электр энергиясы мен жылуды өндіру мен беруде жаңа активтерді жаңғырту және салу, мұнайды қайта өңдеу;
- энергия мен отынның ішкі нарықтарын және бәсекелестікті дамыту;
- инвестициялар тарту жолымен геологиялық барлау қызметін қарқындату;
- халықтың әл ауқатын арттыруда отын энергетикалық кешен мүмкіндіктерінің ашылуына ұсыныстар әзірлеу.

Отын-энергетикалық кешен (ОЭК) - Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатында маңызды рөл атқарады. Еліміз мұнай, газ, көмір, уран және жаңартылған энергия көздерінің бай ресурстарына ие.

ОЭК салаларының өнімдерін сатудан түскен табыстар Қазақстанның инфрақұрылымын белсенді дамытуға, озық технологиялардың трансферін жүзеге асыруға мүмкіндік береді, экономиканың инновациялық дамуына ықпал етеді, еңбекке қабілетті халықтың едәуір бөлігінің жұмыспен қамтылуына кепілдік береді және әлеуметтік саланың дамуына ықпал етеді.

Зерттеу барысында ОЭК салаларының әрқайсысына тоқталу арқылы шешілетін мәселелері мен күтілетін нәтижелер атап көрсетілді. Атап айтсақ, энергия тиімділігін арттыру мен үнемдеуде мынадай мәселелер қарастырылды:

а) энергия тиімділігін жаңғырту және арттыру жөніндегі іс-шаралар бағдарламасын іске асыру есебінен өнеркәсіптің энергия тиімділігін арттыру;

б) электр және жылу желілеріндегі шығындар деңгейін төмендету;

в) электр және жылу энергиясын өндіруге жұмсалатын үлестік шығындарды төмендету.

Келесі қарастырылған мәселе, Қазақстанның халықаралық нарыққа шығу көрсеткіші болатын мұнай саласы. Мұнай бағасының құбылмалығы есебінен болып жатқан жағдайларға дайын болу яғни, Қазақстанда мұнайды тек экспортқа шығарумен шектеліп қана қоймай, сапалы және дайын өнім шығару мүмкіндігінде мұнайды пайдалана алу қабілеттілігін арттыру. Қазіргі таңда мұнай бағасының арзандап кетуі белең алуда, ал арзан мұнай көптеген мүмкіндіктерге жол ашады. Соның бірі мұнай талшықтарын өнеркәсіпте пайдалану арқылы жеңіл өнеркәсіпті дамыту. Көптеген елдерде жеңіл өнеркәсіп жалпы ұлттық өнім ретінде, экономиканың қорғаныс күші ретінде қарастырылады. Ол экономиканың дамуына, халықтың әл ауқатының жақсаруына жол ашады. Аталған мәселе бойынша мынадай ұсыныстар ұсынылды:

1. Электр энергиясын көп мөлшерде пайдаланатын өнеркәсіптердегі тозығы жеткен технологиялардың көзін жою.

2. Мұнай химия саласын өркендету.
3. Білікті мамандар мен технологиялық базамызды арттыру.
4. Шағын кластерлердің жасақталуы.
5. Мұнай >дайын өнім>жеңіл өнеркәсіпке айналдыру жолында инвестиция салу.

Аталған ұсыныстарды үш-төрт жылдық межеде нақты – нақты жобалармен жұмыс істеу арқылы біршама нәтижеге қол жеткізуіміз әбден мүмкін.

УДК 330.101.54 (075)

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ЕГО РЕШЕНИЯ

Гришанова К., Абилдаев С.Т.

Цель данной работы – исследование сущности государственного долга, основных показателей структуры и динамики, механизма самовоспроизводства долга и его влияния на экономику Казахстана, определение методов оптимизации внешней и внутренней задолженности Республики Казахстан.

Для того, чтобы изучить всю сущность данной темы, для начала необходимо рассмотреть показатели внешнего долга и ВВП Казахстана (рис. 1).

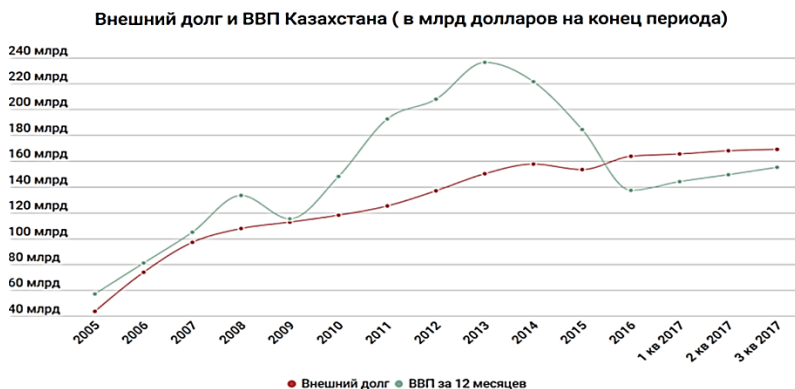

Рис.1 Внешний долг и ВВП Казахстана
(в млрд долларах на конец периода 3 кв 2017)

Причиной возникновения и нарастания государственного долга является постоянный дефицит государственного бюджета, который составил:

- 1991 г. – 0,4 % (к расходной части бюджета);
- 1992 г. – 8,6 %;
- 1993 г. – 11,9 %;
- 1994 г. – 10,4 %;
- 1995 г. – 17,4 %;
- 1996 г. – 15,4 %;
- 1997 г. – 16,1 %;
- 1998 г. – 15,6 %;
- 1999 г. – 14,3 %.

Превышение расходов государственного бюджета над его доходами составляет бюджетный дефицит. Если же доходы государства превышают его расходы, то их разница составляет положительное сальдо бюджета, или профицит. Абсолютный размер дефицита и долга связан с масштабом экономики той или иной страны, поэтому для описания бюджетно-налоговой ситуации используются относительные величины – отношение бюджетного дефицита и государственного долга к объему ВВП.

В соответствии с Законом «О государственном и гарантированном государством заимствовании и долге» государственный долг – сумма правительственного долга, долга Национального Банка Республики Казахстан и местных исполнительных органов на определенную дату.

УДК 331.108

РЕСУРСНО-ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ РК И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Аблайсан М., Махмуд М.Р.

Республика Казахстан обладает богатым и уникальным природно-ресурсным потенциалом. Главной целью экономического и социального развития является повышение уровня и качества жизни населения в стране на основе устойчивого развития экономики. От уровня использования природно-ресурсного потенциала зависит социально-экономическое развитие территории.

Нефть и газ. Экспорт – 17,3 млрд. м3. Объем добычи газа:

- в 2016г. – 45,4 млрд. м3;
 - в 2017г. – 53 млрд. м3.
- Экспорт – 69,8 млн. т. Объем добычи нефти:
- в 2016г. – 78 млн. т.;
 - в 2017г. – 86,2 млн. т.

Основная Продукция нефтегазового сектора является основной статьей казахстанского экспорта: ее доля в общем объеме экспорта страны - более 32 %. Крупнейшими импортерами казахстанской нефти, газа и продуктов переработки нефти являются РФ, Великобритания, Украина, Швейцария и Италия.

Сильна конкуренция со стороны других богатых сырьем регионов мира (России и стран Персидского бассейна). Из-за проблем с транспортировкой казахстанской нефти к основным рынкам сбыта и неразвитости перерабатывающей инфраструктуры нефтегазового производства в стране, в целях минимизации производственных издержек освоение каспийской нефти будет максимально привязано к уже сложившимся системам трубопроводов, портов и терминалов. Сложные условия и большую глубину залегания нефти в шельфовой зоне, а также ее низкое качество, для разработки каспийской нефти требуются масштабные инвестиции и дорогостоящие новейшие технологии, отсутствующие в Казахстане, но имеющиеся в распоряжении ведущих в мире нефтяных ТНК.

Каменный уголь. Добыча:

- в 2017г. - 89,9 млн. тонны;
- в 2018г. – 95,9 млн. т.

Казахстан входит в 10-ку производителей и экспортеров угля на мировом рынке, его доля в мировом производстве составляет около 2 %, а в мировом экспорте – почти 5 %. Основными производителями угля в мире сегодня являются Китай (36 % объема мирового производства) и США (24 %). Основным покупателем казахстанского угля является Россия.

Медь является второй статьей экспортных доходов страны в металлургической отрасли. Объем производства (тонны):

- в 2016г. – 18,1 тыс.;
- в 2017г. – 20 тыс.

Снижение мировых цен на основные виды металлопродукции резко снизило рентабельность производства. Одним из эффективных решений может стать создание вертикально-интегрированных структур, объединяющих все металлургические переделы. Это повысит конкурентоспособность казахстанской металлопродукции, и будет

способствовать укреплению независимости отечественных предприятий на мировом рынке.

Уровень развития экономического потенциала Казахстана на текущий момент имеет задатки для полноценной и эффективной интеграции страны в мировое хозяйство.

Разработка собственных сырьевых ресурсов может ощутимо снизить затраты на импорт сырья и высвободить дополнительные средства для приобретения инвестиционных и потребительских товаров, а также погашения внешнего долга.

Активизировать приток инвестиций и направлять их на модернизацию промышленности. Вкладывать в освоение прогрессивных технологий.

Более активно использовать свое выгодное геостратегическое положение на трансконтинентальных торговых путях вблизи динамично развивающихся регионов мира.

УДК 336.02

ИНВЕСТИЦИИ В КАЗАХСТАН

Енсебек Д., Раймбекова У.К.

Иностранные инвестиции играют очень важную роль в экономике любого государства или отдельной республики. Уже не первое десятилетие прямые иностранные инвестиции растут быстрее, чем международная торговля. Основными инвесторами, вложившими в экономику Республики Казахстан свои капиталы являются такие крупные страны как США, Германия, Великобритания, Япония, Южная Корея, Франция и др. Эти страны не только оживляют инвестиционный климат в РК, но и помогают развитию отечественной экономики.

Плюсы:

1. С помощью иностранных инвестиций можно позитивно воздействовать на экономику страны: наполнить внутренний рынок качественными товарами отечественного производства с одновременным увеличением объемов экспорта в зарубежные страны и другие.
2. Приток иностранного капитала также является критерием доверия мирового сообщества и зрелости рыночных реформ, проводимых в стране и пр.

3. Создается адекватный современным международным требованиям рыночный механизм регулирования внешнеэкономической деятельности. Сложный, бюрократизированный, с превалированием административных методов, он постепенно заменяется на простой и понятный для иностранных инвесторов, с четким распределением функций и т.п.

4. С помощью участия иностранного капитала можно решать следующие задачи: повысить эффективность экспортного потенциала Казахстана, преодолеть его сырьевую направленность и развить импортозамещающие производства, тем самым упрочить его позиции на внешних рынках; повысить научно-технический уровень производства с помощью новых технологий, методов управления и сбыта продукции.

Минусы:

1. Учитывая товарную номенклатуру экспорта, Казахстану будет сложно реализовать потенциальные экономические выгоды от вступления в ВТО. Для этого необходимо провести комплексные структурные реформы, направленные на смещение вектора экономического развития от стратегии экспортно-сырьевой экспансии к стратегии экономического развития на основе отраслей с высокой долей добавленной стоимости и глубокой переработки, иначе страна будет характеризоваться исключительно сырьевой экономикой.

2. ВТО была создана развитыми странами, которые диктуют правила вхождения, НЗБ процесса.

3. Факт несовершенства законодательной базы Казахстана ни для кого не секрет, и это наверно, единственный пункт, где можно отметить необходимость и эффективность вступления РК в ВТО.

4. Последующее усиление конкуренции на финансовом рынке, с одной стороны, должно повлечь за собой повышение качества и расширение спектра предоставляемых услуг.

Решение: Важно отметить, что иностранному инвестору важны не льготные условия налогообложения, а их стабильное, предсказуемое и экономически эффективное и для государства, и для инвестора состояние. Необходим четкий ориентир, программа действий по привлечению иностранных инвестиций, и на основе этой программы необходимо создавать рычаги управления, привлечения и стимулирования зарубежных инвестиций.

Таким образом, исследуя плюсы и минусы проникновения иностранного капитала в условиях вступления Казахстана в ВТО, мы определили, что основной целью инвестиционной политики Казахстана должно стать обеспечение высокого качества жизни населения, преодоление экономической отсталости, использование иностранного

капитала в модернизации экономики. При этом она должна быть гибкой, прагматичной и соответствующей происходящим внутренним и внешним экономическим реалиям.

УДК 339.5(574)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КАЗАХСТАНА ВО ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Кумекова Д., Касенов М.Р.

В данной работе изучается современное состояние Казахстана во Всемирной торговой организации.

Как известно, Казахстан является официальным членом Всемирной торговой организации (ВТО) с конца ноября 2015 года. Для достижения такого результата в стране была проделана большая работа. Более чем в 50 законодательных актах РК, в том числе в сфере технического регулирования, санитарных и фитосанитарных мер, были внесены изменения для облегчения процедур ведения бизнеса и улучшения общего инвестиционного климата.

Казахстан является участником Таможенного союза с 2010 года. Дело в том, что Казахстан стал членом Таможенного союза до вступления в ВТО. Существуют правила формирования таможенных союзов, когда страны – члены ВТО объединяются и создают Таможенный союз (ТС). У нас была другая ситуация. Казахстан сначала стал членом Таможенного союза, а потом вступил в ВТО. Это принципиальная разница, потому как в рамках ТС страна принимала на себя обязательства именно в части внешнеторговой деятельности.

Стоит отметить, что Казахстану удалось отстоять переходные периоды для некоторых отраслей. Во-первых, по итогам сложнейших переговоров стране удалось отстоять возможность оказывать государственную поддержку сельскому хозяйству в размере 8,5% от валовой стоимости сельскохозяйственной продукции. Данный объем позволил Правительству Казахстана оказывать поддержку аграрной отрасли на ежегодной основе в рамках реализации программы «Агробизнес-2020». Вместе с тем республике удалось отстоять переходный период до 1 января 2018 года по применению льготы в виде сокращения суммы НДС к уплате в бюджет на 70% для юридических лиц, производящих сельскохозяйственную продукцию и продукцию животноводства и птицеводства, а также для переработчиков сельскохозяйственной продукции. Во-вторых, с момента присоединения к

ВТО Казахстан не должен требовать казахстанское содержание в товарах при заключении новых контрактов на недропользование, а также при коммерческих закупках национальных компаний (с 50% и более долей участия государства). Для контрактов на недропользование, заключенных до 1 января 2015 года, закреплён переходный период до 1 января 2021 года, при этом при изменении срока действия указанных контрактов положения о местном содержании в товарах должны быть из них исключены. Аналогичные обязательства по контрактам на недропользование уже закреплены Договором о ЕАЭС, где оговаривается переходный период до 1 января 2023 года, если иное не будет предусмотрено Протоколом о присоединении РК к ВТО. Требования о местном содержании в закупках предприятий квазигосударственного сектора отменены с 1 января 2016 года.

Вместе с тем Казахстан отстоял требование казахстанского содержания при закупке недропользователями работ и услуг, а также требование привлечения казахстанских кадров до 50%. Также сохранено право требовать предоставления 20% условной скидки казахстанским производителям работ и услуг. В-третьих, в результате переговоров сохранены переходные периоды для применения тарифных и налоговых льгот в рамках СЭЗ, свободных складов до 1 января 2017 года, и при применении режима «промышленной сборки» – до 1 июля 2018 года.

Казахстан сохраняет возможность применения различных пруденциальных мер регулирования с целью обеспечения стабильности финансового рынка.

Следует отметить, что Казахстаном и были приняты обязательства по снятию ограничения на иностранное участие в телекоммуникационном секторе по истечении переходного периода, условия доступа на рынок телекоммуникационных услуг были либерализованы независимо от вступления в ВТО.

ӘОЖ 335.36.581

МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМА БОЙЫНША БАНКТІҢ ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕНДІРУІ: МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Қасым А., Муратова Д.Б.

Қазақстан Республикасындағы тұрғын үй құрылысын дамытудың мемлекеттік бағдарламасының негізгі мақсаты тұрғын үй құрылысының мәселелерін кешенді шешу болып табылады. Бағдарламаның міндеттерінің бірі - халықтың түрлі топтарына ипотекалық несиелендіру

мен тұрғын үй салымдарының қол жетімділіктерін арттыру міндеті. Тұрғын үйді ипотекалық несиелендіру жүйесін қалыптастыру мен дамытудағы мемлекеттің негізгі міндеті – қатысушылардың қаржылық тәуелкелдерін төмендету мен азаматтар үшін тұрғын үйге қол жетімділігін арттыру мақсатында заңнамалық негізді құру мен үдерісті нормативтік реттеу болып табылады.

Ипотекалық несиелендірудің даму барысына қарай мемлекеттік бюджеттік қаржыландыру табыс деңгейлері өздігінше тұрғын үй жағдайларын жақсартуға мүмкіндік бермейтін азаматтарға, оларға тұрғын үй алуға қайтарымсыз адрестік мақсатты субсидиялар беру арқылы тікелей қолдау көрстеуге бағытталады.

Ол арқылы тұрғын үй мәселесін кешенді шешуге мүмкіндік беретін бірін-бірі толықтыратын рыноктық механизмдерді қамтамасыз етуге болады. Олар келесі өзара байланысты блоктар:

- халықты ұзақ мерзімді ипотекалық несиелендіру;
- тұрғын үй құрылысын несиелендіру;
- халықты тұрғын үймен қамсыздандыруда мемлекеттік бюджеттік қолдау (мақсатты адрестік субсидиялар жүйесі).

Ипотекалық несиелендіруді мемлекеттік ынталандырукелесі бағыттар бойынша дамуы тиіс:

- ипотекалық несиелендіруді жүзеге асыру үшін құқытық негіз бен нормативтік базаны жетілдіру;
- ұзақмерзімді несиелендірумен байланысты тәуекелділіктерді төмендету бойынша шараларды жүзеге асыру;
- несие ресурстары мен олардың тиімді бөлінісін қамсыздандыру үшін, несие ұйымдарының өтімділік деңгейін қолдау мақсатында ипотекалық несиелендірудің екінші рыногын қосатын жалпыұлттық жүйені құру;
- банктерді ипотекалық несиелендіруге қатысуын ынталандыруға қатысты қосымша шараларды қабылдау, мысалы, азаматтарға тұрғын үйдің құрылысына немесе оны сатып алуға берілетін қайтарымсыз субсидияларды басқаруға банктерді тарту;
- орташа және төмен табысты әлеуметтік топтарға тұрғын үй алуға көмек көрсету;
- ұзақмерзімді ресурстары бар кәсіпорындар мен ұйымдарды (мысалы, зейнетақы қорларын) өз қаржыларын бағалы несиелермен қамсыздандырылған бағалы қағаздарға салуға ынталандыру.

Алайда, ипотекалық несиелендіру бағдарламасы өзінің жүзеге асырылу барысында басымдықтарымен қатар, экономикалық тетіктердің жеткілікті өңделмегенін көрсетті.

Қазақстан экономикасының тұрғын үй секторына байланысты инвестициялық процесстің жандана түсуі, ол секторға бюджеттен тыс қаражаттардың бағытталуымен сипатталады. Тұрғын үй секторына бюджеттен тыс қаражаттардың тарту ондағы экономикалық өсуге алып келеді.

Қаржы операторы ретінде екінші деңгейдегі банктер немесе заемдық операцияларды жүзеге асыратын ұйымдар бола алады. Қаржы операторлары да өзінің меншікті қаражаты мен заемдық қаражатын тұрғын үй құрылысына бағыттайды. Заемдық қаражаттардың көздеріне мыналар жатады:

- екінші деңгейдегі банктер немесе заемдық операцияларды жүзеге асыратын ұйымдар несиелері;
- мемлекеттік емес және ипотекалық облигацияларды шығарудан түсетін қаражаттар.

ӘОЖ 335.36.581

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Құлтай А., Молдабекова А.Ш.

Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» Үндеуі – еліміздегі әр сала бойынша талдау жасалынып, проблеманың шешілуіне, дамуына жол ашатын – үлкен әлеуметтік жоба. Еліміздегі зиялы қауым өкілдері оқып, танысып, «Әлемді дағдарыс жайлаған кезеңде елге әлеуметтік жобаларды ұсынып, жүзеге асыру, дамыған мемлекеттің ғана қолынан келеді. Бұл – Елбасының теңдессіз бастамасы» деп баға беруде. Бес әлеуметтік бастаманың «Әрбір отбасына баспана алудың жаңа мүмкіндіктерін беруден» басталуының өзіндік сыры бар. Себебі, «Отбасы – шағын мемлекет», демек әрбір Қазақстан азаматының «7 – 20 – 25» бағдарламасы аясында баспаналы болуы – халықтың еңсесін көтеріп, ертеңгі күнге деген сенімін арттырады. Екінші бастамада «Жалақысы төмен жұмысшылардың еңбекақысын көбейту үшін олардың салық жүктемесін азайту» мәселесі айтылған, бұл – жалақысы төмен халықтың әлеуметтік жағынан аз қамтамасыз етілген тобына жасалған үлкен жеңілдік. Үшінші бастама «Жоғары білім алудың қолжетімділігі мен сапасын арттырып, студент жастардың жатақханадағы жағдайын жақсарту» – дер уақытында көтерілген әлеуметтік мәселе. Жастар – еліміздің болашағы. Мемлекеттік грантты 54 мыңға қосымша 20 мың грант қосу жастарға жасалып отырған зор мүмкіндік дер едім. Студенттерге 75 мың орындық

жаңа жатақхана салуды жүзеге асыру, әрбір студент жастың алаңсыз жан-жақты білім алуына жағдай жасайды. Елбасының төртінші бастамасы – «Шағын несие беруді көбейту». Нәтижесінде, кәсіпкерлік дамып, жеңілдетілген шағын несие беру тұрғындардың банктерге деген сенімін арттыра түседі және жаңа жұмыс орындары ашылып, халықтың әлеуметтік жағдайының жақсаруына септігін тигізеді. Жамбыл облысында білім беру саласына: 98,4 млрд тг бөлінді. Денсаулық сақтау саласына 2018 жылы - 57,1 млрд тг бөлінді. Туберкулез ауыруы бойынша-2018 жылы- 78,2 млн тг бөлінді. Облыс бойынша- 20-онкологиялық, 22-маммалогиялық, 40 қарау кабинеті жұмысқа қосылды. 2017жылы 308,0 млн,тг “Баласағұн” ОКЗ сыртына күрделі жөндеу жұмыстары жүргізілді. Кітап қоры-117,8 мың дана кітапқа толықтырылды 2,2 млн тг бөлінді. Техникалық базаны нығайтуға-202,0 млн тг бөлінді. Білім беружәне мектепке дейінгі білім беру саласын салыстыру:

Мемлекеттің әлеуметтік саясатын іске асыру үшін халықты әлеуметтік қорғаудың әртүрлі мекемелері болады. Осындай әрбір мекеме міндеттемелер мен төлемдері бойынша қаржыландыру жоспарын құрады. Шығындар баптары бойынша есептемелер мекемелер орындар саны, мекеменің жұмыс атқару күндер саны, орын күн саны, штаттағы персонал саны осындай көрсеткіштерді пайдалану арқылы іске асырылады. Бюджеттік қаржыландыру қағидаты бюджеттен қаржы алушылардың бәріне қатысты жалпы қағидат, бюджеттік аражатты кәсіпорындарға, ұйымдарға, мекемелерге олардың ұйымдық-құқықтық нысанына және шаруашылықты жүргізу әдісіне қарай беру тәртібін айқындайтын жекеше қағидат түрлеріне бөлінеді.

UDC 336.713 (574)

PRIVATE BANKING: FOREIGN EXPERIENCE AND KAZAKHSTAN PERSPECTIVES

Kambarov M., Amalbekova G.E.

Private banking can be defined as individual (personalized) servicing of wealthy clients. Private banking services include, in particular: advising the client on investment issues, creating and managing an investment portfolio;

1. trust management of cash;
2. property management and consulting services related to it;
3. financial planning;
4. advising on legal issues;
5. selection of insurance and pension products;
6. investments in wine collections and art objects, etc.

The significance of the new type of elite financial services private banking is emphasized in the plan of the nation - 100 concrete steps of the president of the republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev.

The private banking service is most often associated with banks in Switzerland or Luxembourg, but gradually comes to Russia, Kazakhstan and other CIS countries. In Kazakhstan, private banking began to develop relatively recently. Today, in the banking sector of Kazakhstan, out of 25 second-tier banks, only 3 provide private banking services: «ATFBank» JSC, «VTB» JSC and «Sberbank» JSC.

Personal wealth management. Astana International Financial Center supports the development of the private banking sector along with the development of the asset management market. The financial center opens up opportunities for affluent customers in the region and offers international

companies involved in the private banking business to provide full services in the center. The population of Kazakhstan has a significant amount of accumulated funds. Wealthy and wealthy citizens collectively own capital in the amount of about 32 billion US dollars with an average annual growth rate of this amount in the region of 18% per year from 2006 to 2014. According to experts, about 8.2 billion US dollars are exported annually from the country. The condition of the clients of the neighboring countries of central Asia and the North Caucasus (first of all, Azerbaijan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan and Kyrgyzstan) is 25% of the state of Kazakhstan's clients.

The main reasons for the low demand for private banking services in Kazakhstan are:

1. a limited offer of non-bank products, low quality of service (in fact, the offer of traditional banking products without queues);
2. distrust of the country's financial system;
3. low awareness and limited transport accessibility (for customers of other countries).

Development of private banking in Kazakhstan is hampered by:

1. a high proportion of capital located abroad, and, as a consequence, the relatively small size of the domestic market;
2. insufficient qualifications of employees (or too high labor costs of eligible employees);
3. prohibition to local banks of receiving agency fees and the inability to provide products of foreign private banks.

Best Practices: Code of conduct for private banking, Singapore competences:

1. Assessment of competencies: mandatory assessment of competencies (issues including product knowledge and market behavior);
2. Continuing professional development: at least 15 hours of professional development per employee per year (incl. courses, lectures, seminars, online courses).

Market behavior:

1. Professionalism: a description of ethical values and principles, the need to include items related to values in employment contracts;
2. Customer relationship management: a description of the "know your customer" standards, consultation, disclosure, confidentiality and compliance;
3. Operating model: implementation guide for the operating model.

ӘОЖ 335.36.581

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЛИЗИНГТІК ҚАТЫНАСТАР МЕХАНИЗМІНІҢ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Рапілбекова Г., Исақов Ғ.Ж.

Лизинг (ағылшынның *leasing* – жалға алу) – құралдарды, машиналарды, көлік құралдары, өндірістік белгіленімдегі құралдарды ұзақ мерзімге жалға алу. Лизинг феномені 80 жылдардың басында жай ұзақ мерзімді жалға алу ретінде емес, келешектегі қаржыландырудың жаңа, дәстүрлі емес қосымша жүйесі ретінде, жылдық қатынастар, кепілге кредиттік қаржыладыру элементтері, қарыздық міндеттемелер бойынша және қаржылық тетіктердің әрекет етуі ретінде анықталады.

Әлемдік тәжірибеде «лизинг»термині тауарлардың ұзақ мерзімді пайдалануына негізделген мәмілелердің әр түрлі белгіленімдері үшін пайдаланылады.

Жалға алу келісім – шартының уақытына сәйкес жылдық операцияларды 3 түрге бөліп көрсетеді:

- Қысқа мерзімді жалға алу (рейтинг) – 1 күннен 1 жылға дейін;
- Орта мерзімді жалға алу (хайринг) – 1 жылдан 3 жылға дейін;
- Ұзақ мерзімді жалға алу (лизинг) – 3 жылдан 20 жылға және одан да көп уақытқа;

Кәзіргі уақытта лизинг деп әдетте машиналардың және құралдардың ұзақ мерзімді жалға беруін немесе жалға алу үшін тұтас келісімшарт уақытында жалға берушінің меншіктік құқығы сақталып, оларды өндірістік пайдалану мақсатында жалға берушінің сатып алған құралдары мен машиналардың жалға берілу келісімшартын атайды. Оның үстінде лизингті мамандандырылған (лизингтік) компанияның делдалдығымен үшінші тұлға үшін мүлікті сатып алатын және ұзақ мерзімді кезеңге оған жалға беретін негізгі қорларға қаржылық салымдардың арнайы түрі ретінде қарастыруға болады. Міне, осы жағдайда лизингтік компаниялар жалға берушіні нақтылы кредиттейді. Сондықтан, лизинг кейде жалға алу кредиті деп атайды.

Экономикалық көзқараспен қарасақ, лизинг құралдарды сатып алуға, ұсынатын кредитпен ұқсастығы бар. Кредитте қарыз алушы негізгі қорлардың бекітілген уақытта қарызды өтеуге төлемдер жасайды; осы жерде кредитті қайтаруды қамтамасыз ету үшін кредиттеуші объект несиенің толық төленіп біткеніне дейін өзіне меншік құқығын сақтайды.

Лизинг қарыз алушы жалға алған мүліктің келісімшарт бойынша толық құны төленіп біткенде ғана мүлік иесі болып табылады. Алайда мұндай ұқсастық тек қаржылық лизинг үшін ғана сипатты болады.

Лизингтің басқа түрлері – жеделдік – лизингтік құралдарды жалға берудің дәстүрлі түрімен көп ұқсастығы байқалады.

Лизингтік мәміле – өзінің заңдылық түрі бойынша инвестициялық құндылықтарды ұзақ мерзімге жалға берудің бір түрі. Лизингтік операциялардың анық анықтамасы – оны рәсімдеудің ережелерінде бекітілген заңдарды сақтамағанда ол лизинг мәміле болып танылмауы мүмкін екендігінің маңызды мәні. Бұл операцияға қатысушылар үш қолайсыз қаржылық салдардың болуы мүмкін екенін көрсетеді.

Сатып алу – сату келісімшартынан ерекшелігі тауар сатушыдан сатып алушыға меншікті құқыққа өткенде, лизингте жалға алынған мүліктің меншікті жалға берушіде сақталады. Ал лизингті алушы тек уақытша пайдалану құқығына ие болады. Лизингтік келісімшарттың уақыты аяқталғаннан кейін, лизинг алушы мәміле объектісін келісілген баға бойынша сатып алуына, лизингтік келісімшартты ұзартуына немесе құралдарды келісімшарттың уақыты біткеннен кейін иесіне қайтаруға болады.

Лизингтік операция банкілік құрылымды бүгінгі Қазақстан экономикасында өте қажетті өндірісті қаржыландыру бойынша іскерлік орта мен өзара ынтымақтастық пен өзара әрекетте болуға әсер етеді.

УДК 336.025

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НДС, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Мухамедсафа Д., Джунусова Д.А.

Налог на добавленную стоимость (НДС) является косвенным налогом, где плательщиком является конечный потребитель. Сумма данного налога вносится в бюджет по мере реализации товара или услуги. Задача косвенных налогов не обложение производителей товаров и услуг, а изъятие части дохода у конечных потребителей, то есть у физических лиц.

Актуальным аспектом данного налога является возникновение «каскадного эффекта», который возникает при неоднократном начислении НДС на один товар. К примеру, предприятие «А» покупает сырье с НДС и производит из него продукцию, которую в дальнейшем реализует предприятию В. Предприятие «В» при дальнейшей

реализации указанного товара вновь начисляет НДС. Следовательно, НДС будет уплачиваться несколько раз.

Данная проблема решается в двух вариантах. Первый вариант, к примеру, используется в США, где он называется «налог с продаж». Налог с продаж уплачивается только при конечной реализации. При использовании второго варианта налогом облагаются все предприятия - участники производства и реализации данного товара, но взимается он не со всей суммы продажи, а с добавленной стоимости - отечественный НДС.

Нулевая ставка НДС для экспортируемого товара имеет положительное действие, которое не допускает двойное обложение. Так как страна, в которой товар будет реализовываться, обложит его своим налогом на потребление. А двойное обложение одного товара приводит к увеличению цены товара, соответственно снизит его конкурентоспособность. Положительной стороной данного налога так же является единая ставка налога и минимум исключений из налогооблагаемого оборота, что облегчает его исчисление и контроль над соблюдением налоговой дисциплины.

Плательщиками НДС являются предприятия, оборот которых превышает 30 000 МРП или 75,7 млн. тенге. Высокий порог НДС облегчает работу налоговых органов и предприятий. Данный налог максимально адаптирован для налоговых служб и предприятий, однако актуальной проблемой в данной сфере является отсутствие механизма полноценного возврата суммы превышающей НДС. Каждый плательщик НДС компенсирует уплаченный налог из средств своего покупателя. Однако на практике есть три случая, когда этого не происходит.

Первый случай возникает, при наличии неликвидного товара у продавца, где последний вынужден делать скидки покупателям и уплата НДС в бюджет становится бременем продавца. Второй случай происходит при нулевой ставке НДС. Третий случай возникает при приобретении предприятием дорогого оборудования или сырья. Предприятие в подобных случаях при покупке товара уплачивает крупную сумму НДС, которую будет возмещать из средств покупателя в течение нескольких кварталов, а то и лет. Крупная сумма НДС, заранее уплаченная в бюджет предприятием приводит к отвлечению оборотных средств предприятия. По мнению казахстанских экономистов ситуация со вторым и третьим вариантом может разрешаться только одним способом – из бюджета должны быть возвращены суммы НДС, уплаченные предприятиями. Отсутствие возврата НДС является

значительным обстоятельством, которое отрицательно влияет на экономику плательщиков НДС. Возврат НДС позволит вернуть из бюджета те суммы НДС, которые еще не привели к конечному потреблению (излишнее сырье еще не переработано, оборудование еще амортизируется). Казахстанский НДС, в целом, формировался под влиянием налоговых органов. Удобство налогового контроля в нем превалирует. С одной стороны это дало единую ставку НДС и минимум льгот, но в то же время присутствует завышенный порог регистрации и отсутствие нормального возврата превышения НДС.

УДК 336.773

МЕХАНИЗМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БАНКОВСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Белина С., Танатова А.Р.

На сегодняшний день крупнейшим и доминирующим сегментом финансового рынка Республики Казахстан является банковский сектор.

Актуальность - стабильное развитие банковского сектора зависит от эффективного управления финансовыми ресурсами, управление человеческими ресурсами, а также главной целью банковского сектора является предоставление качественного обслуживания клиентов, с целью наращивания собственного капитала, что в свою очередь требует построение системы квалифицированных кадров. Требованием обеспечения высокой конкурентоспособности для банков РК является совершенствование механизма банковского менеджмента с уклоном на развитие взаимодействия с клиентами, а также использованием и внедрением новых технологий и эффективных стратегий развития.

На период исследования экономика характеризуется кризисом ликвидности и поэтому большинство банков начало принимать меры по совершенствованию системы банковского менеджмента, начались работы пересмотра и корректировки стратегии развития в зависимости от изменения финансового состояния банка, от меняющихся и новых требований.

Необходимость улучшения эффективности именно банковского менеджмента предполагает собой четкое указание целевых ориентиров и выбор путей для их достижения, определение эффективного направления деятельности каждой системой и подсистемой банковского

менеджмента, использование внутреннего потенциала, использование прогнозного анализа в деятельности банка с целью сохранения конкурентных преимуществ. На данный момент требование к банковскому менеджменту заключается не только в построении направления деятельности, формирования внутренней политики, но и развивать способность быстро адаптироваться к переменчивым внешним факторам. Поэтому и существует необходимость в развитии банковского менеджмента в общей системе функционирования банка, что подразумевает пересмотр поставленных задач и целей, средств и путей регулирования банковской деятельностью и механизма их реализации, направлении улучшения эффективности взаимоотношений между сотрудниками банка, между сотрудником и клиентом в целях повышения конкурентоспособности в современных экономических условиях.

Банковская система РК уже имеет опыт выстраивания стратегического направления развития в условиях переменной конкурентной среды, состязательности на рынке банковских услуг, эта проблема доказана как научно, так и на практике, но к сожалению, еще не получившая должного решения.

Задача любого коммерческого банка Республики Казахстан:

- Внедрение корпоративной культуры, ориентированной на результативность. Путем построения системы вознаграждения и удержания персонала в сочетании с автоматизацией HR-процессов и разработка, и внедрение концепции по работе с высоко и низко-результативными работниками.
- Консолидация менеджмента со стратегическим партнером. Через сокращение «gar» между двумя банками и консолидация финансовой отчетности.
- Совершенствование системы управления рисками.
- Внедрение интегрированной системы анализа и оценки рыночных рисков.
- Совершенствование системы управления операционными рисками

Необходимо подчеркнуть то, что банковский сектор оказывает большое влияние на экономику страны, а для поддержания стабильности банковского сектора, эффективное управление банковского менеджмента занимает ключевую роль.

УДК 338

ПРОБЛЕМЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ В КАЗАХСТАНЕ

Бердник Е., Мельдебекова А.Д.

На современном этапе реформирования организационно-экономических отношений в Казахстане одним из приоритетных условий устойчивого функционирования АПК является предельно полное использование всех факторов развития экономики регионов, включая и инвестиционный процесс.

Потенциал инвестиционного процесса относится к числу значимых условий функционирования регионов Казахстана. Особая роль принадлежит развитию механизма повышения инвестиционной привлекательности сельскохозяйственных формирований в регионах республики.

Функционируя в экономических системах регионов, специализированных на производстве сельскохозяйственной продукции, инвестирование объективно способно существенно повысить общую конкурентоспособность сектора специализации, стабилизировать ситуацию на рынке спроса и предложения, труда, благоприятствовать общей позитивной динамике уровня жизни.

В условиях рыночной модернизации национальной экономики инвестирование жизненно необходимо, так как позволяет преодолеть сложившиеся кризисные явления в развитии регионов, обеспечить финансовую стабильность путем подъема и расширения действующего производства, активно участвовать в решении разнообразных социальных проблем.

Экономика АПК предполагает и соответствующий учет региональных условий, особенностей и следствий развития механизма инвестиционной привлекательности производства на территориях аграрной специализации, требует адаптивного подхода к его формированию, регулированию и поддержке, учитывающего специализацию территории, существующие на ней экономические диспропорции и проблемы.

На уровне конкретного региона инвестирование предполагает формирование действенного адекватного механизма повышения инвестиционной привлекательности территориальных образований, отвечающего требованиям переходной экономики.

Под инвестиционной привлекательностью понимается наличие такого инвестиционного облика объекта, который способствует его непрерывному обновлению, прогрессивной реструктуризации.

Особую значимость формирование и развитие механизма инвестирования приобретает для экономики регионов аграрного направления. Основными условиями вложений инвестиций в регион является наличие в аграрной сфере благоприятного инвестиционного климата, под которым следует понимать совокупность социально-экономических, финансовых, организационно-правовых и других факторов, способствующих активизации инвестиционной деятельности, а также обеспечение государством благоприятных условий оживления инвестиционного процесса.

Воздействие региональных органов управления на данный процесс возможно путем прямого и косвенного участия.

Первое - предусматривает финансирование производства за счет бюджетных средств (на возвратной и безвозвратной основе), предоставление гарантий на привлеченные средства.

Второе - проявляется в усовершенствовании и развитии нормативно-законодательной базы, предполагающей систему льгот, гарантий инвесторам, совершенствование системы налогов, построение механизма начисления амортизации и др.

Сельское хозяйство – главное звено АПК. Оно дает более половины всей продукции АПК на территории Казахстана, концентрируя около 70% его производственных основных фондов.

ӘОЖ 657.01:664

ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНДЫРУ КӘСІПОРЫНДАРЫНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әбдықадыр Ж., Есенова М.Ж.

Қоғамдық тамақтандыру - нарықтық экономиканың өте айрықша саласы. Кез-келген ел үшін қоғамдық тамақтандыру зор экономикалық рөл атқарады, өйткені ол халықты тамақпен қамтамасыз етіп қана қоймай, көп жұмыс орнын құрып, халықты жұмыспен қамтиды, көп адамдарға бос уақытын үнемді ұйымдастыруға мүмкіндік береді, яғни жанұясымен, балаларымен, достарымен және т.б. демалуға жұмсай алатын уақытты тамақ әзірлеуден босатып, халықтың өмір сүру сапасын да арттырады.

Қоғамдық тамақтандырудың ерекше рөлі оның елімізде шағын және орта бизнестің дамуына ықпал етуімен байланысты, осы орайда еліміздегі қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының көбі шағын нысанда ұйымдастырылғанын да атап өтуге болады, тек мейрамхана бизнесі объектілерінің шамалы ғана санын ірі кәсіпорынға жатқызуға болады.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарындағы бухгалтерлік есеп қызметі екі бағыт бойынша бейнелеуге арналған, бір жағынан бұл өндіріс процесстері, ал екінші жағынан, сауда процесстері. Қоғамдық тамақтандыру ерекшеліктері болып өндірістік процеспен өнімді өткізу процесінің тығыз байланыстылығы табылады. Өндірістік процесс маңызды этаптарының бірі болып табылады, ол процесте өнім дайындалады.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары (мейрамханалар, кафелер, асханалар) үшін сауда шегерімдері жоғарылайды, өйткені өнімді өндіруге кететін шығындар оларда сауда ұйымдарына қарағанда жоғары. Баға - бұл кәсіпорын табыстылығын қамтамасыз ететін рентабельділіктің белгілі пайызынан және шығарылатын өнімнің өзіндік құнынан тұратын тауардың, жұмыстың немесе қызмет құнының ақшалай бейнеленуі. Баға бірнеше түрлерге бөлінеді:

1) көтерме және бөлшек. Көтерме баға бойынша дайындаушы кәсіпорын өз өнімін көтерме сатып алушыларына өткізеді, ал бөлшек баға бойынша тауар үздіксіз түрде тұрғындарға өткізіледі. Қазақстан Республикасында 2018 жылғы статистикалық мәліметтер бойынша қаңтар-сәуірдегі бөлшек сауданың көлемі 86,4 млрд. теңгені құрады. Соның ішінде Жамбыл облысының көтерме нарығында сату көлемі 2018 жылдың қаңтар-сәуірінде 490 млрд. теңгені құрады.

2) нарықтық және келісімді. Нарық конъюктурасының өзгерісінен тәуелді түрде сатушымен бекітілетін баға нарықтық немесе еркін баға болып табылады, ал сатушы мен сатып алушы арасындағы келісім нәтижесінде бекітілетін баға - келісімдік баға;

3) сату және сатып алу бағасы. Тауарды сатып алу кезіндегі баға - бұл сатып алу бағасы, ал сауда бағасын коса отырып сатушыларға сату кезіндегі баға - сату бағасы.

Тамақтандыру кәсіпорындарының өндірістік функциялары: I – ші функциясы - шикізат сатыл алу және оны бастапқы өңдеу; II - ші функциясы - жартылай өңделген өнімдер жасау; III- ші функциясы — дайын өнім дайындау; IV - ші функциясы- дайын өнімді рәсімдеу және босату. Осы функциялардың болуы (қоғамдық тамақтандырудың елдің агроөнеркәсіп кешенінің даму деңгейіне байланысты ықпал етеді.

Қоғамдық өндіріс шығындары – ол өнім өндіргендегі қоғамдық қажетті еңбек (тірі және затталған) шығынының жиынтығы.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарында экономиканың басқа да салаларынан айырмашылығы шығарылатын өнімнің өзіндік құны есептелмейді. Баға құрылудың ерекшеліктері ең алдымен өзіндік өндіріс өнімінің калькуляция әдісімен сипатталады. Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарында калькуляция тікелей шығын ретінде тек шикізат құнын қосатын, сатылатын бағаны есептеумен жиналады, ал қалған

элементтері және кешендік шығындары саудалық баға қосу арқылы көрінеді.

Қазіргі заман ағысына ілесу – уақыт талабы. Сол орайда еліміздің әр саласын жетілдіріп, дамытуда түрлі шаралар қолға алынып жатыр. Ол қоғамдық тамақтандыру бизнесін де айналып өтпек емес. Бүгінгі таңда қоғамдық тамақтандыру саласы өте жоғары қарқынмен дамып келеді.

УДК 657.1.012.1 (574)

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

Рыскул Э., Исакова С.А.

В настоящее время особую актуальность приобретает вопрос разработки учетной политики ведения бухгалтерского учета, которая наилучшим образом отвечает критериям рыночной экономики.

Целью работы является решение научной задачи совершенствования аналитических методов и инструментальных средств использования модели учетной политики, а также разработка теоретических положений и практических методик ее применения для повышения достоверности финансовой отчетности.

«Учетная политика - это конкретные принципы, основы, условия, правила и практика, принятые компанией для подготовки и представления финансовой отчетности».

В учетной политике необходимо отражать только те вопросы, решение которых в соответствии с действующим законодательством многовариантно.

Учитывая, что разработка учетной политики входит в компетенцию организации, исходя из особенностей деятельности организации и минимальных требований соответствующих стандартов, нами предлагаются следующие модели формирования учетной политики:

МОДЕЛЬ I. Формирование учетной политики осуществляется в аспекте подготовки и представления только финансовой отчетности, т.е. разделы политики разрабатываются по назначению каждого МСФО, предусматривающих порядок составления, представления и внесения изменений в отчетность.

Поэтому вопросы организации, постановки и ведения бухгалтерского учета в этом варианте учетной политики не рассматриваются и должны представляться в отдельных организационно-распорядительных корпоративных документах (положениях, инструкциях, приказах и т. п.). Такие документы разрабатываются на основании Закона РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» и приказа МФ РК.

МОДЕЛЬ II. Формирование учетной политики проводится только для операций, фактически проводимых в организации. В дальнейшем при появлении новых операций или событий, порядок их отражения вносится в действующую учетную политику в порядке, предусмотренном МСФО 8. Такой вариант учетной политики предусмотрен нормами Закона РК о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

МОДЕЛЬ III (модифицированная) проводится в полном объеме разработанных МСФО вне зависимости от наличия в компании тех или иных элементов учета и отчетности.

Модифицированная учетная политика состоит из 4 разделов:

- идентификация компании (группы компаний);
- организация бухгалтерского учета;
- требования к ведению учета элементов финансовой отчетности;
- требования к подготовке и представлению финансовой отчетности.

Такая учетная политика (модифицированная) рекомендуется для групп компаний с многопрофильной деятельностью и консолидированной отчетностью. Она представляет документ, связывающий в единую систему входящую финансовую отчетность, учетные принципы для всех элементов учета и отчетности, описываемых всеми стандартами, правила организации и документирования учета, а также включает налоговую учетную политику согласно требованиям Налогового кодекса РК. На основе этой учетной политики каждая компания, входящая в группу, разрабатывает учетную политику индивидуального пользования.

Модифицированная учетная политика включает в свой состав налоговую учетную политику организации как вариант, предусмотренный Налоговым кодексом.

На наш взгляд, несмотря на сложность ее разработки, эта учетная политика может использоваться не только в качестве корпоративного документа, обеспечивающего единую систему учета и отчетности в группе и структурных единицах, но и в качестве практического пособия для текущего обучения специалистов компании.

ӘОЖ 336.275.322

АРНАУЛЫ САЛЫҚ РЕЖИМДЕРІ

Бахытжанова М., Баймедетов С.Д.

Қазіргі кезде шағын бизнесті дамыту және қолдау мемлекеттік экономикалық саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Сонымен қатар кәсіпкерлердің ойынша салық қатынастарын реттейтін нормативтік негізінің жетілмегендігінен көптеген қиындықтар кездеседі.

Шағын бизнес өндірістің кейбір түрлері мен нысандарына тән (сауда, қызмет саласы). Бұл жайлы ҚР ұзақ мерзімді стратегиясында анық жазылған:

Арнаулы салық режимдері (АСР) – салық төлеушілердің жекелеген санаттары үшін белгіленетін және жекелеген салық түрлерін есептеу мен төлеудің және жер учаскелерін пайдаланғаны үшін ақы төлеудің, сондай ақ олар бойынша салық есептілігін берудің оңайлатылған тәртібін қолдануды көздейтін бюджетпен есеп айырысудың ерекше тәртібі.

Арнаулы салық режимдерінің түрлері:

1. салық режимін қамтитын шағын бизнес субъектілері үшін арнаулы салық режимі:
 - а) бір жолғы талон негізіндегі арнаулы салық режимі;
 - б) патент негізіндегі арнаулы салық режимі;
 - в) оңайлатылған декларация негізіндегі арнаулы салық режимі;
2. 2) шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнаулы салық режимі;
3. ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруші заңды тұлғалар және селолық тұтыну кооперативтері үшін арнаулы салық режимі.

Арнайы салық режимдерін (АСР) реформалау:

Патент негізіндегі АСР әлеуметтік және салық алып тасталған 1% мөлшерінде ЖТС ғана төленетін 2018 жылдан бастап болжалды ұсынылатын кірістен 2%-дан 1%-ға дейін салық мөлшерлемесінің төмендеуімен сақтау ұсынылады:

- ШФШ басшысы жұмыскерлерімен, мүшелері үшін әлеуметтік салықты алып тастау;
- ҚҚС өндіріп алу тетіктерін жетілдіру;
- Бөлек салық есебін жүргізумен қызметтің өзге де түрлерін жүзеге асыруға арналған рұқсат көзделуде.

1	Патент негізінде: Сауда саласында қызметін жүзеге асыратын тұлғалардың салық салу объектісін қоспағанда патент құнына енгізілетін ЖТС	1%
2	Патент негізінде: Сауда саласында қызметін жүзеге асыратын тұлғалардың салық салу объектісіне патент құнына енгізілетін ЖТС (қолма – қол ақшасыз есеп айырысу жолымен алынатын табыстарды қоспағанда)	2%
3	Оңайлатылған декларация негізінде: 1) ЖТС- салық салу объектісіне 3% мөлшерінде есептелген салық сомасының ½ бөлігі; 2) әлеуметтік салық- әлеуметтік аударымдарды шегеріп салық салу объектісіне 3% мөлшерінде есептелген салық сомасының ½ бөлігі;	3%

2018 жылдың 5 қазан айындағы жолдауында:

Салық амнистиясы шағын және орта бизнеске қатысты екенін және осы жылдың 1 қазанына дейін өтелмеген берешек бойынша жүргізілетінін атап өтті. Тиісті заңнамалық нормалар әзірленді, оларды заңнамаға енгізу бойынша жұмыс жүргізіліп жатыр. Қазір 90 мыңға жуық шағын және орта бизнес субъектісі 294 миллиард теңге қарыз. 2019 жылдың 31 желтоқсанына дейін 178 миллиард теңгені құрайтын негізгі борыш өтелсе, 111 миллиард теңге өсімпұл мен 5,8 миллиард теңге айыппұл кешірілетіні туралы айтылды.

УДК 338.24

КОНТРОЛЛИНГ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

Аблайсан М., Жусипова С.М.

Контроллинг – это функционально обособленное направление экономической работы на предприятии, связанное с реализацией целей предприятия для принятия важных стратегических управленческих решений.

Основная цель – ориентация управленческого процесса на достижение всех целей, стоящих перед предприятием. Для этого контроллинг обеспечивает выполнение следующих функций:

- координация управленческой деятельности по достижению целей предприятия;
- информационная и консультационная поддержка принятия управленческих решений;
- создание и обеспечение функционирования общей информационной системы управления предприятием;
- обеспечение рациональности управленческого процесса.
- Контроллинг бывает двух видов:
- Стратегический контроллинг.

Цели: Обеспечение выживаемости. Проведение антикризисной политики. Поддержание потенциала успеха

Оперативный контроллинг.

Цель: Обеспечение прибыльности и ликвидности предприятия

Схема. Структура контроллинга

Задачи контроллинга на крупных и средних предприятиях выполняет специализированная служба контроллинга. Следует отметить, что служба контроллинга своей работой не замещает

руководителей в процессе планирования, не ведет учет затрат вместо других подразделений и не накапливает контрольно-аналитическую информацию для собственных нужд, но проводит постоянную методическую, аналитическую, организационную, координационную и консультационную поддержку процессов планирования, учета, контроля и анализа с целью обеспечения руководителей необходимой информацией для эффективного управления предприятием и его структурными подразделениями. Тем самым служба контроллинга реализует свою основную цель обеспечения эффективности системы управления компанией посредством информационно-аналитической и методической поддержки руководителей всех уровней предприятия в процессе принятия ими управленческих решений по достижению стратегических и оперативных целей бизнеса.

УДК 338.45:677/687

ВОЗМОЖНОСТИ РЕАНИМАЦИЙ КОЖЕВЕННО-ОБУВНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Пірімқұл І., Нурмуханбетова З.С.

Развитию легкой промышленности во многих странах мира уделяется исключительно большое внимание, так как эта отрасль обладает немалой социально-экономической значимостью, обеспечивая высокую занятость трудоспособного населения (в частности женского, ведь 85-90% занятых в легкой промышленности - женщины). Важность данной отрасли состоит также в том, что она оказывает влияние на здоровье людей, обороноспособность страны и по уровню потребления занимает вторую позицию, уступая лишь потреблению продовольственных продуктов.

Кожевенная промышленность РК пятый год погружается в кризис, дном которого может стать исчезновение этой индустрии.

Основные проблемы кожевенно-обувной промышленности: вывоз сырья контрабандой; недостаточное внимание со стороны государственных органов; низкая конкурентоспособность, низкий уровень менеджмента.

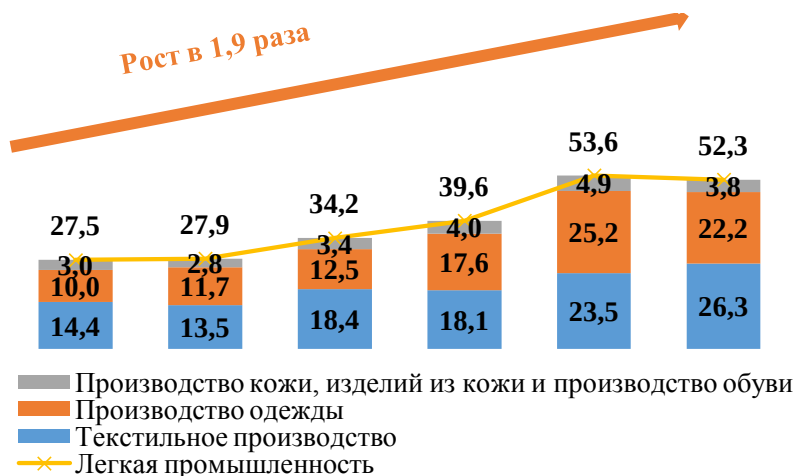

Рис. 1 Объемы производства легкой промышленности
2013-2018 гг., млрд тг

Но не смотря на кризис в промышленности, производство показывает стабильный рост, хоть и не в больших объемах.

В статье мы провели анализ рынка, по итогу которого вывели оптимальные пути решения проблем:

а) Подготовка специалистов узкой направленности (дизайнер, сбытовик, специалист по созданию бренда)

б) Достижение соответствующих договоренностей с банками второго уровня по вопросу предоставления кредитов отечественным производителям по льготным процентным ставкам

в) Усиление контроля за ввозом и оборотом импортных товаров из Китая, Турции и стран Юго-Восточной Азии

г) Снижение налоговой нагрузки

д) Создание и раскрутка отечественного бренда

Казалось бы, пути решения проблем просты, и нуждаются лишь в контроле со стороны государства, но кожевенная-обувная промышленность в упадке со времен развала СССР, в упадке находится, вся легкая промышленность Республики Казахстан.

Ключевая на сегодня отраслевая проблема – обеспечение сырьем – в принципе решается: нужны только внимание и заинтересованность властей Республики Казахстан на проблему отрасли.

ӘОЖ 657

«БУХГАЛТЕР» МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚЫРЫ МЕН СЫРЫ

Тоқтанбек С., Тлеубаева С.А.

Кез келген ұйымда бухгалтерлік есеп жұмысын жүргізу экономикалық мәселелердің негізгі және басты қажеттілігі болып табылады. Кәсіпорындардағы бухгалтер маманының қай-қайсының болмасын негізгі кәсіби міндеті - бухгалтерлік ақпаратты пайдаланушыларға уақтылы және дұрыс есептелген мәлімет беру (ұсыну) болып табылады. Бухгалтерлік есептегі бұл жүйе адамдар арқылы жасалатын болғандықтан, оны құру барысында туындайтын қайшылықтарды жеңуге болады.

- Жалпы бухгалтерлік есеп кәсіпорында мынандай қызмет атқарады:
- болашақта (алдағы уақытта) пайдалану үшін ұйымда болып жатқан операцияларды тіркеп және оны өңдеп отырады;
 - ұйымның қаржылық-ақпараттық мәліметін өңдейді, сондай-ақ оны керек уақытына дейін сақтайды;
 - қаржылық-ақпараттық мәліметті пайдаланушыларға уақтылы беріп отырады, ал бұл ақпаратты пайдаланушылар осы деректер арқылы ұйымды басқару барысында түрлі шешім қабылдайды.

Дебет пен кредитті теңестіре алатын нағыз маман кез-келген салада қажет. Бухгалтерлік қызмет көп салалы және үлкен біліктілік спектрін талап етеді. Бухгалтер – ол максималдық табыс табу мақсатында материалдық шығындардың азайтудағы оптималдық жағдайларды жасауға мүмкіншілік туғызатын, кәсіпорынның барлық қаржылық қызметтінің бақылаушысы болып табылады (сурет 1).

Сурет 1. Бухгалтер мамандығының негізгі артықшылықтары

Бухгалтерия - кез келген ұйымның жүрегі. Қазіргі әлемде бухгалтерлік маман ең танымал мамандықтар рейтингісінде ғана емес, қаржы профилінің барлық мамандықтары арасында да кең таралған және талап етілетін мамандық. Статистикаға сәйкес, әрбір жиырмасыншы еңбекке жарамды азамат бұл мамандықты тартымды әрі табысты жұмыс ретінде қарастырады. «Жарқын болашақтың кепілі – жаныңа жақын кәсіп таңдау», - демекші, қазіргі қарқынды дамып келе жатқан өзгермелі қоғамда өмір сүруге икемді, жеке басының пайдасына қарай өзін-өзі толық жүзеге асыруға дайын және бәсекеге қабілетті тұлға болуды талап етеді. Сондықтан да қазіргі кезден бастап, өзіңнің қабілеттерің мен икемділіктеріңді дамыту қажет, осыған сәйкес болашақ мамандықты таңдау керек. «Абыройлы, ақ ниет – адамдыққа сенемін!» – дегендей, ел сеніміне кіретін құрметті мамандық иесі болу үшін, білім алуға бар күш жігерді жұмсап, егеменді еліміздің ертеңі – болашақ шын маман иесі болуға тырысу қажет.

**ТАМАҚ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІ.
СТАНДАРТТАУ. ТУРИЗМ ЖӘНЕ СЕРВИС**

**ПИЩЕВАЯ И ЛЕГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ.
СТАНДАРТИЗАЦИЯ. ТУРИЗМ И СЕРВИС**

ӘОЖ 664.66

**НАН ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУДЕ АҚҰЫЗ БАР
ҚОСПАЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ**

Сапаралиева Н., Мейрамбай Д., Горбатовская Н.А.

Нан – адам тамағының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, ол физикалық және энергетикалық қажеттіліктерінің шамамен 6% қамтамасыз етеді.

Бидай нанының биологиялық құндылығы негізінен оның сіңімділігі мен қосымша қоректік факторларымен анықталады: микроэлементтер, макроэлементтер, маңызды аминқышқылдар, витаминдер. Нан өнімдерінің ақуыздық мөлшерін арттыру үшін бұршақ дақылдары қолданылады.

Багет дайындауда бұршақ дақылдарды қосу арқылы дайын өнімнің биологиялық және тағамдық құндылығын жақсартуға және функционалдық мақсаттардағы нан өнімдерінің ассортиментін кеңейтуге мүмкіндік береді, бұл өзекті мәселе және маңызы бар.

Ғылыми жұмысымның мақсаты – құрамы ақуызға бай сұлы және кебек ұнын білгілі мөлшерде қоса отырып тағамдық құндылығы артқан бірінші сұрыпты бидай ұнынан дайындалған багет дайындаудың рецептісі мен технологиясын жасап шығару.

Қойылған мақсатқа жету үшін зерттеу жұмысының төмендегідей міндеттерді анықталды:

- нан өнімдері үшін шикізатта жасымық ұнын және сұлы кебек ұнын пайдаланудың негізділігін анықтау;
- жасымық ұны қоспасының пісіру қасиеттеріне қарай әсерін зерттеу және оның оңтайлы дозаларын анықтау;
- жасымық және кебек ұнымен байытылған багетаға арналған рецептерге іріктеу жүргізу;

- жасымық ұнының багет сапасына әсері, жасымық және кебек ұнымен байытылған багет өнімінің органолептикалық және физика-химиялық көрсеткіштерін бағалау;
- 1-сұрыптағы бидай ұны мен құрамында жасымық және кебек ұны бар багет өнімінің тағамдық және энергетикалық құндылықтарын анықтау.

Қазіргі таңда тағамдық және биологиялық құндылығының сапасын жақсартуға бағытталған зерттеу жұмыстары, ақуыз қоспаларды енгізе отырып нан өнімдерінің жаңа түрлерін жасау өзекті мәселелердің бірі болып саналады.

Тәжірибелік және теориялық жұмыстарға сүйене отырып, мынадай тұжырымдар жасалды:

- Жасымық ұнынан және сұлы кебек ұнынан дайындалған ақуызы бар қоспаларды пайдалануға бағытталған эксперименттік зерттеулер негізінде келесі қорытындылар жасалуы мүмкін:
- Тағамдық құндылықты жақсарту үшін, сондай-ақ функционалды өнімді құру үшін жасымық пен сұлы кебек ұнының дәстүрлі емес түрлерін пайдалану мүмкіндігі анықталған;
- Жасымық және сұлы кебек ұндарының химиялық құрамы зерттелді, бұл олардың протеин бар қоспалар ретінде пайдалануын негіздеуге мүмкіндік берді және багет рецепттерінің дамуына жақындатылды;
- Жасымық ұнын 10% -ға дейін қосқан кезде, глютен саны мен сапасын жақсарту байқалды; жасымық ұнының мөлшерін 30% -ға дейін арттыру шикі глютиннің жалпы өнімділігін 14% -ға төмендетеді және оның сапасын айтарлықтай төмендетеді;
- Қышқылдықтың ұлғаюы ұнның 1,5-3,5% қосқандағымен салыстырғанда, 15-30%-ға дейін арттыру арқылы қышқылдықтың жоғарылауын байқауға болады. Бұл жасымық ұнының минералды және пайдалы эементтердің бар екендігі түсіндіреді.
- 10% мөлшерінде сұлы кебегін және жасымық ұнын енгізу 23,6% -ға ақуыздың мөлшерін, диеталық талшықтың құрамын, ағзаның күнделікті қажеттіліктерінің 24,5% -на толтыруға мүмкіндік береді; Зерттеу жұмысым сәтті аяқталды. Белгіленген мақсатта жеттік.

ӘОЖ 637.344:663.8

САРЫСУ НЕГІЗІНДЕ ЖАСАЛҒАН СУСЫННЫҢ САПА КӨРСЕТКІШТЕРІН АНЫҚТАУ

Аманбаева А., Мынбаева А.Б.

Бүгінгі күн келіп, индустриалау және ғылыми-техникалық прогрес медицина және экология саласынның қарыштап дамыған заманында табиғи емес қоспалардан жасалған, адам денсаулығы үшін қауіпсіз емес тұтыну тағамдарының көптеп шығарылуы өзінің жемісін әкелуде. Осы мәселелерді шешудің жолы табиғи қалдыққа айналып жатқан шикізаттарды тиімді пайдаланып, солардың негізінде әртүрлі тағамдар өндіру, атап айтсақ сүт сарысуы. Сүт сарысуының адам денсаулығы үшін пайдасы көл-көсір екені сонау ертеден–ақ бізге белгілі.

Жұмыстың мақсаты сүт сарысуы мен пісіруді қажет етпейтін булгур жармасы негізінде жасалған сусынның органолептикалық және негізгі физикалық-химиялық көрсеткіштерін анықтау.

Зерттеу нысаны ретінде сарысу негізінде дайындалған сусын болып табылады. Сысынды дайындау үшін қайнатуды қажет етпейтін булгур жармасы сарысумен 98-100°C температурада қалпына келтіріліп, содан кейін қоспаның 30-40°C температурасы кезінде дәмдік қоспа ретінде тұз қолданылады.

Сарысу – сүтті өңдеу арқылы сүзбе мен ірімшікті ажыратып, бөліп алғаннан кейін қалатын қалдық өнім. Оның адам ағзасына пайдасы өте зор. Сарысуды тек қана тағамдық мақсатта емес, косметикалық мақсатта да қолданады.

Булгур - қатты бидайды бумен пісіру, кептіру және ұнтақтау арқылы дайындалған өнім. Булгурда баяу көмірсулар, өсімдік ақуыздары мен талшықтар бар. Өңделу кезінде әсіресе, қабығы алынып тасталмаған булгур бағаланады. Булгур қоңыр түсті болады. Булгур дұрыс тамақтану саласында кең сұранысқа ие. Оны диетаны жақтаушылар да тұтынады, өйткені дәнді дақыл ағзаны шлактар мен токсиндерден тиімді тазартады, сондай-ақ арықтауға ықпал етеді. Булгур барлық уақытта қысқы уақытта қолдануға мінсіз тағам деп саналды.

Дайын сусынның органолептикалық көрсеткіштері анықталды. Органолептикалық бағалау 12 балдық шкала бойынша математикалық өңдеу әдісімен өткізілді: сыртқы түрі мен консистенциясы - 5 балл, дәмі мен иісі – 7 балл. Органолептикалық көрсеткіштер бойынша сусынның рецептурасы таңдалынды (кесте 1). Алынған нәтижелерді талдау, органолептикалық көрсеткіштер бойынша сусынның, дәмі мен иісі

бойынша ең жоғары балл-6,3, ал сыртқы түрі мен консистенциясы бойынша ең жоғары балл-4,4, 189 ± 2 мл мөлшерінде су және $10 \pm 0,1$ мл мөлшерінде айран енгізген кезде екенін көрсетеді.

Сусынның физико-химиялық көрсеткіштерін анықтау үшін келесі әдістер қолданылды: МЕМСТ 3626-73. Сүт және сүт өнімдері. Ылғалды және құрғақ затты анықтау әдістері; МЕМСТ 3624-92. Сүт және сүт өнімдері. Қышқылдықты анықтаудың титриметриялық әдістері; МЕМСТ 3625-84. Сүт және сүт өнімдері. Тығыздықты анықтау әдістері; МЕМСТ 5867-90. Сүт және сүт өнімдері. Майлылықты анықтау әдістері. Алынған нәтижелер 1-кестеде көрсетілді.

Кесте 1.

Сусынының рецептурасы мен физикалық-химиялық көрсеткіштері (200 мл-ге)

№	Атауы	Мөлшері	№	Атауы	Мөлшері
рецептура			физикалық-химиялық көрсеткіштер		
1	Сарысу, мл	189	1	Құрғақ заттар мөлшері, %	5,08
2	Булгур, г	10	2	Майдың массалық үлесі, %	0,75
3	Тұз, г	1,0	3	Тығыздығы, кг/м ³	1018,54
			4	Қышқылдылық, град	5,8

ӘОЖ 74.01/09.(043)

АДАПТИВТІ БІЛІКТІ СТАНОК ҚҰРЫЛЫМЫН ЖОБАЛАУ

Асқаров Д., Серікова А., Маханбеталиева К.Т.

Қолдан тоқылатын кілемдер атадан балаға мұра болып келе жатқан, Ұлы дала тарихынан сыр шертетін, өзіндік қол таңбалары сақталынған тарихи дүниелердің бірі.

Бет жағы түрлі өрнектерден, нақыштардан тұратын, жерге төсеу үшін, қабырғаларды әшекейлеу үшін ілінетін, киіз үйге төсеуге және безендіруге қолдану үшін жүннен кейде жіптен тоқылатын қысқа түкті,

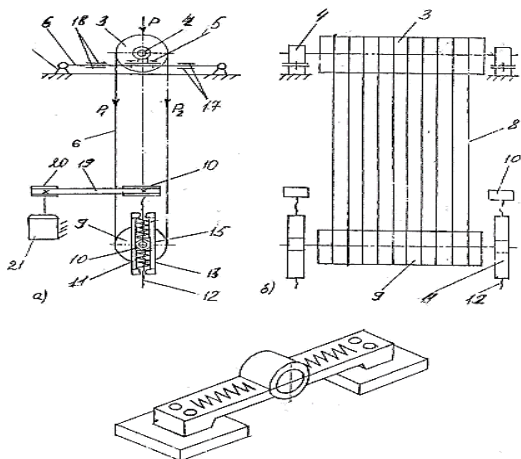
өрмелі кейде түйінді, әртүрлі өлшемдегі жапқыштарға «қалы» аты берілген.

Қазақтар қолдан тоқыған кілемдерді екі топқа бөледі. Түкті кілем (қалы) және тақыр кілем (жалаң тоқыма кілемдер). Түкті кілемдердің, яғни қалылардың тоқылуы тақыр кілемдерінен аса қиын және тоқылуы күрделі процесс болып табылады.

Мұндай кілемдер 1995 жылдан бастап М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетіне қарасты «Өрнек» ғылыми-оқу-өндірістік бөлімшесінде тоқылады. Қалы кілем тоқу станоктары, көбінесе қолдан жасалған, көптеген құрылым кемшіліктері мен қолдану ыңғайсыздықтары бар жабдықтар. Бөлімшеде тапсырыс бойынша және студенттердің, магистранттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу мақсатында әртүрлі кілемдердің түрлері тоқылады. Зерттеуге өзек болған дүние – кілем тоқу барысында бұл станоктарда бұйым суреттерінің ығысуы, тығыздығының біркелкі еместігі орын алады.

Әрбір белгілі көлденен жіптің ретінен кейін, қолмен негізгі жіптің керілуі реттеліп отырады, бірақ бұйымның толуына қарай, керілу күші өсе береді де, тығыздық арта береді. Содан суреттің форма ауытқуы пайда болады. Тоқылған бұйымның сапасы кемиді.

Жұмыста осы кемшіліктердің себебін зерттеу мақсат етілген. Оны жою мақсатымен адаптивті құрылым жасалынды (1-сурет).

Сурет 1. Адаптивті құрылымның принциптік сызбасы

Адаптивті құрылымның жұмыс істеу қабілеті зерттеліп, оңтайлы өлшемдері алынды.

Жұмысшы станоктарға адаптивті құрылымды енгізу арқылы, арқаулық жіптің керілуінің жұмыс процесінің басынан аяғына дейін біркелкілігі қамтамасыз етілді. Демек бұйымның тығыздығы реттелініп, сурет формаларының дұрыс шығуына өз септігін тигізді. Бұл бұйымның сапасын елеулі түрде жақсартты.

ӘОЖ 637.051

НАССР ПРИНЦИПТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ШҰЖЫҚ ӨНІМІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ЖӘНЕ САПАСЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ

Байбосын А.С., Оңлабекова А.Т.

Бүгінгі күні тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін әлемдік стандартқа сай қамтамасыз ете алатын кәсіпорындар ғана бәсекеге қабілетті бола алады. Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі жөнінен алғашқы болып табылатын ИСО 22000 стандарты кез-келген тамақ өндіру кәсіпорны үшін тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін басқару жүйесін әзірлеу кезінде ұстанатын қағидалар мен жүзеге асырылатын іс шаралар тізбегін қамтиды. Өнімге және өндірушіге қойылатын талаптарды анықтайтын тамақ өнімдеріне арналған нормативті құжаттар азық-түлік өнімдерін тұтыну кезіндегі қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мүмкін қауіптерін болдырмау мүмкіндіктерін көрсету қажеттілігін белгілейді. Берілген талаптарды сақтау ИСО 22000 халықаралық стандарттың сәйкестік сертификатымен расталады. Өнім қауіпсіздігі менеджментінің сертификаттау жүйесі кәсіпорынның қауіп-қатерлер мен тәуекелдерді басқаруға қабілеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, Кеден одағының Комиссиясының Шешімімен 2011 жылдың 9 желтоқсанында бекітілген №880 TP TC 021/2011 «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» Кеден одағының ағымдағы Техникалық регламентіне сәйкес, өндірушілер НАССР принципіне негізделген процедураларды және тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажетті құралдар ретінде қадағалануын дайындау, тәжірибеге енгізу мен жұмыс жағдайын қолдау қажет.

Ғылыми жұмыстың мақсаты НАССР принциптері негізінде тамақ өнімінің қауіпсіздігін және сапасын басқару жүйесі негізінде шұжық

өнімдерін өндіру өндірісіне НАССР жүйесінің элементтерін дайындау болды. Ғылыми жұмыста НАССР принциптері негізінде тамақ өнімінің қауіпсіздігін басқару жүйесінің элементтерін әзірлеу шұжық өндірісі мысалында орындалды. Халықаралық стандарт ИСО 22000 бойынша қауіптілікті талдау кезінде кәсіпорын алдын ала қажетті жұмыс бағдарламасы мен НАССР жоспарын ұштастыра отырып стратегияны анықтайды. ИСО 22000 стандарты нақты бір ұйымда тамақ өнімдерінің бірдейлендірілген қауіптілігін басқару ісін қамтамасыз етуіне көмектеседі. Сондай-ақ, стандартта қадағалау, талдау және сәйкессіздікті басқару жүйесін қолдану туралы талаптар белгіленеді. Басқару іс қимылдарын жан-жақты пайдалану тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін басқару жүйесін ұдайы жақсартуға ықпал етеді.

Өнімді стандарт талаптарына сәйкес дайындау кәсіпорынның барлық технологиялық процесстер сатыларында сапаны бақылау арқылы орындалады. Өнімнің жоғары сапалығының және қауіпсіздігінің негізгі шарты болып, оны өндіру технологиясын оңтайлы түрде ұйымдастыру. Осы орайда өнімнің сапасын, қауіпсіздігін және бәсекелестік қабілетін қамтамасыз етудің бірден бір жолы өндіріске ИСО 22000 стандартына сәйкес өнімінің қауіпсіздігін басқару жүйесінің элементтерін дайындау болып табылады.

Шұжық өнімдерін дайындау кәсіпорыны мысалында шикілей ысталған шұжықты дайындау процесінде НАССР жүйесін дайындау және енгізу сұрақтары қарастырылды, осы НАССР жүйесі негізінде өнімнің сапалығын басқару моделі ұсынылды. Мұнда сапамен қамтамасыз ету жолдары және ет өнімдерің өңдеу кәсіпорнына лайықты сапа саясатын құру тек халықаралық стандарттардың талаптарына сәйкес өндірісті дамыту қарастырылады. Шұжық өнімдерін дайындауда қауіпті факторларды талдау – бұл шикізаттағы қауіпті заттарды табу және өндірістің барлық сатыларында мүмкін болатын қауіптіліктерді анықтау болып табылады. Ғылыми жұмыста шұжық өнімін дайындауда биологиялық, химиялық және физикалық қауіп түрлері анықталды. ИСО 22000 стандартына сәйкес тамақ өнімдеріне қауіпсіздік менеджмент жүйесін енгізудің сатылары, НАССР жүйесін шұжық өндірісіне енгізу алгоритмі, шығарылатын өнім қауіпсіздігі аумағындағы саясаты әзірленді. Шұжық өнімдерін дайындау үдерісінің аумалы бақылау нүктелері анықталып бекітілді және НАССР жұмысшы парағы әзірленді.

НАССР жүйесінің талаптарына сәйкес технологиялық үдерістердің бақылау сұлбаларын әзірлеу өте маңызды болып келеді, НАССР жүйесі тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

ӨОЖ 537.32

ӘЙЕЛДЕР КӨЙЛЕГІНЕ АРНАЛҒАН МАҚТА МАТАСЫНЫҢ ҚЫРТЫСТАНҒЫШ ҚАСИЕТІН ЗЕРТТЕУ

Майрова Ж., Манапбаева У.Е

Мақта матасы жіңішке және орташа талшықтардан, сондай ақ төменгі сортты мақтадан және жіп иіру кезінде түсетін қалдықтардан тоқылады. Мақта матасын тоқуға көбінесе жіңішкелігі орташа талшықтардан кардты әдісі бойынша иірілген иірімжіпжіп пайдаланылады. Ал жіңішке талшықты мақтадан тарақтап түту арқылы 65-170 нөмірлі жіп иіріледі де одан жұқа мата тоқылады. Төменгі сортты мақта мен оның қалдықтары аппаратты әдіспен иіріліп, қалың мата тоқуға қолданылады, әрі бұл жіпті түкті мата тоқығанда арқау ретінде пайдалануға болады. Кейбір мақта матасының айқаспасында мақта жібін және арқауынан бос ширатылған вискозды жіпті қолдануға болады.

Мата жасалатын талшықтар табиғи, жасанды немесе синтетикалық болуы мүмкін. Талшықтардан жасалған жіптер иірілген, қатты немесе бос, үлпілдек болып келеді. Маталар құрылысы бойынша маталық және трикотаждық болып бөлінеді. Мақта маталарын шығаруда полотнолық(жаймалық), саржалық, сәтендік және атластық аралас және ұсақ өрнекті , көп қабатты, түкті және торлы айқаспамен тоқылады.

Бүкіл әлем бойынша мақта матасы үлкен сұранысқа ие, өйткені бұл табиғи талшықтан жасалады және өте берік, ауа өткізгіштік, жылу тұрақтылық қасиеттері өте жоғары.

Мақта маталарының негізгі артықшылықтары- гипоаллергиялығы, экологиялық тазалығы.сонымен қатар бірқатар ерекше қасиеттері:

- ауа өткізгіш: акаспадағы жіптердің айқасуы және талшықтың құрылымына байланысты ауа киімнен еркін өтіп жылу алмасу жақсы жүзеге асырылады;
- гигроскопиялық: бұл материалдың ылғалды жұту мүмкіндігі, ыстық ауа райында адамға комфорттық жағдай туғызады;
- жұмсақ, жеңіл болуы: адамға ыңғайлық туғызады, қозғалыс кезінде денеге жабыспайды;
- беріктігі жоғары: үлкен күш түсіруде жүн талшығына қарағанда берік;
- жылу сақтағыш: жеңіл және жұқа материал болса да жылу тұрақты;
- термопластикалық: қыздыру кезінде пішін тұрақты.

Мақта маталарының кемшіліктері де бар. Мұндай кемшіліктерге келесі жағдай жатады: әр түрлі микроорганизмдер үшін қолайлы ортада піриді; пен қыздыруға сезімталдық – жарық күн сәулесінің ұзақ әсерінен кейін және жоғары температурада қыздырғанда тығыздық екі есе азаяды; сілтілер мен қышқылдарға әсеріне сезімтал – жуу кезінде агрессивті заттарды пайдалануға болмайды, бірақ өңдеуде мерсерлеуді қолдануға болады (матаны концентрацияланған натрий ерітіндісімен өңдейді, содан кейін ол ыстық немесе суық суда жуылады).

Мақта матасынан дайындалған киімдер- тозуға тұрақтылығы жоғары, жуу, үтектеу және созуға бірнеше рет түседі, ең маңыздысы күнделікті киюге өте ыңғайлы болып табылады. Мақтаның ерекше қасиеті өз салмағынан 20% дейін ылғал сіңіреді, ал қолмен ұстағанда құрғақ болып сезіледі. Сонымен қатар мақта өз салмағының 65% дейін суды сіңіруі мүмкін, сондықтан мақта өте баяу кебеді.

Мақта маталары әйелдерге арналған жаздық киімдер дайындауда кең қолданылады, ол ауа өткізгіш, ыстық тартпайды. Мақта матасының кемшілігіне оның жуу кезінде отырғыштығы, қатты қыртыстануы жатады. Мақта матасының отырғыштығын төмендету үшін талшықтардың ісінуін төмендететін арнайы заттармен өңдейді. Сонымен қатар арнайы машинада қыртыстануға қарсы өңдеу жүргізіледі.

Мақта матасының қыртыстанғыштығын азайту арнайы химиялық ерітінділермен өңдеу арқылы жүзеге асырылады, соның нәтижесінде мақта матасы тез тегістеледі және кию кезінде құрғақ және ылғал күйінде де аз мыжылады.

ӨОЖ 006.91:664

ӨНДІРІСТІ МЕТРОЛОГИЯЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЗАМАНУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Наметов А., Демеуова Г.Б.

Қазақстан экономикасының қарқынды дамуын, ішкі және сыртқы нарықтағы отандық тауарлар және қызметтердің бәсекеге қабілеттігін арттырусыз елестету мүмкін емес. Заманауи шарттарды, бағалау бәсекелестігіне бағыттау нәтижесі, жетістікке жетуге кепілдік бермейді. Әлемнің барлық елдерінде тұтынушылар үшін сапа – анықтаушы. Әлбетте, өндірушілер шығаратын тауарлардың сапасына ұсынылатын талаптарды білуі қажет және меңгеруі тиіс. Бұл талаптар ережеге сай,

тұтынушылардың әртүрлі топтары үшін бірдей емес және тұрғындардың сатып алу қабілеттілігі, бәсекелестік деңгейі, климаттық шарттар, мәдени дәстүрлер және көптеген басқа факторларға байланысты ажыратылады. Бұл өнім мен қызмет сапасын басқару қажеттігін, сандық бағалай білу және олардың көрсеткіштерін талдауды, оларға әсер етуші үрдістермен түрлендіре білу қажеттігін көрсетеді.

Қазақстанда кейінгі кездерде өнімдердің сұранысына байланысты өңдеу өндірістері қарқынмен өсіп келе жатыр. Сапалы сұрыпты ұндарды, жармаларды, нандарды, макарондар мен кондитер өнімдерін өндіруде ішкі сұранысты орындап қана қоймай, экспортқа шығару да жылдан-жылға ұлғайып келеді. Жалпы өңдеу өндірістерінің қай түрі болса да экспорттық басымдылық бейімделіп келеді. Еліміздің әлауқатын жақсартуда басты рөлді атқаратын астық және тағам өнімдерін өндіру өңдеу өндірістерінің міндеттері болып табылады. Бұл өндірістердің қатарына мыналар жатады: астық кәсіпорындары мен элеваторлары, ұн, жарма, құрама жем зауыттары, нан, макарон, кондитер, кант, крахмал, түрлі сусындар, шараптар кәсіпорындары.

Өндірістің метрологиялық қамтамасыздандырылу мәселелерін зерттеуде АҚ «Қант» мысалында өндірісті басқару кезінде өлшеу және бақылау құралдарының метрологиялық сәйкестігін және тиімді әдістерін талдау. Талдаудың көрсеткені метрологиялық қамсыздандырудың бірлік элементтері жоғары дәрежеде талаптарға жауап береді және жоғарыда жинақталып бағаланатын элементтер үшін, кейбір бөліп-тарату заңы бар кездейсоқ шаманы формальды түрде жазуға болады. Нормативтік құжаттарында әрбір бірлік элементтердің сәйкестікті бағалау критериялары анықталған және олардың орындалуы аспаптық құралдарды қолданбай-ақ «сәйкеседі» - «сәйкеспейді» түрінде бағаланады. Кездейсоқ шамамен жазуға болады, онда белгісіз параметр метрологиялық қамсыздандырудың орнатылған талаптарына сәйкеспейтін (мысалы, салыстырылып тексерілмеген өлшеу құралдарының және басқа) бірлік элементтерінің үлесі болады. Бұл кезде метрологиялық қамсыздандырудың талаптарына сәйкеспейтін жинақтап бағаланатын элементтерінен біршама бірлік элементтерінің іріктеу көлемінің белгілі мөлшерін табу ықтималдығы белгілі формуламен есептелінді және эксперимент түрінде жасалды.

Біз өмір сүріп жатқан жаһандану және интеграциялану ғасырында, қызметтер мен тауарлардың бүкіләлемдік нарығына халықаралық стандарттарсыз кіру мүмкін емес. Стандарттардың рөлін, мәнін мұқият игермей енудің өзі қиын мәселе. Қазіргі таңда тұтынушыларды қанағаттандыратын сапа параметрлерін, шығарылатын өнімдердің ережелерін, нормаларын және деңгейлерін реттейтін стандарттаудың

бүкіләлемдік мәнін жоғарылатудың қажеттілігін көрсетеді. Бұйымның сапалық параметрлеріне көзімізді анық жеткізу үшін, оларды өлшейтін құрылғылар, приборлар қажет, бұлар метрология ілімінің үлесіне кіреді. Стандарттарды ұтымды және оңтайлы түрде енгізу керек.

Жыл сайын стандарттау мен сертификаттау үрдісінде метрологияның рөлі, оның қажеттілігі арта түсті. Бұл техника мен жоғарыда айтылған ғылымдардың дамуымен және нарықтың талаптарынан байқалауда.

Сондықтан, өнімдер сапасы мен стандарттаудың барлық талаптарының орындалуы үшін, сапаны объективті тәуелсіз, сәйкестікке бағалау керек. Бұл мәселені өнімнің сапасы және сертификаттау шешеді, қолданылатын өлшеу құралдарына және әдістеріне байланысты зерттелді.

ӘОЖ 685.34.017

АЯҚ КИІМ ҮСТІ ДАЙЫНДАМАЛАРЫН ҚАЛЫПТАУ САПАСЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ

Сулейменов Н., Бекайдар Е., Джумабекова Г.Б.

Аяқ киім өндірісінде бұйымның пішін тұрақтылығын сақтау үшін әртүрлі факторлар әсер етеді. Қалыптау сапасы мен пішін тұрақтылығына әсер ететін факторларға: аяқ киім үсті мен асты материалының физикалық-механикалық қасиеттері; аяқ киім үсті дайындамасының конструкциясы; дайындаманы ылғалдау тәсілі мен режимдері; қалыптау әдісі; керу барысында дайындаманың ауданы бойынша деформацияның шамасы мен таралу сипаты; пішінді фиксациялау; аяқ киімді қалыпта ұстау уақыты және тағы басқа әсерлер жатады. Адамның іс-қимыл, қозғалыс барысында табанның шоғыр-башпай буынында аяқ киім көп физикалық-механикалық әсерлерге ұшырайды. Табанның тірегінен күштер шоғырларға түскенде аяқ киімнің бұл бөлігі қатты иіледі. Табан иілгенде аяқ киімнің шоғыр-башпай буынында, табанның бойына перпендикуляр бағытта көптеген қатпарлар пайда болады. Материалдың қалыңдығы мен аяқ киім конструкциясына тәуелді қатпарлардың шамасы (олардың қисықтық радиусы) әртүрлі: жұмсақ және жұқа материалдарда 0,5-1 мм, қатты және қалың материалдарда 5-10 мм дейін болады.

Материалдың көп қайталанатын иілуі материалдың күйреуіне әкеледі. Аяқ киім үстіне арналған материал күйреуге дейін кемінде 1,5

млн. рет қайталанатын иілуге төзімді болуы тиіс. Аяқ киімде ұзын қатты тұмсық сірісі болмаса, жұлықта үлкен қисықтық радиусына тәуелді жазылмайтын қатпарлар пайда болады. Мұндай қатпарлар аяқ киімнің сыртқы көрінісін бұзады. Қатты тұмсық сірі аяқ киімде оның иілуі мен материалдың иілуінің қисықтық радиусының аймағын төмендетеді.

Ғылыми жұмыстың мақсаты - аяқ киімдік материалдардың табанға қалыпталуы, олардың серпімді-иілгіш қасиеттері зерттеу болып табылады.

Зерттеу үшін аяқ киім үстіне арналған диаметрі 90 мм болатын дөңгелек пішінді хромды иленген табиғи сиыр былғарысының үлгілері алынды. Үлгілермен қалыптау мен пішін тұрақтау операциялары жасалды (сурет 1).

Сурет 1. Үлгілерді өңдеудің технологиялық схемасы

Зерттелетін технологиялық факторлар ретінде: үлгілердің ылғалдығы W , %; қалыптау кезіндегі деформация ϵ , % және жылумен пішін тұрақтау уақыты τ , % қарастырылды. Ылғалдау термодиффузиялық тәсілмен $T=110-120^{\circ}\text{C}$ температурада өтті. Үлгілерді қалыптау сфералық пуансонмен белгіленген деформация шамасына екі өсті созылды. Үлгілердің пішінін жылумен тұрақтандыру радиациялық-конвективті УС-4 кептіргіште, $T=115-120^{\circ}\text{C}$ температурада өңделді. Үлгілерді Қондырғылардан алынған үлгілердің 7 тәулік жатқаннан кейінгі қалдық иілу сызығы анықталды.

Зерттеу үдерісінің әр сатысында үлгілердің деформациялану күштері анықталып отырды. Алынған мәліметтер бойынша салыстырмалы қалдық циклдік деформацияның қайталанатын созылу шамасы есептелді. Зерттеу нәтижелерін талдау барысында, аяқ киім үстіне арналған хромды былғарының қалып сақтағыш коэффициенті (65-95%) кең аймақата ауытқитыны және үлгілердің технологиялық өңдеу режимдерінен біршама тәуелді екені анықталды. Қорыта келгенде қалыптау барысында үлгілерді 7-18% созылу деңгейі артқан сайын,

материалдың қалып сақтағыш коэффициенті 5-10% өсетіні байқалды. Үлгілерді ылғалдау және жылумен тұрақтандыру уақытының артуы – материалдардың қалып сақтағыштығын арттырады.

ӘОЖ 687.016:159.9

МҮГЕДЕКТЕРГЕ АРНАЛҒАН КИІМІНІҢ НЕГІЗГІ ФУНКЦИЯСЫ, ОНЫ ЖОБАЛАУДЫҢ КӨП ӨЛШЕМДІЛІКТІҢ ШЕШІМІ ЖӘНЕ КҮРДЕЛІЛІГІНІҢ СИПАТЫ

Тургунова А., Омарбекова М.Т.

Әлеуметтік саясаттың, әлеуметтік қызметтің және әлеуметтік қорғаудың ең басты объектілерінің бірі болып мүгедектік мәселесі саналады. Бүгінгі таңда мемлекет тарапынан мүгедектер үшін көптеген бағдарламалар жасалып, тиісінше оң нәтижесін беріп жатыр. Елбасымыз Жолдауында осы мүмкіндігі шектеулі жандарға қатысты орынды мәселелер көтеріп, оларды жұмыспен қамтуға ерекше көңіл бөлу керектігін қадап тапсырған болатын. Ең бастысы мүгедек балаларды сәби кезінен бастап анықтап, олардың ортаға бейімделуіне жағдай жасауымыз керек.

Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін киім өндіру тек біздің Қазақстанда ғана емес басқа елдерде де дамымаған. Қазақстанда қазіргі уақытта 125-тен аса кәсіпорын осы салада жұмыс істеуде. Ол кәсіпорындарда ортопедиялық аяқ киім және де киімдер осы санаттағы адамдар үшін өндіріліп, олар шектеулі мөлшерде ғана зертханаларда протездік-ортопедиялық орталықтарда немесе мамандандырылған ательелерде өндіреді.

Киімнің мөлшеріне толығымен сай болу үшін бұл сан адамның денесінің пішіні, өлшемі, ерекшелігі мен пропорциясы туралы ең дұрыс ақпарат алуды талап етеді. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың жалпы санының ішінен оларды бөлек топтарға едәуір бөлігін ажыратуға болады, бұл патологиялық өзгерістері мен иығында кемістігі бар.

Жұмыстың мақсаты: мүгедектерге арналған киімінің негізгі функциясымен танысу, оны жобалаудың көп өлшемділіктің шешімі мен күрделілігін сипаттау.

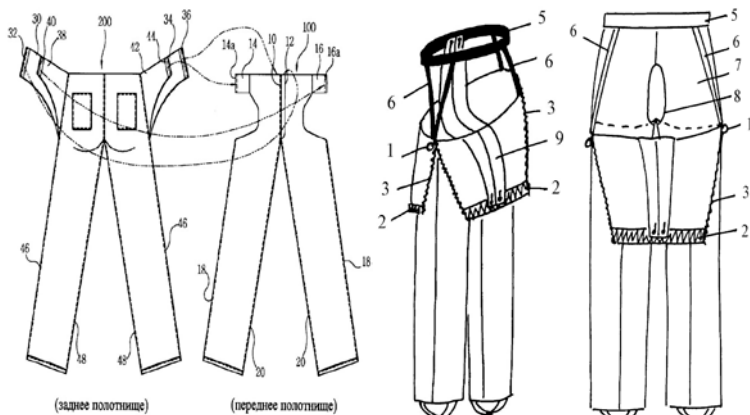
Ампутант-мүгедектер және иық белдеуі ақаулары бар адамдар үшін киім өндірісін ұйымдастырудың күрделілігі— ең алдымен

қарастырылатын ассортименттік топтың бұйымдарын жобалау процесінің көп мақсатты сипаттылығында болып табылады:

- біріншіден, бұл киім эстетикалық талаптарға сай болуы және тұтынушының мүгедектігін атап көрсетпеуі тиіс;
- екіншіден, алу және кию кезінде осы киімді өз бетінше (немесе ең аз көмек) пайдалану мүмкіндігін, сондай-ақ бұйымдардың адамның физиологиялық және гигиеналық қажеттіліктеріне сәйкестігін қамтамасыз ету керек.

Бұл ретте түпнұскалық шешімдерді әзірлеу, әдетте, "адам-протез-киім" жүйесі элементтерінің өзара байланысын ескере отырып жүзеге асырылады. Жұмыстың бұл бағыты мүгедектерді тұрмыстық оңалту және әлеуметтік бейімдеу құралы ретінде функционалдық-эстетикалық киімді әзірлеуде дамыды (В. М. Волкова, 1996). Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін киім өндірісін конструкторлық дайындау әдістерін жетілдірудің өзектілігі нақты индивидтік қозғалыс мүмкіндіктерінің шектеулі болуына немесе оның тұрғылықты жерінің дайындаушы-кәсіпорыннан алыс болуына байланысты, қашықтық режимінде киім дайындауға тапсырысты іске асырудың жиі қажеттілігімен келіседі. (сурет 1).

Сурет 1. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған шалбар конструкциясы

ӘОЖ 687 152

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРГЕ АРНАЛҒАН АРНАЙЫ КИІМ

Рустем А., Байешов Б.Т.

Арнайы киім жұмысшыларды қоршаған ортаның әрқелкі зиянды әсерлерінен қорғауды қамтамасыз етеді. Арнайы киім «Арнайы киім,арнайы аяқ киім және сақтандырғыш құралдардың төлемсіз берілуінің типтік салалық нормаларына» сәйкес 740 түрлі өндірістер, 40 түрлі өнеркәсіптің салалары жұмысшыларына, оның ішінде машина жасау, металлөндеу, электрэнергетикалық, гидролиздік, ағашты-химиялық, жеңіл, тамақ, таулы, металлургиялық, химиялық, газ және т.б. өнеркәсіптер жұмысшыларына беріледі.Салалы киім – сәйкес министрліктер бойынша формалық киім ретінде құрастырылады . Мысалы, теңіз және азаматтық авиация, теміржол көлігі жұмысшылары үшін, қоғамдық тәртіп қауіпсіздік және басқа сала жұмысшыларына арналған киімдер.Технологиялық киім – жоғары дәлдікті өндіріс жұмысшылары үшін арналған. Жұмыскерлерге арналған өндірістік киім өнеркәсібінің барлық салаларында келесі түрлердің жобалық және бекітілген құжаттамасы бойынша шығарылады: костюмдер, күртешелер, шалбарлар, нымша шалбарлар, жартылай нымшашалбарлар, жадағайлар, жартылай жадағайлар, ішкіім, көкірекшелер (нымша,жилет), настенники, халаттар, алжапқыштар, биялайлар, бас киімдер, жартылай пальтолар, жеңқаптар (жеңселер), иықбаулар, бахилалар.

Көптеген салалар және өндірістер өзіне тек берілген өндірісте ғана кездесетін ерекше мамандықтардан басқа, өнеркәсіптің әртүрлі салаларына арналған жалпы мамандықтарды қосады, мысалы аппаратшы, жүк тасушы, газбен пісіруші, бақылаушы, зертханашы, машинист, монтер, шебер, механик, балташы (ағаш шебері), престеуші, слесарь, ажарлаушы, электромонтер және басқа. Өнеркәсіптің әртүрлі салаларында бұл мамандықтың жұмысшыларына арнайы киімдердің әрқелкі түрі берілуі мүмкін, сондай-ақ жыл мезгіліне байланысты жылытылған және жылытылмаған жұмысшы және арнайы киім беріледі.

Әртүрлі климаттық белдеулерде аттас өндірістердің жұмысшылары әрқелкі киілу мерзіміне берілетін, әртүрлі арнайы киімдермен қамтамасыз етіледі. Жұмысшы киім мен жалпы қолданыстағы арнайы киім ластанулардан да, механикалық зақымдаулардан да қорғаныстың бір түрімен қамтамасыз етеді.

Бүгінгі таңдағы мақсат – бұл әлдеқайда маңызды көрсеткіштер бойынша жұмыстар жүргізу. Өкінішке орай, отандық өндіріс маталарының

деңгейі шетелдік маталарының деңгейінен төмен, бірақ нормалау кезінде, әсіресе қауіпсіздік көрсеткіштерін, екпін ең көшбасшы дүние жүзілік өндірушілердің көрсеткіштеріне жасалуы тиіс, ал отандық текстиль өнеркәсібінің мақсаты- оларға қол жеткізу. Бұл тек ғылым мен өндірістің өзара тығыз бірлескен жұмысымен ғана жүзеге асады.

Арнайы киімнің негізгі қызметі – қорғаныш. Сонымен қатар ыңғайлы, әрі көркем болуы тиіс. Арнайы киім – берік, төзімді және шыдамды болуы шарт. Осының барлығын қамтамасыз ету үшін жіптерінің қажетті айқаспасы және маталық негіздің дұрыс үйлесімін, жылытқыш және қажетті фурнитураны таңдау керек. Әрине, дайын бұйымды қолдану кезінде барлық талаптарға сәйкестігі тігу сапасы, байланыстыру тәсілі, тандалған фурнитура мен тігін жіптеріне тәуелді. Дегенмен, тігістері үзілетін болса оны қайта тігуге болады, ал егер материалының бүтіндігі бүлінетін болса, онда оны түзету қиын, әрі түзеткен жағдайда бұйым бастапқы қалпын жоғалтып ғана қоймай, сонымен қатар қорғаныштық қасиетін жоғалтуы мүмкін. Арнайы киім «демалатын» болуы шарт. Себебі, қалыпты жылу алмасу болмаса адамның еңбек өнімділігі төмендейді. Сондықтан, арнайы киімнің ауа және бу өткізгіш, ылғал сіңіргіш көрсеткіштері жоғары болса, еңбек өнімділігі де жоғарылайды. Егер арнайы киімге қолданылатын материал осы көрсеткіштерді қанағаттандырмайтын болса, онда бұйымға жүктелген міндеттерін орындай алмайды. Арнайы киім - қазіргі өнеркәсіптегі көркем көрсеткіш. Бірінші ерекшелігі – эстетика, тәртіп, тәрбие яғни жұмыс істеу барысында жұмыста бір киім, ал жұмыстан үйге қайтқанда басқа киім болу керек. Екіншісі – бұл әрине тәжірибелігі, арнайы киім үлгілерін жасағанда, функционалдық қатарының ерекшеліктері көрсетіледі: нақты ажыратылған қалталар түрлері, көркемдік түрлері немесе нақты ыңғайлылығы.

УДК 687.016:159.9

ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ ФОРМЫ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ МАССЫ КОСТЮМА

Шарипова У., Смагулова Г.С.

Костюм, являясь областью прикладного искусства, может быть своеобразным источником информации. В поисках максимально выразительной формы будущего костюма, дизайнер может полагаться только на свою интуицию, идею и вдохновение. Образ идеи трансформируется в форму, которая должна отвечать определенному замыслу. При определении формы будущего костюма имеет место

обращение к творческому источнику. В работе над источником художник использует многообразие форм объекта, их воздействие на зрительное восприятие посредством цвета, фактуры ткани, конструктивных линий, которые не только обрисовывают внешний силуэт и производят внутреннее членение, но и определяют все многообразие форм костюма.

Человеческому зрению свойственно поддаваться оптическому обману, вследствие чего при проектировании изделия необходимо учитывать эту особенность и вносить в форму соответствующие поправки, т.е. оптические коррективы. В моделировании костюма главным средством при передаче художественного образа являются ассоциации. Зрительные ощущения являются основой сложных психологических явлений, состоящих из их анализа и переработки в представление и понятия, а также создающих определенный эмоциональный образ, настроение. Знание и умелое использование законов оптических иллюзий в одежде открывают огромные возможности совершенствования моделей одежды, помогают художнику придать отдельным элементам композиции более точное соответствие его замыслу.

Целью работы является исследование влияния массы костюма на психофизиологическое восприятие формы.

Объект исследования - костюм, его масса и организация объемной формы костюма. Предметом исследования являются факторы, влияющие на психофизиологические иллюзии восприятия формы костюма.

Научная новизна заключается в исследовании условий и факторов взаимосвязи элементов костюма: линий, формы, конструкции, фактуры и цвета ткани, их единой гармонизации и влияния на структурные особенности формообразования костюма.

В ходе исследования был выполнен анализ факторов, влияющих на психофизиологические иллюзии восприятия формы, а также рассмотрены различные виды иллюзий:

- иллюзии заполненного пространства;
- иллюзии переоценки острого угла;
- иллюзии контраста;
- иллюзии подравнивания;
- иллюзии незамкнутого контура;
- иллюзии расчленения формы.

Кроме того, были исследованы некоторые способы зрительного создания объемной формы в одежде:

- способы симметрии и асимметрии в организации костюма;

- психофизиологическое восприятие формы в зависимости от массы костюма;
- влияние фактуры ткани на психологическое восприятие массы костюма;
- способы восприятия формы одежды посредством художественной отделки.

Из проведенного исследования следует, что процесс творчества – это поиск единства формы костюма и содержания, процесс трансформации пространственной формы в более сложную, поиск новых материалов, тканей, фактур, рисунков, новых видов отделки, для достижения эстетически значимого художественного образа модели.

УДК 685.31

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ПРИБОРОВ ДЛЯ ОБМЕРА СТОП

Михальчук Н., Мунасипов С.Е.

Научно-технический прогресс наряду с положительными результатами уже принес и продолжает приносить с собой отрицательные по отношению к жизнедеятельности человека результаты.

Особенно это касается условий жизни человека. В последние десятилетия существенно изменился состав и интенсивность внешних воздействий: микроклимат, различные виды естественных и искусственных излучений, вибрация, шум, запахи и пр. По отношению к конечностям человека это твердая опора (асфальт, бетон и др.), неудобная обувь на высоких каблуках с узкой носочной частью. Все эти факторы должны учитываться при создании оптимальных условий для жизнедеятельности человека. К наиболее весомым из них необходимо отнести эргономические факторы, способные обеспечить удобство и безопасность.

Проект предусматривает исследования в нескольких направлениях.

К первому относится повышение точности и объективности получения информации о форме и размерах стопы.

До настоящего времени находят применение ручные методы обмера стоп с использованием различных стопомеров, контурографов, плантографов и других измерительных инструментов.

К первой группе относятся контактные способы, позволяющие получить антропометрические параметры стоп при непосредственном контакте измерительных элементов приборов с объектом исследования.

Контактные методы отличаются низкой точностью (погрешность достигает более ± 2 мм) и высокой трудоемкостью. Большинство контактных методов не дают возможности автоматизации процесса обмера стоп.

К недостаткам контактных дигитайзеров можно отнести трудоемкость и длительность процесса обмера, а также влияние действий оператора на его точность.

Бесконтактные методы дают возможность обработки данных исследований и получения цифровой модели на ЭВМ.

К недостаткам фотографического метода следует отнести: сложность получения фотоснимков, необходимость доработки фотоизображений, диафрагмирования, проявления негативов и обработки данных.

В связи с этим, целью проекта в этом направлении является использование высокоточного сканера-стопомера, с участием авторов проекта. 3D сканер-стопомер позволяет получить более обширную геометрическую информацию о стопе. Конструктивные особенности 3D-сканера-стопомера являются предметом НОУ-ХАУ. Процесс сканирования управляется специально разработанным программным обеспечением с возможностью преобразования полученного изображения в САМ стандарт, для станков с ЧПУ. На основании вышеизложенного сделаны следующие выводы:

1. Приборы для обмера стоп можно подразделить на две большие группы: контактные и бесконтактные.
2. Контактные приборы имеют приспособления для обмера стоп, которые вступают в непосредственный контакт с мягкими тканями ног.
3. Бесконтактные приборы и устройства производят обмеры без непосредственного контакта со стопой.
4. Контактные приборы имеют низкую точность и стоимость.
5. Бесконтактные приборы имеют высокую производительность и точность, но имеют высокую цену. Кроме того в большинстве случаев они стационарны.
6. На основании вышеизложенного предлагается усовершенствовать конструктивные характеристики бесконтактных приборов.

УДК 336.482:728.51

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЙ И МЕТОДЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ГОСТИНИЦЫ «ЖАМБЫЛ»

Рамазанова А., Орынбаева У.А.

Данная работа посвящена исследованию конфликтных ситуаций и методам их разрешения на примере гостиницы «Жамбыл» в городе Тараз.

Конфликт – это острый способ разрешения противоречий в интересах, целях, взглядах, возникающих в процессе социального взаимодействия, заключающийся в противодействии участников этого взаимодействия.

Конфликт нельзя воспринимать, как именно плохое отрицательное явление, так как он держит и положительную роль: конфликт помогает выявить разнообразие точек зрения, предоставляет вспомогательную информацию, позволяет проанализировать большое количество задач. Это делает процесс разработки решения командой или отдельным руководителем более эффективным, дает возможность людям выразить свое мнение и удовлетворить потребности.

Основные причины конфликтов – это распределение ограниченных ресурсов, взаимозависимость задач, различия в целях, представлениях и ценностях, различия в манере поведения и жизненном опыте, неудовлетворительные коммуникации.

Различают четыре структурных метода разрешения конфликта – это растолкование требований к работе, использование координационных и интеграционных механизмов, установление общеорганизационных комплексных целей и использование систем вознаграждений.

Существуют пять основных межличностных стилей разрешения конфликтов: уклонение, сглаживание, принуждение, компромисс и решение проблемы. Каждый из них подробно рассмотрен в работе.

Сам по себе конфликт не усиливает и не ослабляет предприятие и его работу. И служащие, и менеджеры должны управлять им, делая предельно полезным.

В индустрии гостеприимства конфликты чаще всего происходят между посетителями и персоналом. В данных случаях, конфликт нужно разрешать так, чтобы гость не остался недовольным и необходимо произвести хорошее впечатление со стороны гостиницы. Персонал должен четко знать, что клиент всегда прав, в особенности в сфере гостеприимства. Это играет большую роль для такого вида предприятия. Образец такого мирного решения приведен в докладе на примере

гостиницы «Жамбыл» в городе Тараз. В данной конфликтной ситуации была вина не персонала, а техники, но при этом конфликт был разрешен благодаря компромиссу.

Принятые решения по разрешению конфликтной ситуацией в гостинице «Жамбыл» можно считать плодотворными, так как в итоге удалось:

- достичь соглашения между сторонами;
- не допустить продолжения конфликта;
- не нанесен ущерб престижу гостиницы;
- улучшить работу технической службы;
- провести работу по руководству к действию в таких ситуациях;
- не довести ситуацию до ухудшения.

Поскольку конфликт – это развивающийся процесс, то выделяют несколько этапов его формирования и развития:

1. Возникновение конфликтной ситуации.
2. Развитие конфликта, которое зависит, прежде всего, от субъективных обстоятельств, в том числе и от личности участвующих в нем.
3. Кризис и разрыв отношений между оппонентами.

Итак, в данной работе были изучены теоретические аспекты понятия конфликта, определены причины конфликта в гостинице «Жамбыл», предложены рекомендации по профилактике их устранения, оценена результативность принятых решений.

УДК 338.482.224

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ким О., Джоланов Е.Е.

Экстремальный туризм – перспективное направление в сфере отдыха и развлечений. Начиная примерно с 2000-х годов многим людям, особенно проживающих в экономически развитых странах, не хватает острых ощущений.

Активные виды отдыха завоевывают все большую популярность среди простых туристов. Экстремальный туризм делится на ряд видов: воздушный, наземный, водный, горный и экзотический.

Сегодня Жамбылская область обладает огромным потенциалом в сфере экстремального туризма. Отроги гор Каратау, Таласского и Киргизского Алатау прекрасно подходят для альпинизма и экстремального

туризма. Можно включить в программу прыжки с парашютом, полеты на парашюте и тому подобное. Водохранилище Терс, озера Балхаш, Алаколь, Биликоль, Акколь удобны для водных развлечений. В нашей области можно найти все – от степей и пустынь до альпийских лугов.

Отличным проектом является строительство горнолыжного курорта «Каралма» в Жуалынском районе Жамбылской области, на границе заповедника Аксу-Жабаглы. Курорт будет расположен в 60 км от Тараза. Его площадь составит 68 га. Сейчас там строится автомобильная дорога, ведется подготовка к строительству лыжных трасс, четырех канатных дорог протяженностью 9150 м и всей необходимой инфраструктуры.

Жамбылской область представляет огромную возможность для развития и водного и воздушного экстремальных видов туризма. Неоднократно побывав на озере Акколь, задумываешься о перспективе этой природной достопримечательности. Сейчас озеро привлекает рыбаков и желающих, провести выходные вдали от города. Однако полное отсутствие какой-либо инфраструктуры мешает насладиться отдыхом.

Озеро Акколь – отличное место для занятия экстремальными видами туризма: водными – катание на водных скутерах, флайбординг, гребля; воздушными – параглайдинг, прыжки с парашютом, дельтапланинг, парасайлинг. К тому же организация данного проекта, менее затратна, так как не требует постройки дорогостоящих трасс и дорога к озеру уже сейчас в хорошем состоянии. К тому же озеро находится за поселком Акколь и недалеко от города Каратау, жизнь которых определенно улучшится с развитием туризма. Это и новые рабочие места для местного населения, и отличная возможность провести интересно выходные.

Еще один объект Жамбылской области, который обладает достаточным потенциалом для развития экстремальных видов туризма – это Мерке. Горные реки Мерке – это уникальная возможность заняться экстремальным туризмом при минимуме затрат. Рафтинг, каякинг, зиплайн – далеко не полный список экстремальных видов спорта, которые могут быть доступны туристу в Мерке. Данный проект также может осуществиться и при этом быть менее затратным по сравнению с горнолыжной базой, так как требует только оборудование и инструкторов для обеспечения безопасности при занятиях спортом. Инфраструктура в Мерке достаточно развита: дороги и гостиница уже построены, а дополнительная инфраструктура особо не требуется. Осуществление такого проекта принесет большую прибыль как Мерке, так и Жамбылской области в целом.

Подводя итог, стоит отметить, что экстремальный туризм – это будущее индустрии туризма в целом. Казахстан же, входя в число стран с развитым туризмом, должен обратить особое внимание на экстремальный

туризм, так как природные ресурсы Казахстана – это неисчерпаемый потенциал для экологического, природного и экстремального туризма.

Стоит отметить, что несмотря на проблемы, которые, безусловно, еще предстоит решить, поток иностранных туристов в страну не прекращается и не уменьшается, а напротив, Казахстан выходит на новый уровень в обслуживании иностранных туристов.

УДК 351.758.3:338

РЕСТОРАННЫЙ АУТСОРСИНГ, ОСОБЕННОСТИ И ПРЕИМУЩЕСТВА

Закирова З., Молдашева А.Б.

Понятие аутсорсинга в казахстанском законодательстве отсутствует. Термин «аутсорсинг» заимствован из английского языка (от английского «outsourcing») и дословно переводится как использование чужих ресурсов. Смысл аутсорсинга сводится к следующему: сосредоточьте все ресурсы на том виде деятельности, который является основным для вашей организации, и передайте остальные поддерживающие или сопутствующие функции профессиональному партнеру. Иными словами, для успешного ведения бизнеса вовсе не обязательно выполнять все непрофильные функции, связанные с основным видом деятельности организации или с управлением компанией, персоналом, можно возложить ведение этих процессов и на специализированную организацию. Таким образом, под аутсорсингом понимается передача на договорной основе непрофильных функций субъекта внешним исполнителям, специализирующимся в конкретной области и обладающим знаниями, опытом, техническим оснащением.

Различные дефиниции термина «аутсорсинг» можно рассматривать как вполне логичное развитие принципов, заложенных в идее разделения труда, существующих в классической экономической теории. Аутсорсинг имеет все черты субконтрактации, являясь ее новейшей и более широкой формой. Его значение и масштабы будут расти в связи с дальнейшим продвижением мировой экономики по пути сетевого бизнеса.

На сегодняшний день данная тема является актуальной, перспективной и востребованной на нашем рынке. Дальнейшее развитие аутсорсинга в настоящий момент существенно зависит от законодателя. Как показывает практика, далеко не все ведущие политические течения осознают его важность, усматривая в отношениях

такого рода элементы дискриминации работников и нарушения действующего законодательства.

Ресторанный аутсорсинг в Казахстане находится на стадии начального развития. На данный момент в стране работает 2-3 аутсорсинговые компании, которые в основном работают в таких городах как Алматы и Астана. То есть многие рестораторы страны даже не знают о том, что такое аутсорсинг, и какова ее польза для ресторанного бизнеса.

Одной из основных причин, препятствующих применению аутсорсинга в стране, является угроза утечки важной информации. Решение той проблемы заключается в подборе исполнителя с достойной репутацией, опытом подобной работы и хорошими отзывами от партнеров. Инновационная форма экономических и организационных отношений - аутсорсинг получает все большее развитие, как в мировой, так и казахстанской практике. Передача некоторых функций предприятия внешним специалистам (аутсорсерам) - признанная тенденция мировой экономики, которая позволяет предприятиям, организациям добиться сосредоточения на основных видах деятельности, повысить качество управления, что вплотную подводит предприятия к возможности практического применения современных высоких технологий менеджмента.

Однако единственным, на мой взгляд, препятствием для широкомасштабного использования аутсорсинговых компаний в Казахстане является специфика отечественного менталитета, т.е. желание сконцентрировать компанию на определенной управляющей группе или человеке, отсутствие доверия к партнерам по бизнесу. Постепенно эти барьеры сглаживаются, и уже сейчас абсолютное большинство предпринимателей оценили преимущества, которые дают услуги специалистов, пусть и не принадлежащих непосредственно компании заказчика.

Главный эффект от привлечения аутсорсинговых компаний - экономический. В стратегической перспективе применение аутсорсинга направлено на завоевание прочных позиций на рынке, что в частности выражается в создании и укреплении деловой репутации компании. Деловая репутация зависит от затрат на выполнение бизнес-процессов компании и эффективности организации этих процессов. Одним из существенных факторов, влияющих на формирование деловой репутации, является аутсорсинг.

**АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР, АВТОМАТИКА,
ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА,
ФИЗИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА**

**ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ,
АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА,
ФИЗИКА И МАТЕМАТИКА**

ӘОЖ 004.75

**WEB-ҚОСЫМШАЛАРДЫ АВТОМАТТЫ ЖАҢАРТУ
ЖҮЙЕСІН ӘЗІРЛЕУ**

Кенесбаев К., Муратова Г.И.

Қазіргі таңда веб-сайттарды құрудың көптеген құралдары бар, бірақ олардың бірнешеуі ғана әзірлеушілерге өз тапсырмаларын толықтай орындауға арналған құралдармен қамтамасыз ете алады. Жоғарыда қойылған тапсырмаларды толықтай орындап шықтым. Бұл программа РНР де жасалған өте тиімді. Бұл программа тиімдісі ешкімнің көмегісіз, шығын аз болу үшін ойлап табылған жұмыс жасауға болад.

Мультимедиа оқыту құралдар, білімді ұсынудың бізге белгілі әдістердің барлығын көрнекі түрде қолдануға мүмкіндік беретін мәтін, дыбыс және видеокөрістерді құрастырады.

Құрылатын бағдарламаны кез-келген пайдаланушы интернет арқылы қолдана алады. Бағдарламаның артықшылығы:

- оның мобилдігі;
- интернет арқылы байланыстың әркімге қолжетімдігі;
- материалдардың жаңаланып толықтырылуы;
- сынақ тест тапсыруда уақыт пен ақшаны үнемдеу;
- ыңғайлы навигация және көркем web-дизайн.

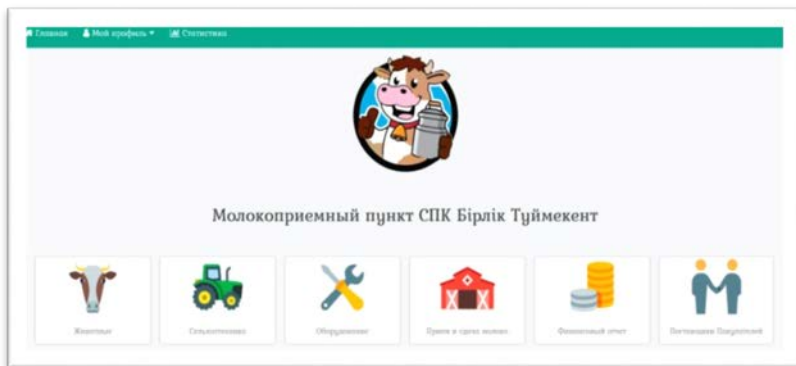
Web-бағдарламадағы ақпаратты жеңіл түсіну үшін, ондағы безендіру бірыңғай болмай, көзге тартымды болуы керектігін ескерілді. Сонымен қатар, web – бетті құруға арналған бағдарламалардың символдар мен абзацтарды форматтау, шрифтердің әртүрлі параметрлерін және т.б. мүмкіндіктер қолданылды.

Құрылған web – бетің ерекшелігі бірнеше бағдарламалау тілдерінің бір бағдарламаға біріктірілуі, сондай –ақ, сол бағдарламаларды орнатуға арналған программалардың қол жетімділігі.

Сурет 1. Бағдарламаның бастапқы терезесі

Бағдарламаның бастапқы терезесінің жоғарғы жағында бірнеше мәзірлер көрсетілген. Бұл программа бір мекемеге арнайы жасалған осы программада жұмыс жасау үшін сол мекемеден доступ беріледі.

Сурет 2. Бөлімдер орналасқан негізгі терезе көрінісі

Базаға рұқсат берілгеннен кейінгі алғашқы паракшада корип отргандарыңыздай осы мекемедегі техника,сүт қабылдау өткізу,сүт әкелуші тізімдері жазылған.

УДК 794.1

РЕАЛИЗАЦИЯ ШАХМАТНОЙ ИГРЫ В СРЕДЕ JAVA

Сарсен А., Жоранова Н.Ж.

Шахматы – игра для двоих, производящаяся на квадратной доске, разделенной на 64 квадрата, и состоящая в передвижении 16 фигур с каждой стороны. Java – сильно типизированный объектно-ориентированный язык программирования, разработанный компанией Sun Microsystems. Приложения Java обычно транслируются в специальный байт-код, поэтому они могут работать на любой компьютерной архитектуре с помощью виртуальной Java-машины.

Для реализации шахматной игры в среде Java использовал графическую библиотеку Swing. Swing – библиотека для создания графического интерфейса для программ на языке Java. Swing был разработан компанией Sun Microsystems. Он содержит ряд графических компонентов, таких как кнопки, поля ввода, таблицы и т. д.

Вся игра на Java разделена на несколько модулей-классов: Main; GUI; Logic; Pieces.

Каждый класс отвечает за отдельные элементы игры.

Класс Main – основной класс, который запускает окно и инициализирует необходимые переменные. Для инициализации шахматной доски используется массив размером 8 на 8. Для обозначения белых шахмат используются символы P – пешка, N – конь, B – слон, R – ладья, Q – ферзь, K – король. Для обозначения черных шахмат используются символы p – пешка, n – конь, b – слон, r – ладья, q – ферзь, k – король. Далее идет инициализация интерфейса, для этого создается объект класса GUI.

Класс GUI отвечает за отрисовку окна и его элементов. В этом классе загружаются иконки шахматных фигур, отрисовывается доска и элементы верхнего меню. Для создания доски использовались элементы JButton. С помощью цикла создается 64 кнопки. На эти кнопки накладываются картинки каждой шахматной фигуры. Потом создается слушатель для каждого элемента JButton. Далее этот слушатель обращается к классу Logic для дальнейшей обработки нажатия на клетку доски.

Класс Logic предназначен для обработки основной логики приложения, то есть обработка нажатия на мышшь, обработка ходов и так далее. Также класс Logic проверяет, чей сейчас ход и наступила ли победа определенной стороны.

Класс Pieces необходим для обработки ходов шахматных фигур. В классе реализованы ходы для таких фигур:

- Пешка может ходить вперед на свободное поле, расположенное непосредственно перед ней на той же самой вертикали. С исходной позиции пешка может продвинуться на два поля по той же самой вертикали, если оба эти поля не заняты.
- Конь может пойти на одно из полей, ближайших к тому, на котором он стоит, но не на той же самой горизонтали, вертикали или диагонали, то есть он ходит кириллической буквой «Г».
- Слон может перемещаться на любое число полей по диагонали, при условии, что на его пути нет фигур.
- Ладья может двигаться на любое число полей по горизонтали или по вертикали при условии, что на её пути нет фигур.
- Ферзь может перемещаться на любое число свободных полей в любом направлении по прямой, совмещая в себе возможности ладьи и слона.
- Король может перемещаться в любом направлении, но только на одно поле.

К этому классу обращается класс Logic при обработке нажатия мышки.

Реализация шахматной игры в среде Java довольно трудоемкий процесс, в котором необходимо учитывать множество нюансов. К сожалению, не получилось реализовать все задуманное, например: вернуться на один ход назад, рокировку и взятие проходной пешки. Но при этом при разработке проекта получил опыт работы с графическими приложениями, ведь при работе над данным проектом активно использовалась графическая библиотека Swing.

ӘОЖ 544.6.018.47

ДРОНДЫ СМАРТФОН АРҚЫЛЫ БАСҚАРУ

Сатов Б., Жидекулова Г.Е.

Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп

қалған таптаурын қағидалардан арылмасақ, көшбасындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек, - деді елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің 5 қазан 2018 жылғы Қазақстан халқына жолдауында.

Қазір «дрон» аталатын мұндай құрылғылардың мүмкіндігін арттыру бойынша түрлі стартаптар кеңінен жүзеге асырылуда. Соның бірі телетүсірілім саласында тез тарап үлгерді. Бұл – әсіресе, шағын ғана топтан тұратын түсіру тобының сапалы бейнежазбалар жасауына үлкен септігін тигізді. Яғни, бұрынғыдай тікұшаққа оператордың отыруын қажет етпейді, камера арқалап биік таудың немесе зәулім ғимараттардың төбесіне шығыпта әуре болмайсыз. Бар болғаны қажетті биіктікке камера ілінген дронды ұшырып жіберсеңіз жеткілікті. Қолыңыздағы пультпен басқару арқылы қалаған көрінісіңізді түсіріп береді.

Осы технологияның нәтижесінде, соңғы жылдары құс қанаты талатын зәу көкте зырылдаған дрондар көбейді. Бірақ бұл дрондарды дұрыс басқара білмесе немесе техникалық жағынан сыр берген сәтінде ұшаққа, құстарға соғылу қаупі бар. Сондықтан Дүниежүзілік экономикалық форумның жетекшісі Клаус Шваб өзінің «Төртінші өнеркәсіптік революция» атты кітабында дронның қоршаған ортаны тану және соған сай әрекет ету (соқтығудан сақтану үшін бағытын өзгерту) мүмкіндіктерін дамыту үлкен өзгерістерге алып келетінін жазды. Осы арқылы оны күрделі тапсырмаларды, атап айтқанда, жоғары кернеулі электр желілерін тексеруге немесе әскери іс-қимыл аумағына медициналық жабдықтарды жеткізуге пайдалануға болатынын айтады. Отандық ғалымдардың айтуынша, дронды ауыл шаруашылығында пайдалану мүмкіндіктері орасан. Тек малшаруашылығында емес, жерді тыңайту мен суаруға бағытталған тиімді мәліметтерге қанығу үшін де аталған аппараттың пайдасы зор.

Қарастырып отырған жоба мақсаты смартфонға арналған дронды Wi-Fi немесе Bluetooth байланыстары арқылы байланысқан басқару бағдарламасын құру.

Жоба қолданушыға жеңіл басқарылатын және тікелей кері бейне көрсетілімімен қамтамасыз етеді. Арнайы дронмен бірге жүретін пульт немесе тағы да басқа басқару құрылғыларынан бастартуға мүмкіндік береді. Қолданушыға дронды кез келген смартфон арқылы байланыс орнатып басқара алатын мүмкіндікке ие болады.

Сурет 1. Дронды смартфон арқылы басқару

Дрондар біздің өмірімізде сүйікті технологиямызға айналды. Өртүрлі кәсіпорындар өз қызметтерін арттыру мақсатында дрондарды жетілдіріп қолданысқа көптеп қосу үстінде. Адамдар оны тек жұмыс барысында ғана емес, жеке өмірде де қолдануда.

ӘОЖ 004.942

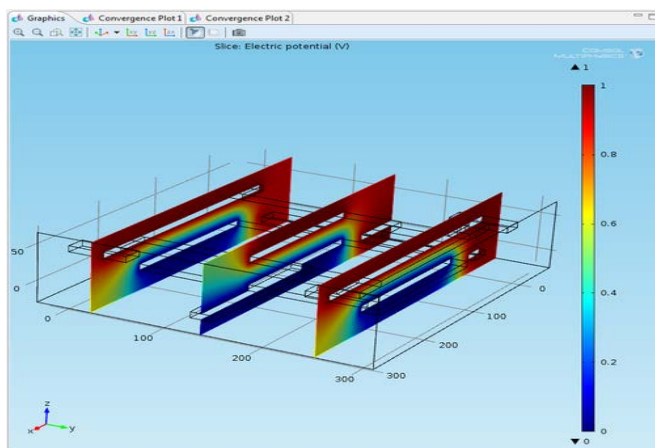
ФИЗИКАЛЫҚ ПРОЦЕССТЕРДІ ЗЕРТТЕУДЕ COMSOL MULTIPHYSICS ПРОГРАММАСЫН ҚОЛДАНА ОТЫРЫП ДЕНЕНІҢ ЖЫЛУ ӨТКІЗГІШТІГІНІҢ КОМПЬЮТЕРЛІК МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛІН ҚҰРУ

Атажанов Б., Доумчариева Ж.Е.

Қазіргі кезде информатиканың негізгі ғылыми бағыттарының бірі - математикалық модельдеу болып табылады.

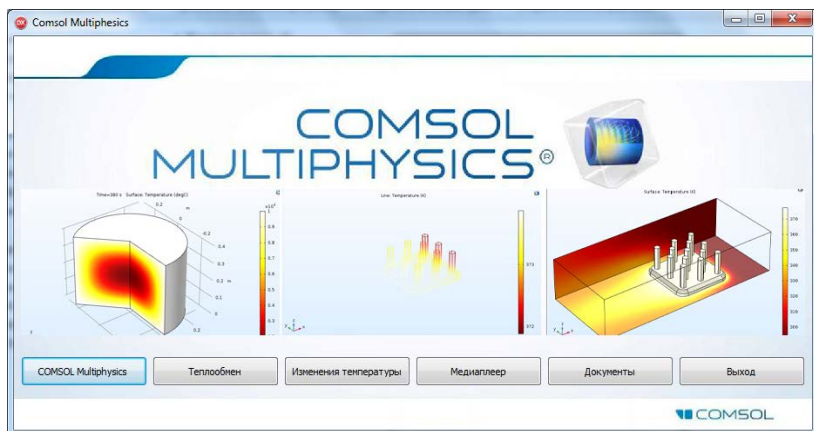
Мақалада COMSOL Multiphysics физикалық модельдермен жұмыс істеуге арналған қуатты шешім, жобалау үшін құралдардың толық жиынтығын ұсынылды: зерттелетін объектінің геометриясын, қосымша параметрлерді қосу, алынған мәндерді есептеу және объектінің мінез-құлық моделін визуализациялау қарастырылды.

Электростатикалық өрісті есептеу - үшөлшемді стационарлық есеп қарастырылды. Берілген геометрия - диэлектриктен жасалған блоктарға орналастырылған тікбұрышты формадағы блоктардан жасалған күрделі формадағы 2 бетбелгілер көрсетілген.

Сурет 1. COMSOL Multiphysics ортасындағы жылу өткізгіштің үшөлшемді көрінісі

Автоматтандырылған басқару жүйесіндегі барлық батырмалардың нәтижелері графиктік түрде көрсетілген және визуализацияланған. Төменде барлық қондырғылардың жұмысы бағылау терезесінде график түрінде көрсетілген

Сурет 2. АБЖ-дегі басты терезесі

Ғылыми мақалада жылу өткізгіштік үрдісінің математикалық моделі құрылды және қажет көлемде үдерістің автоматты басқаруын жүргізетін жүйе құрылды.

Зерттеу жұмысын жүргізу үшін «Қолданбалы информатика және бағдарламалау» кафедрасында орналасқан «Басқару жүйесін автоматтандыру» деп аталатын зертханалық стенд қолданылды.

УДК 621.314.214

ПРИМЕНЕНИЕ ТРАНСФОРМАТОРОВ ДЛЯ ИЗМЕРЕНИЯ ИСКАЖЕННЫХ ПЕРЕМЕННЫХ ТОКОВ И НАПРЯЖЕНИЙ

Гальцев Д., Жанкуанышев М.К.

В энергосистемах и на предприятиях необходим постоянный контроль режимов работы электрооборудования. Такой контроль производится для учёта электроэнергии, для ведения режимов работы электростанций и сетей и для защиты электрооборудования при авариях. С этой целью устанавливаются измерительные трансформаторы тока и напряжения.

Измерительный трансформатор тока представляет собой аппарат, предназначенный для подключения токовых измерительных приборов, устройств релейной защиты и автоматики

В электроустановках трансформаторы тока выполняют три функции:

- преобразование переменного тока к стандартным значениям 5 А или 1 А;
- изолирование вторичных токовых цепей от высокого напряжения первичной цепи;
- защиту вторичных устройств и персонала от высокого напряжения.

Вторичные токовые цепи трансформаторов тока заземляются в одной точке. Это предотвращает появление высокого напряжения во вторичных цепях при повреждении изоляции.

Трансформатор тока состоит из первичной обмотки 1 и вторичной обмотки 2, которые расположены на магнитопроводе.

Первичная обмотка трансформатора тока последовательно включается в силовую цепь. К вторичной обмотке последовательно подключаются амперметры, токовые обмотки варметров, ваттметров,

счётчиков активной и реактивной энергии, токовые цепи релейной защиты и автоматики.

Трансформатор тока является источником тока, следовательно, вторичная обмотка выполняется с большим внутренним сопротивлением. Сопротивление приборов, подключённых к вторичной обмотке трансформатора тока должно быть небольшое. Если сопротивление подсоединённых приборов больше допустимой величины, то оно значительно повлияет на величину вторичного тока. Трансформатор тока не будет работать в заданном классе точности.

Трансформатор напряжения предназначен для понижения высокого напряжения до стандартного значения 100В и для отделения цепей измерения и релейной защиты от первичных цепей высокого напряжения. Первичная обмотка включена на напряжение сети U₁, а к вторичной обмотке (напряжение U₂) присоединены параллельно катушке измерительных приборов и реле. Для безопасности обслуживания один выход вторичной обмотки заземлен. ТН в отличие от трансформатора тока работает в режиме, близкому к 20, т.к. сопротивление параллельных катушек приборов и реле большое, а ток, потребляемый ими, не велик.

Номинальный коэффициент трансформации определяется следующим выражением:

$$K = U_{2ном} / U_{1ном}$$

где U_{1ном}, U_{2ном} – номинальные первичное и вторичное напряжение соответственно.

С помощью измерительного прибора, измеряя напряжение или силу тока на вторичной обмотке измерительного трансформатора, используя вышеуказанную формулу, мы определяем напряжение на первичной обмотке трансформатора.

Используя этот метод, мы можем определять напряжение на первичной обмотке любого силового трансформатора свыше 1000В, что повышает электробезопасность обслуживающего персонала.

С помощью измерительного трансформатора мы расширяем предел измерения, измерительного прибора, а также защищаем обслуживающий персонал от высокого напряжения.

Данный стенд также можно использовать в лабораторных исследованиях при изучении дисциплины «Информационно-измерительная техника».

ӘОЖ 004.896

БАНК ҚАРАМАҒЫНАН КЛИЕНТТЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА БАҒА БЕРУДІҢ АЙҚЫНДАЛМАҒАН МОДЕЛІН ЖАСАУ

Сапарбай Е., Сугурова Л.А.

Жасанды интеллект ғылымның бөлек саласы ретінде жарамды деп танылғаннан кейін тез арада оның екі бағытқа бөлінуі пайда болды: «нейрокибернетика» және «қара ящиктің кибернетикасы». *Нейрокибернетика*. Бұл бағыттың басты идеясы – «Ойлауға қабілетті жалғыз объект – бұл адамның санасы». Сондықтан қандай да бір «ойлайтын» құрылғы соның құрылымын кез-келегін әрекетпен шығаруы тиіс.

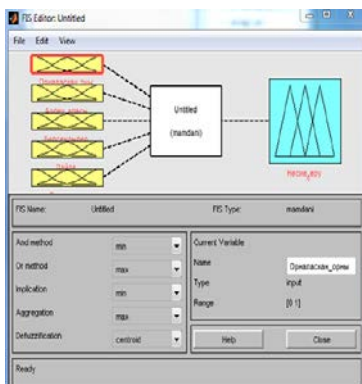
MatLab жүйесінде айқын емес модельдеу процесін іске асыру үшін арнайы Fuzzy Logic Toolbox кеңейтуіндегі пакет қолданылады. C:\MATLAB6pl\toolbox\fuzzy папкасының ішінде орналасқан (егер MatLab C дискісінде қондырылған болса) пакет көмегімен қолданушы айқын емес модельдеуді құру және пайдалану үшін қажетті іс-әрекетті келесі режимдердің біреуін қолдануы мүмкін айқын емес жүйесін шығаруда графиктік өңдеу құралдары мен барлық компоненттерді визуализациялау арқылы интерактивті режимде;

Кепілмен жылжымайтын мүлік құрылысына кететін ұзақ уақыттық несие беру кезінде, банк қарамағынан клиенттердің қаржылық жағдайына баға беру мысалында айқындалмаған модельді жасауда тәжірибені ұштау.

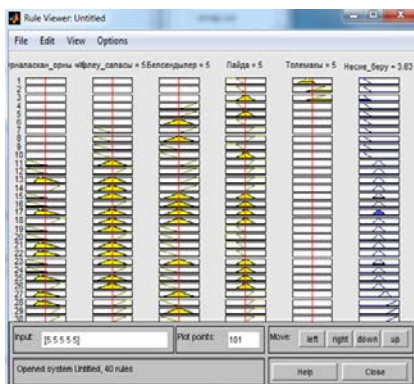
Қарастырылып отырған тапсырманың маңызы келесі де болып табылады. Банктармен клиенттердің жағдайын бағалау үшін жылжымайтын мүлік кепілдігімен ғимараттар мен коттедждер құрылысына ұзақ уақыттық несие беру кезінде дәстүрлі түрде сарапшы бағалау әдісі қолданылады.

Ғимарат құрылысына ұсынылатын несиелерді талдау потенциалды клиенттердің қаржылық жағдайын талдауы үшін, банк жетекшілері келесі эвристикалық ережелерді қолданады:

1. Егер түскен пайда мөлшері төмен және төлем мөлшері орташа болса, онда несие беру мүмкіндігі өте төмен болады.
2. Егер пайда мөлшері төмен және төлем шамасы жоғары болса, онда несие беру мүмкіндігі өте төмен болады.
3. Егер пайда мөлшері орташа және төлем шамасы жоғары болса, онда несие беру мүмкіндігі өте төмен болады.

Сурет 1. Айқын емес моделін құру бастапқы терезесі

Сурет 2. Айқын емес логика моделінің нәтижесіндегі ережелерді көру бағдарламасы

Қорытынды: Айқын емес қорытынды жүйесін берілген беткейі шығыс айнаымалысы мәндерінің банк қызметкерлерін жұмысына көмекші ретінде басқару жүйесінің айқын емес үлгісінің кіріс айнаымалысының мәндеріне тәуелділігін орнықтыруға рұқсат береді.Кепілмен жылжымайтын мүлік құрылысына кететін ұзақ уақыттық несие беру кезінде, банк қарамағынан клиенттердің қаржылық жағдайына баға беру мысалында айқындалмаған модель құрылды.

ӘОЖ 0367958.004

3D ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ДАМУЫНА ҮЛЕС ҚОСАТЫН ГОЛОГРАФИЯЛЫҚ ДИСПЛЕЙДІ ЗЕРТТЕУ

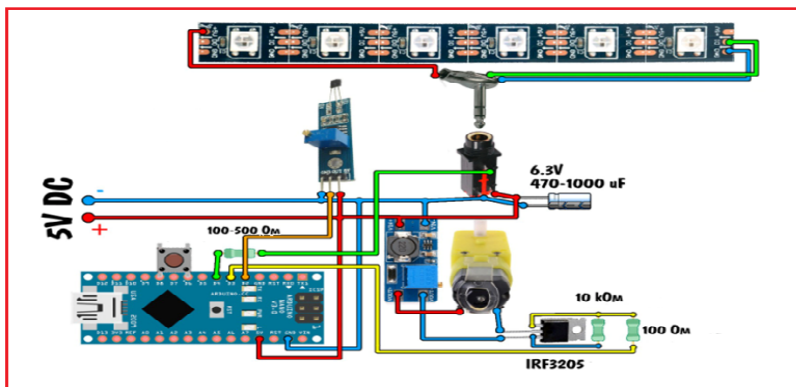
Баймағанбетов Т., Әбілдаева А.С.

Голографиялық 3D дисплейді жасау үшін мен өз жұмысымда WS2812 адресі жарық диодтарын қолдандым. Адресі жарық диодтар голографиялық дисплейдің ең негізгі құрушысы десек те болады. Адресі жарық диодтар RGB жарық диодтары сияқты үш түсті араластыру арқылы түрлі-түсті жарық шығара алады. Бірақ RGB жарық диодтардан айырмашылығы, әр адресі жарық диодтың ішінде үш

шығысты транзисторлық контроллері бар. Оның осы қасиетін пайдалана отырып қазіргі заманғы LED теледидарлар жұмыс жасайды. Адресі жарық диодтарда үш кіріс болады (GND, D0 және 5v), осы кірістер арқылы жарық диодтар басқарылады.

Жарты метрлік адресі жарық диодтарын басқару үшін Atmel компаниясының ATmega328 микроконтроллер базасында жұмыс жасайтын Arduino платформасын (сурет 1.1) қолдандым. Ол үшін Arduino IDE бағдарламалау ортасында C++ тілінде микроконтроллерге адресі жарық диодтардың санын жазамыз (жарты метрде 72 жарық диод). Содан кейін адресі жарық диодтарының айналып тұратындығын жазамыз.

Адресі жарық диодтарды айналдыру үшін редукторлы 12В жұмыс істейтін қозғалтқышты аламыз. Қозғалтқышты Arduino арқылы басқару үшін оны IRF3205 транзисторы арқылы жалғаймыз. Қорек өзі 5В болғандықтан қозғалтқыш қорек көзін жоғарлатқыш түрлендіргіш арқылы жалғаймыз.

Сурет 1.1. Жалғану схемасы

Келесі кезекте қозғалтқыштың айналым жылдамдығын санау үшін Arduinoға Холл датчигін жалғаймыз. Жұмыс жасау принципі жағынан холл датчигі қарапайым, оған магнит жақындатқанда ашылады (1 немесе true), алыстатқанда жабылады (0 немесе false). Холл датчигінің екінші атқаратын жұмысы, бұл айналып тұрған жарық диодтарының қай жерден бастап проекциялануы керек екендігін анықтау үшін қажет.

Бұл жүйенің ең қызық жеріне келетін болсақ, бұл айналып тұрған адресі жарық диодтар лентасына микроконтроллердің сигналы мен қорек көзін қосу. Ол үшін 6,8 мм стерео аудио штекер мен ұяшығын қолданамыз. Стерео аудио штекерде үш контакті болады, сол контактілерді пайдаланып жарық диодтар лентасы мен микроконтроллер арасында байланыс орнатамыз. Штекерді қозғалтқыштың валына орнатып балық сымдарды жалғаймыз.

Қалған жұмысты микроконтроллерге жазылған C++ бағдарламасы орындайды.

UDC 621.313

DESIGNING OF MICROCLIMATE CONTROL SYSTEM IN THE «SMART HOUSE» PROJECT

Sveid Kh. A., Mynbayeva Z.T.

"Smart House" is the term commonly used to define a residence that has appliances, lighting, heating, air conditioning, TVs, computers, entertainment audio & video systems, security, and camera systems that are capable of communicating with one another and can be controlled remotely by a time schedule, from any room in the home, as well as remotely from any location in the world by phone or internet.

A smart home that isn't comfortable to live in wouldn't be very smart at all, which makes connected climate control an obvious smart home starting point. With the right gadgets and appliances installed, your home's climate control system will be able to "learn" your habits, adapt to your schedule, and anticipate your needs before you even have to think about it. Some devices have intelligent features designed to help you heat and cool more efficiently, saving you time and energy over the long run. Others are geared more towards tracking your home environment and helping you put that data to good use.

Compared to the \$30 WiFi smart plugs out there, the SONOFF is a great alternative for making smart home and even industrial IoT projects at a larger scale. Moreover, it is based on the popular ESP8266 Wi-Fi chip, making it compatible with the Arduino environment and other resources like our ESP libraries at Ubidots.

Sonoff TH10/TH16 is a wireless temperature and humidity monitoring switch which can remotely monitor and set temperature and humidity range

to turn on/off connected appliances through the iOS/Android APP eWeLink. Just as the name indicates, the Sonoff TH temperature and humidity monitor device supports two maximum current supply specifications: 10A or 15A.

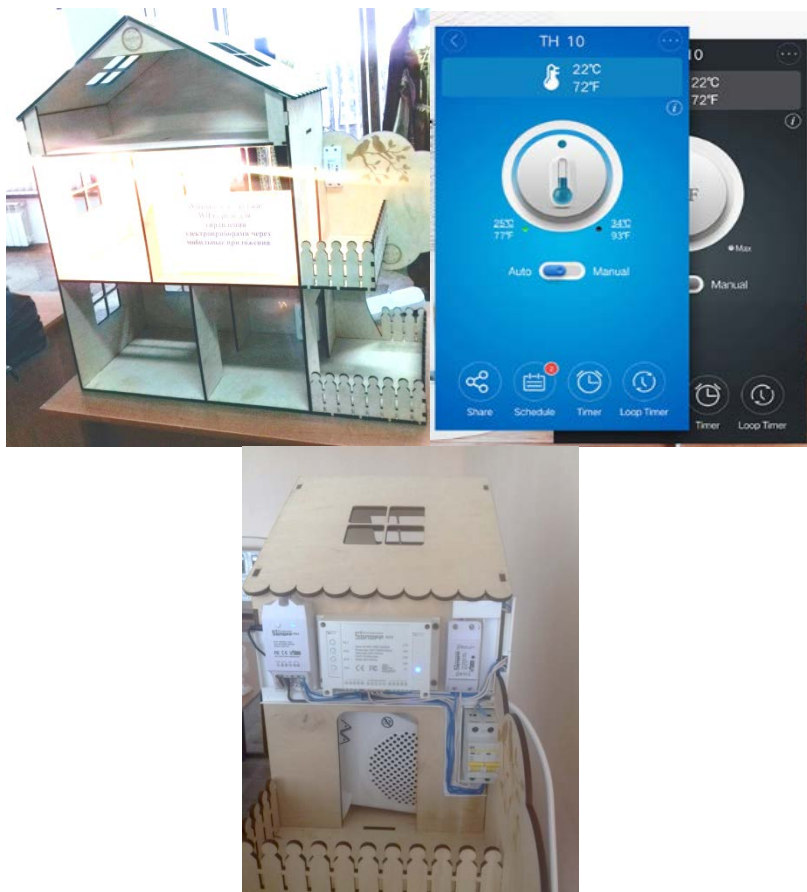

Figure 1. The «Smart House» stand was designed using Sonoff Wi-Fi relays

Sonoff TH10/ TH16 remote temperature monitor and wireless humidity monitor WiFi switch supports presetting the range for temperature or

humidity. When the temperature or humidity of your home environment falls within the range, it will automatically turn on or off the connected devices.

Sonoff TH10/ TH16 supports four kinds of temperature monitor and humidity monitor sensors, mentioned below: Si7021, AM2301, DS18B20, DHT11

Installation of smart products give the home and its occupants various benefits – the same benefits that technology and personal computing have brought to us over the past 30 years – convenience and savings of time, money and energy.

ӘОЖ 531.1-124.2

ЛАГРАНЖДЫҢ ЕКІНШІ РЕТТІ ТЕНДЕУІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Таматай А., Жақаш Ә.Т.

Жұмыста еркіндік дәрежесі жоғары динамикалық жүйелердің қозғалысының математикалық модельдерін құру және оның шешу жолдары қарастырылған. Жалпы қозғалыстық дәрежесі немесе еркіндік дәрежесі бірге тең механикалық немесе динамикалық жүйелердің қозғалыстарын зерттеуге көптеген ғылыми еңбектер арналған. Әдеби шолу жасау кезінде байқағанымыз мұндай жүйелердің көптеп зерттелгенін көруге болады. Ал еркіндік дәрежесі бірден жоғары жүйелердің математикалық модельін құру оңай мәселе емес. Себебі олардың математикалық модельдері сызықты немесе сызықсыз дифференциалдық тендеулер жүйесімен өрнектеледі. Математикалық модельдерді құру кезінде көптеген сыртқы факторларды ескеруге тура келеді. Қозғалыстық дәрежесі жоғары жүйелердің математикалық модельін құру үшін негізінен Лагранждың екінші ретті тендеуі қолданылады. Бұл жерде, негізінен жүйелердің түріне қарай кинетикалық және потенциалдық энергиясын есептеу мәселесі тұрады. Қарастырылып отырған жүйе үшін екінші текті Лагранж тендеуі келесі түрде өрнектеледі:

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial T}{\partial \dot{z}} \right) - \frac{\partial T}{\partial z} = - \frac{\partial \Pi}{\partial z}; \quad \frac{d}{dt} \left(\frac{\partial T}{\partial \dot{\varphi}} \right) - \frac{\partial T}{\partial \varphi} = - \frac{\partial \Pi}{\partial \varphi}$$

Жұмыста нақты екі айналмалы дисктен және серпімді байланыстағы еркіндік дәрежесі екіге тең стержннің еркін және еріксіз

тербелісін зерттеу қарастырылады. Жоғарыдағы Лагранждың екінші ретті теңдеуі негізінде жүйенің дифференциалдық теңдеулер жүйелері алынды: $a_{11}\ddot{\varphi}_1 + c_{11}\dot{\varphi}_1 + c_{12}\dot{\varphi}_2 = 0$, $a_{22}\ddot{\varphi}_2 + c_{22}\dot{\varphi}_2 + c_{12}\dot{\varphi}_1 = 0$.

Дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімі оның дербес шешімдерінің қосындысына тең:

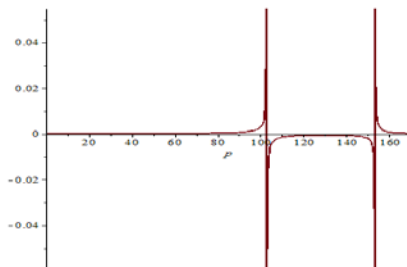
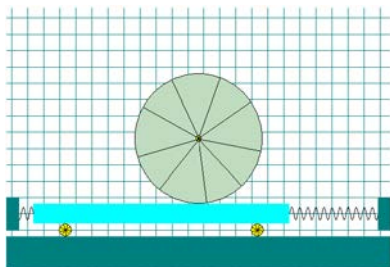
$$\begin{aligned}\varphi_1 &= \varphi_1^{(1)} + \varphi_1^{(2)} = A_1 \sin(103t + \beta_1) + A_2 \sin(153,5t + \beta_2); \\ \varphi_2 &= \varphi_2^{(1)} + \varphi_2^{(2)} = 0,45 \sin(103t + \beta_1) - 2,65 A_2 \sin(153,5t + \beta_2)\end{aligned}$$

Еріксіз тербеліс кезінде жүйенің дифференциалдық теңдеуі келесі түрде өрнектеледі:

$$\begin{aligned}24\ddot{\varphi}_1 + 30000\dot{\varphi}_1 + 10000\varphi_2 &= P_0 \cos pt; \\ 1,8\ddot{\varphi}_2 + 39000\dot{\varphi}_2 + 10000\varphi_1 &= 0\end{aligned}$$

мұндағы $P_0 \cos pt$ – сырттан әсер ететін периодты күш.

Жүйенің жұмыс істеу процесін бақылау және қажетті кинематикалық параметрлерді анықтау үшін Delphi тілінде бағдарламалар түзілді. Оның нәтижелері төмендегі суреттерде көрсетілген.

Бұл бағдарламаның негізінде еркіндік дәрежесі екіге тең кез келген динамикалық жүйенің қозғалысын кинематикалық тұрғыдан зерттеуге болады.

ӨОЖ 519.233.2

БАСТАПҚЫ ПАРАМЕТРЛЕР ӘДІСІ

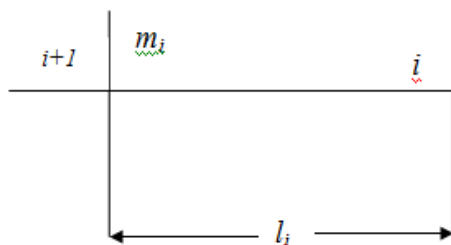
Боранбай А., Жақаш Ә.Т.

Бастапқы параметрлердің матрицалық әдісі - шоғырланған немесе бөлінген гармоникалық жүктемелермен, біліктің көлденең қималарында динамикалық кернеулерді есептеудің өте тиімді әдістерінің бірі. Соңғы нәтижелердің шешімі бойынша бұл әдіс кеңейтілген тендеуге алып келеді. Ол біліктің барлық табиғи жиіліктерін табуға мүмкіндік береді. Бастапқы параметрлер әдісінің маңызды сандарын есептеу әдістерін қолдануды ескере отырып, біз әдісті әдісімізді икемді сызықтың әмбебап формуласы деп атайық.

Параметр бойынша дифференциация ережесіне сәйкес бірінші, екінші және үшінші туындыларды есептеу $y(x)$ бастапқы параметрлер әдісінің негізгі тендеулеріне әкеледі.

$$\begin{aligned}
 y(x) &= y(0) + xy'(0) + Q_0 \int_0^x \frac{(x-\xi)\xi d\xi}{EJ(\xi)} + M_0 \int_0^x \frac{(x-\xi)d\xi}{EJ(\xi)} + \sum_i P_i \int_{a_i}^x \frac{(x-\xi)(\xi-a_i)d\xi}{EJ(\xi)} + \\
 &+ \sum_i M_i \int_{a_i}^x \frac{(x-\xi)d\xi}{EJ(\xi)}, \\
 y'(x) &= y'(0) + Q_0 \int_0^x \frac{\xi d\xi}{EJ(\xi)} + M_0 \int_0^x \frac{d\xi}{EJ(\xi)} + \sum_i P_i \int_{a_i}^x \frac{(\xi-a_i)d\xi}{EJ(\xi)} + \sum_i M_i \int_{a_i}^x \frac{d\xi}{EJ(\xi)} \\
 , \\
 M(x) &= M_0 + Q_0 x + \sum_i P_i (x-a_i) + \sum_i M_i, \quad Q(x) = Q_0 + \sum_i P_i.
 \end{aligned}$$

Осы тендеулерді пайдалана отырып, бастапқыда қабылданған көлденең қимада бұру, бұрылу бұрышы, иілу сәті және кесу күші осы параметрлер арқылы анықталады. Бұл осы параметрлердің бастапқы мәндері деп аталады.

Сурет 1.

Бастапқы параметрлер мен олардың біліктерінің кез-келген бөлігіндегі ара-қатынасы бағанның матрицасы арқылы кейбір шаршы матрица түрінде ұсынылуы мүмкін.

Матрицалық көбейту ережесін ескере отырып, соңғы қатынастар төмендегідей жазылуы мүмкін:

$$\begin{pmatrix} y_{i+1} \\ \theta_{i+1} \\ M_{i+1} \\ Q_{i+1} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & -l_i & y_{M_i} & y_{Q_i} \\ 0 & 1 & -y'_{M_i} & -y'_{Q_i} \\ 0 & 0 & 1 & l_i \\ m_i \omega^2 & -m_i \omega^2 l_i & m_i \omega^2 y_{M_i} & 1 + m_i \omega^2 y_{Q_i} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_i \\ \theta_i \\ M_i \\ Q_i \end{pmatrix}$$

ӘОЖ 517.31

БІР АЙНЫМАЛЫ КӨПМҮШЕЛІКТЕРДІ ЗЕРТТЕУ

Нүрсейтова Н., Рахимова Г.Қ.

$f(x) = a_0 x^n + a_1 x^{n-1} + \dots + a_n$ көпмүшелігі берілсін. $x = c$ үшін көпмүшеліктің мәні $f(c)$ -қа тең. Егер $f(c) = 0$ болса, онда c - $f(x)$ көпмүшелігінің түбірі деп аталады.

Егер $f(x)$ көпмүшелігін $(x - c)$ екі мүшелігіне бөлсек, онда қалдық нөл дәрежелі көпмүшелік болады. Осы қалдықты көпмүшелікті $(x - c)$ -қа бөлмей-ақ қалай табуға болатындығын көрейік. $f(x)$ көпмүшелігі $(x - c)$ екі мүшелігіне бөлінеді сонда тек сонда ғана, егер c - түбір

болса. $f(x)$ көпмүшелігін $(x - c)$ екі мүшелігіне бөлу тәсілін Горнер тәсілі дейді.

$$f(x) = a_0x^n + a_1x^{n-1} + \dots + a_n. \quad (1)$$

$f(x)$ көпмүшелігін $(x - c)$ -ға қалдық арқылы бөлейік:

$$f(x) = (x - c)q(x) + r. \quad (2)$$

Сонда $q(x) = b_0x^{n-1} + b_1x^{n-2} + b_2x^{n-3} + \dots + b_{n-1}$. $f(x)$ -пен $q(x)$ -ті (2) формулаға қояйық.

$$a_0x^n + a_1x^{n-1} + \dots + a_n = (x - c)(b_0x^{n-1} + b_1x^{n-2} + b_2x^{n-3} + \dots + b_{n-1}) + r = b_0x^n + (b_1 - cb_0)x^{n-1} + (b_2 - cb_1)x^{n-2} + \dots + (r - cb_{n-1}).$$

Көпмүшелікті $(x - c)$ -ның дәрежесі түрінде жазу. F өрісіндегі $f(x) = a_0 + a_1x + \dots + a_nx^n$ көпмүшелігін алайық.

$x = (x - c) + c$ деп жазсақ, онда

$$f(x) = a_0 + a_1[(x - c) + c] + \dots + a_n[(x - c) + c]^n. \quad (3)$$

Егер (3) тік жақшаларды ашып мүшелерін $x - c$ дәрежесінің өсуі бойынша орналастырсақ,

$$f(x) = A_0 + A_1(x - c) + A_2(x - c)^2 + \dots + A_n(x - c)^n \quad (4)$$

$A_0, A_1, \dots, A_n$ сандарын табу керек. $x = c$ десек $f(c) = A_0$. (4) көпмүшелігін дифференциалдасақ, онда

$$f'(x) = A_1 + 2A_2(x - c) + \dots + nA_n(x - c)^{n-1}. \quad (5)$$

Одан $x = c$ десек $f'(c) = A_1$. (6) көпмүшелігін дифференциалдасақ және $x = c$ десек, онда $f''(c) = 2A_2, \dots, f^{(n)}(c) = n! A_n$.

$$A_0 = f(c), A_1 = f'(c), A_2 = \frac{f^{(2)}(c)}{2!}, \dots, A_n = \frac{f^{(n)}(c)}{n!}$$

Теңдігін аламыз, яғни

$$f(x) = f(c) + (x - c) \frac{f'(c)}{1!} + (x - c)^2 \frac{f''(c)}{2!} + \dots + (x - c)^n \frac{f^{(n)}(c)}{n!}. \quad (6)$$

(6) теңдік Тейлор формуласы немесе $f(x)$ көпмүшелігі $(x - c)$ -ның дәрежесі бойынша жіктелуі деп аталады.

Мысалы: $f(x) = x^3 - x + 1$ -ді $(x - 2)$ дәрежесі бойынша жіктеу.

$$f(x) = f(c) + (x - c) \frac{f'(c)}{1!} + (x - c)^2 \frac{f''(c)}{2!} + \dots + (x - c)^n \frac{f^{(n)}(c)}{n!}.$$

$$f(x) = x^3 - x + 1, f(2) = 7, f'(x) = 3x^2 - 1, f'(2) = 11,$$

$$f''(x) = 6x, f''(2) = 12, f'''(x) = 6, f'''(2) = 6,$$

$$f(x) = 7 + 11(x - 2) + 6(x - 2)^2 + (x - 2)^3.$$

Көпмүшеліктің еселі көбейткіштерін бөлу. Егер F өрісіндегі $p(x)$ көпмүшелігі $f(x)$ көпмүшелігінің α еселі көбейткіш болса, онда $p(x)f'(x)$ -ка $(\alpha - 1)$ еселі көбейткіш болады.

$$f(x) = c p_1^{\alpha_1}(x) \cdot p_2^{\alpha_2}(x) \cdot p_r^{\alpha_r}(x) \quad (7)$$

$f(x)$ көпмүшелігінің канондық жіктелуі болсын.

$$f'(x) = p_1^{\alpha_1-1}(x) \cdot p_2^{\alpha_2-2}(x) \cdot p_r^{\alpha_r-1}(x) \varphi(x);$$

$$D(x) = c_1 p_1^{\alpha_1-1}(x) \cdot p_2^{\alpha_2-2}(x) \cdot p_r^{\alpha_r-1}(x). \quad (8)$$

$D(x)$ нөл дәрежелі көпмүшелік болуы үшін $\alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_u = 1$ болуы керек.

$X_1 - (2)$ жіктеудегі жай көбейткіштердің көбейтіндісі.

$X_2 - (3)$ жіктеудегі екі еселі көбейткіштердің көбейтіндісі, т.с.с.

$X_k = 1$ дейміз, егер $f(x)$ -ң k еселі көбейткіштері болмаса,

$$f(x) = c X_1 X_2^2 \dots X_s^s.$$

ӘОЖ 537.622.4

ФЕРРОМАГНЕТИКТИҢ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Джантйлеуова А., Наметкулова Р.Ж

Қазіргі уақытта ақпараттық-логикалық машиналар үшін жаңа жад элементтері ізделуіне байланысты өте жұқа ферромагнетиктік таспалардың қасиеттерін зерттеуге үлкен көңіл бөлінуде. Біросьтік анизотропты, гизтерезис тұзағы тік бұрышты, коэрцитивтік күштерінің мәні кіші және қайта магниттелуге кететін шығыны азболып келетін жұқа ферромагниттік таспалардан дайындалған жад элементтерінің басқа жадтық элементтермен салыстырғанда біраз артықшылығы бар.

Магниттік емес заттар жоқ десек те болады. Кез келген зат магниттік, яғни олар өздерінің қасиеттерін магнит өрісінде өзгертеді. Ферромагнетиктердің заманауи электротехника саласындағы маңызы зор. Ферромагнетиктерді қолдана отырып, элементар токтардың магнит өрісін жасауына қатыстырамыз, басқаша айтсақ, магниттелуші жеке катушканың өрісімен салыстырғанда магнит өрісін «тегін» мыңдаған есе арттырамыз.

Ферромагнетиктік материалдар ретінде қазіргі уақытта темір мен оның басқа элементтермен қоспасы кеңінен қолданылады. Қоспаның құрамын тандап және оның өңделуін әр түрлі әдіспен жүргізе отырып, бір-бірінен магниттік қасиеттері бойынша ерекшеленетін әр түрлі ферромагнетиктік материалдарды алуға болады.

Сонымен, зерттеулер бойынша, бұл материалдардың магниттік жұмасқтығының себебі субмикрондық деңгейдегі магниттік анизотропияның бейберекет бағытталуы есебінен пайда болатын ерекше магниттік микроструктураның қалыптасуы болып табылады. Қазіргі уақытта мұндай магниттік қасиеттерді әртүрлі әдістермен зерттейді, бірақ ең қарапайым зерттеу әдісі магниттік корреляция әдісі болып табылады.

Кейбір қорытпалар (алнико, магнико) коэрцитивтік күш пен қалдық индукцияның өте үлкен мәндерімен ерекшеленеді, сондықтан оларды қазіргі кезде, өте күшті тұрақты магнит өрісінің болуын талап ететін магнитоэлектрлік приборлар мен құрылғыларда қолданады.

Берілген жұмыста магниттелудің негізгі қисығын $B(H)$ алу үшін Столетов ұсынған зерттеу әдісі қолданылды. Зерттелетін үлгі мен

қондырғы параметрлерін пайдаланып, H және B шамаларын есептеуге қажетті K_1, K_2 тұрақтылары есептелді. Тәжірибеде өлшенген токтың әрбір мәні үшін H және B шамалары анықталып, эксперименттік мәліметтер бойынша магниттелудің негізгі қисығы $B(H)$ және $\mu_r(H)$ тәуелділік графигін тұрғызылды. Тәжірибеде алынған негізгі магниттелу қисығы мен ферромагнетиктің магниттік өтімділігінің кернеулікке күрделі тәуелділігінің себебі ферромагнетиктердің домендік құрылымы болып табылады

$\mu_r = f(H)$ тәуелділік графигіндегі максимум ($H=32$ А/м, $\mu=2830$) орнымен магниттелу қисығындағы $B=0,12$ Тл мәні сәйкес келеді және индукцияның шамасы үздіксіз артуда; эксперимент нәтижесінде бұрыннан белгілі теориялық және тәжірибелік тәуелділіктерді алу дағдысы қалыптастырылды.

Осциллограф экранында гистерезис тұзағын алып, осы график бойынша қанығу индукциясы B_s , қанығу кернеулігі H_s , қалдық индукция B_R және коэрцитивтік күш H_c шамалары анықталды. Өлшеулер нәтижелерін кестеде көрсетілген. Зерттеліп отырған үлгі үшін коэрцитивтік күш 18А/м, ендеше ол жұмсамагниттік ферромагнетик болып табылады

Тағы да осындай маңызды жетістік – ферриттерді алу. Олар $\text{MeO} \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3$ түріндегі ферромагниттік химиялық қоспалар болып табылады, мұндағы Me – екі валентті Mn, Co, Ni, Cu, Mg, Zn, Cd, Fe катиондарының бірі болып табылады. Ферриттердің темір мен басқа да ферромагниттерден ерекшелігі – олар магниттік жартылай өткізгіштер болып табылады және меншікті электрлік кедергісі үлкен, шамамен $10^2 \div 10^6$ Ом·см. Ферромагнетиктік металдардың электрөткізгіштігі жоғары және осы себепті құйынды токтарға кететін шығын көп болғандықтан оларды жоғары жиіліктегі радиотехникада қолдануға болмайды.

ТОЛҚЫНДЫҚ ОПТИКА ҚҰБЫЛЫСТАРДЫ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ ЖҮЗІНДЕ ЗЕРТТЕУ

Арынбекова А., Кадиримбетова А.К.

Оптикалық құбылыстарды теориялық және эксперименттік әдістермен зерттеу. Геометриялық және толқындық оптиканың негізгі заңдарын қарастыру. Шағылған жарықтың поляризациясына және пластина арқылы өткен жарықтың поляризациясына зерттеулер жүргізу.

Жарық құбылыстары мен олардың ғылыми және практикалық қолданылуын зерттеу – қазіргі уақытта өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Осы жүзжылдықтың негізгі физикалық теориялары - салыстырмалылық теориясының және кванттар теориясы негізінен оптикалық зерттеулерде дамыған. Лазерлердің ашылуы оптикада ғана емес, ғылым мен техниканың әр түрлі салаларында қолданыс тапты.

Жарық дегеніміз - ол ИҚ-дан УК-ге дейінгі, көрінетін жарықты қоса алғандағы (400 нм-ден (Ф) 700 нм-ге (К) дейінгі) толқын ұзындығындағы электромагниттік толқындар. Көрінетін жарық адам көзінің қабығындағы рецепторларымен қабылданады (миниколбалық таяқшадармен). Геометриялық оптика. Бізге белгілі, жарықтың кеңістікте таралуының келесі теориялары орын алған: корпускулалық (И.Ньютонның баллистикалық теориясы), А.Эйнштейннің эфирлік толқындық теориясы және арнайы салыстырмалылық теориясы (АСТ). Корпускулалық (баллистикалық) теория Галилейдің белгілі салыстырмалылық теориясын қанағаттандырады және жарықтың таралу жылдамдықтарын векторлық қосу мен жарық көзінің қозғалыс жылдамдығы туралы қорытындыға алып келеді.

Толқындық оптика – жарықтың таралуын оның толқындық табиғаты негізінде зерттейтін оптиканың бөлімі. Ол жарықты электромагниттік толқындар ретінде қарастырады. Толқындық оптика шағылу, сыну, интерференция, дифракция, поляризация, Доплер эффектісі, дисперсия және басқаларды зерттейді. Толқындық оптика тұрғысынан қарағанда жарық – белгілі бір жиілік диапазонына ие электромагниттік толқындар. Жарықтың толқындық қасиетін зерттейтін оптиканың бөлімін толқындық оптика деп атайды. Толқындық оптикада жарықты толқын ұзындығы 380÷760 нанометр аралығында жататын

электромагниттік толқын деп қарастырады. Жарықтың толқындық қасиеті көрінетін құбылыстарға жарықтың интерференциясы, диффракциясы, поляризациясы, дисперсиясы жатады.

Жұқа пленкалардың түрлі-түсті көрінісі. Оптиканың жарықталынуы. Интерферометрлер. Метрология. Тегістелген және жылтыр беттердің сапасын бақылау-жарық интерференциясы болып табылады. Допплер эффектісі-астрономияда ғаламшарлар мен жұлдыздардың, автомобильдер мен ұшақтардың шамаларын және жылдамдық бағыттарын анықтау. Поляроидтар. Оптикалық талшықты байланыс. Поляриметрлер – ерітінділердегі органикалық қышқылдар мен қанттың концентрациясын анықтау. Белгілі жағдайда жарық толқынының векторы тек белгілі бір бағытта тербелуі мүмкін. Осындай жарық толық *поляризацияланған жарық* деп аталады. Егер E электрлік вектор барлық кезде жазық толқындық шепке түсірілген N нормальмен бір жазықтықта жататын болса, жазық толқын *сызықтық поляризацияланған* немесе *жазық поляризацияланған* деп аталады. Ортаның бөлшектері толқындардың таралу бағытына перпендикуляр бағытта тербеліс жасайтын толқындар көлденең толқындар деп аталады. Оптикаәлеміндегі жаңалық-металл линза. Бұл - революция, заманауи техниканың өндірісін түбегейлі өзгертуі мүмкін. Мысалы Гарвард университетінің ғалымдары бояу ағартқыш пен кварц негізінде жазық линза жасап шығарды. Бұл жаңа материал уақыттың өтуімен шыныны алмастырады. Сынудың рентгендік оптикасы - негізінен ресейлік ғалымдардың еңбектерінің нәтижесі және қазіргі кезде заманауи физикалық оптиканың жылдам дамып келе жатқан бағыттарының бірі болып табылады

Оптиканың тәжірибеде қолданылуы мен оның басқа білім салаларына әсері орасан зор. Физикалық оптика зерттейтін құбылыстар облысы өте кең ауқымды. Оптикалық құбылыстар физиканың басқа бөлімдерінде зерттелетін құбылыстармен тығыз байланысты, ал зерттеудің оптикалық әдістері нәзік және дәл зерттеулерге жатады.

**ТАСЫМАЛДАУ ТЕХНИКАСЫ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАР МЕН ЖАБДЫҚТАР.
МҰНАЙ-ГАЗ ІСІ. МАШИНА ЖАСАУ**

**ТРАНСПОРТНАЯ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ.
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МАШИНЫ И ОБОРУДОВАНИЕ.
НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО. МАШИНОСТРОЕНИЕ**

УДК 656.56:338

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТАЛЫҒЫ МЕН
СОЛТҮСТІГІН ГАЗДАНДЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Темірханова Г., Манапбаев Б.Ж., Бекбасаров И.И.

Президенттің 5 әлеуметтік бастамасының бірі, бесінші бастама – ол елді газбен қамтамасыз етуді жалғастыру. Осы тұста әсіресе, солтүстік өңір мен Астананы газдандыру тапсырмасы қолға алынды. Газ саласында қай елді мекенге қандай құбыр арқылы, қандай кезеңде, қандай көлеммен газ келетіні бойынша үлкен жоспар бар. 2014 жылы Қазақстан Үкіметі елімізді 2015-2030 жылдарға дейін «Газдандырудың бас схемасын» бекітті. Осы схемаға сәйкес газдандыру деңгейін ағымдағы 47%-дан 2030 жылға дейін 56%-ға жеткізу болды. Бұл 3 миллионға жуық адамды газбен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Жалпы газдандыру инфрақұрылымының дамуы елімізде энергетика қауіпсіздігі жағынан стратегиялық маңызды. Мәселен, Кеңес үкіметі кезінде біз тек үш газ құбырын ғана пайдаланып келдік. Олар «Орта Азия – Орталық» газ құбыры, екіншісі «Бұхара-Орал» және үшіншісі «Ташкент-Бішкек-Алматы» магистралды құбыры. Бірақ Республика аумағында жүргізілген бұрынғы магистралды газ құбырлары технологиялық тұрғыдан бір бірімен байланыспай жатты. Осы жағдай батыс өңірінде өндірілген газды еліміздің оңтүстік, орталық және солтүстік өңірлеріне жеткізуге мүмкіндік бермейтін. Батыста өзіміз газ өндіргенімізбен, оңтүстік өңірлерімізде газды Өзбекстан мемлекетінен импорттайтынбыз. Сол себепті осы мәселені шешу барысында 2013-2016 жылдар аралығында үлкен «Бейнеу – Бозой –

Шымкент» деген магистралды газ құбыры салынды. Осының арқасында қазір оңтүстікке өзіміздің газымыз жетіп отыр. Ол ең алдымен елдің оңтүстік өңірінің импортқа тәуелділігін төмендетуге мүмкіндік берді.

Бірақ осы жоспармен тоқтап қалмай, еліміздің орталық және солтүстік өңірлерін газдандыру ол келесі кезең болып, Астана қаласына газ жеткізу мәселесі талқыланды. Елімізді газдандыру өзінің логикалық есебі бойынша жалғасып, соның келесі бастамасы орталық және солтүстік аймақтарға келіп жетті. Бұл жоба «Сарыарқа» магистралды газ құбыры деп аталды. Осы жоба бойынша «ҚазТрансГаз» акционерлік қоғамы техникалық-экономикалық негіздемені әзірледі. Оған мемлекеттік сараптама оң бағасын берді. Негіздемеге сәйкес жобаның жалпы құны – 369,9 млрд теңгені құрады. Және бұл жобаны кезең-кезеңмен іске асыру көзделіп отыр.

«Сарыарқа» магистральды газ құбыры - Қызылордадан газды Петропавлға дейін жеткізуге арналған. Осы жобаны жүзеге асырудың бірнеше тиімділігі бар, олар:

- магистралды газ құбыры бойындағы инфрақұрылымды және табиғи газды пайдалана отырып жаңа өндірістер дамиды;
- Астана қаласында жылу электр орталығында жағылатын 651 мың тонна көмірді бұдан әрі газ алмастыратын болады. Осылайша ауаға шығарылатын зиянды қалдықтар едәуір азаяды. Ал, бұл қалдықтың мөлшері жылына 36 мыңнан аса тонна;
- құрылыс барысында шамамен 800 жұмыс орны және оны пайдалану кезеңінде 225 жұмыс орны ашылады.
- автоматтандырылған газ тарату станцияларының (АГТС) Қарағанды облысының Жезказған, Қарағанды, Теміртау қалаларында салынуы.

Бұл жоба мемлекеттік жоба болғандықтан, жобаға жұмсалатын қаржы мөлшері мемлекет бюджетінен алынады ма, әлде қарызға алынады ма, өзекті мәселе болып отыр. Соңында Сарыарқа магистралды газ құбырының шығыны тұтынушылардың есебінен өтелетін тәрізді, себебі қазіргі болжамдар бойынша газдың бағасы 47-55 теңге аралығында жоспарланып отыр. Бұл басқа аймақтармен салыстырғанда қарапайым халықтың қалтасы үшін өте қымбат, сондықтан газдың бағасын төмендету, оны басқа облыстармен теңестіру мәселелері алдағы уақытта қолға алынса деймін.

УДК 620.9 – 697.84.3

ПРИМЕНЕНИЕ КАНАЛИЗАЦИОННЫХ СТОКОВ В ЗИМНИЙ ПЕРИОД

Усипбекова Ф., Бектлеуов А.Ш.

При строительстве тепловых электростанций капиталовложения в теплообменные аппараты составляют до 70 % капиталовложений на оборудование станций. На современных нефтеперерабатывающих заводах капиталовложения в теплообменные аппараты достигают 40... 50 %, на газобензиновых заводах - 40 %.

Теплообменный аппарат является одним из наиболее распространенных и важных элементов энергетических, коммунально-бытовых и технологических установок. Любые преобразования тепловой энергии из одного вида в другой, а также передача энергии от одного аппарата либо машины к другому сопровождаются переходом некоторой части всех других видов энергии в тепловую. Поэтому практически во всех машинах и аппаратах теплообмен имеет важное значение. На теплообменные аппараты приходится значительная доля капиталовложений в энергетические, коммунально-бытовые и технологические установки.

Использование большей части энергии сточной воды позволит сэкономить тепловую энергию, снизить общую стоимость горячей воды и, за счет снижения выбросов парниковых газов, благоприятно скажется на экологическом состоянии окружающей среды.

Как правило мы не думаем о сточных водах, которые протекают под нашими городами (если мы думаем о них вообще), мы склонны рассматривать их, как проблему используя сточные воды, которые, по удачной случайности, как раз имеют относительно постоянную температуру 21 градус по Цельсию, в качестве удобного источника отопления и охлаждения для муниципальных зданий.

Производители оборудования, в усредненных требованиях определяют необходимость применения теплоносителя -20-25 °С.

За последние несколько лет появились различные виды теплоносителей, которые представляют собой вязкую прозрачную жидкость, которые присутствуют в теплоносителе на основе технических жидкостей.

Исследованием методов применения сточных вод канализации в роли энергоисточника занимается множество компаний и ученых на протяжении последних десяти лет. По словам специалистов, благодаря

экскрементам воды богаты органическими веществами, которые хранят пригодную для применения тепловой энергии. Для сбора энергии можно прибегнуть к самым разнообразным методам.

По мнению большинства специалистов, которые занимались изучением данной проблемы, канализация содержит гораздо больше энергии, чем можно предположить. Поэтому все больше людей пытается с максимальной пользой применять этот необычный ресурс, совместно с предприимчивыми энергокомпаниями уверены в том, что способны не просто решить проблемы сточных вод, но и применять ее в роли энергоисточника.

Применение энергоисточника канализационных стоков будет является относительно новым направлением актуальности использования индивидуальных системах отопления частных домов, промышленных объектов и системах вентиляции и торгово-развлекательных комплексов.

Благодаря специальной установке появляется возможность получения дешевого, практически бесконечного типа тепловой энергии.

Система применения тепла сточных вод с тепловым насосом требует значительных капитальных вложений, также необходимо место для установки этого оборудования. Следовательно, назрела необходимость в такой системе сточных вод, которая обладала бы следующими свойствами:

- невысокая первоначальная стоимость;
- быстрая окупаемость;
- простота использования, не нуждается в службе эксплуатации.

УДК 696.2(031)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭНЕРГИИ ГАЗОВОГО ПОТОКА ДЛЯ ВЫРАБОТКИ ЭЛЕКТРИЧЕСКОЙ ЭНЕРГИИ

Юлдашева С., Сексенбай М.Ж.

Идея преобразования энергии сжатия природного газа в электрическую энергию имеет давнюю историю. Смысл ее состоит в том, чтобы рационально использовать перепад давлений природного газа (от 55-75 атм. до 0,1-0,5 атм.) при редуцировании на ГРС (ГРП) на всем пути от газового месторождения к потребителю. Для Казахстана, который является одним из производителей и потребителем природного газа реализация этой

идеи имеет особое значение. Выработка электроэнергии с помощью детандер-генераторных агрегатов (ДГА) на газораспределительных станциях и пунктах при редуцировании газа является одним из высокоэффективных способов энергосбережения в газотранспортной системе страны. По сценариям экспертов, мировая потребность в газе к 2030 году возрастет по сравнению с нынешним уровнем более чем в два раза. Следовательно, объемы выработки электроэнергии на ГРС с применением ДГА так же могут быть увеличены в 1,3-1,5 раза.

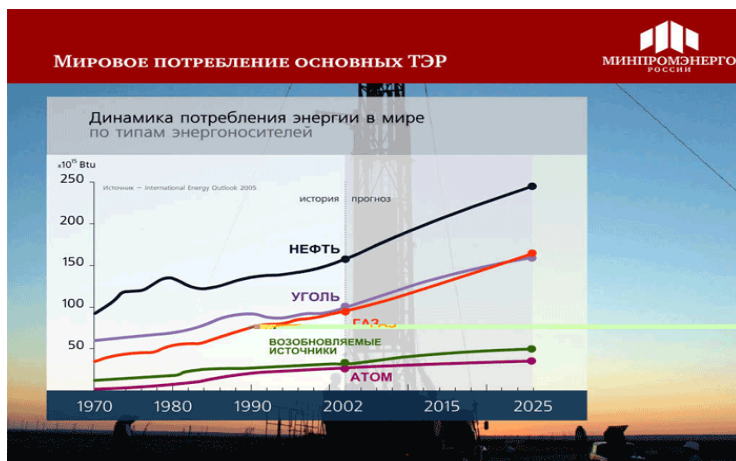

Рис. 1. Динамика потребления энергии в мире по типам энергоносителей

По оценкам специалистов, детандер-генераторные установки мощностью от 2,5 до 30 МВт можно установить более чем на 600 газораспределительных станциях и пунктах газовых сетей Казахстана. Их суммарная мощность превысит 2750 МВт, и они смогут производить около 22 млрд. кВт/ч год, что позволит ежегодно экономить примерно 6 млрд. м³ газа и создавать Единиц Сокращения Выбросов (ЕСВ) в размере около 15 млн. тонн CO₂ эквивалента. Выработка экологически чистой электроэнергии (без сжигания топлива) и холода, используя перепад давления газа на газорегуляторных пунктах с расходом газа более 6 тыс. нм³/ч. Поддержание заданного давления газа за газорегуляторным пунктом при работе турбодетандера обеспечивается автоматически.

Состав основного оборудования: Детандер-генераторный агрегат (газорасширительная турбина и электрогенератор), автоматизированная система управления, вспомогательное оборудование и аппаратура, подогреватель газа (при необходимости). Базовый типоряд: 0,1МВт; 0,2 МВт; 0,3МВт; 0,5МВт; 0,75МВт; 1,0МВт; 1,5МВт; 2,5МВт; 4МВт; 6МВт.

Анализ работы детандер-генераторных агрегатов показал, что ДГА, хотя и позволяют, используя технологические перепады давления транспортируемого природного газа, получать электроэнергию со значительно более высокой экономичностью, чем традиционные паротурбинные и газотурбинные установки, но обеспечение их работы требует наличия большого количества низкопотенциального теплоносителя или сжигания топлива. Это связано с тем, что при работе детандер-генераторных агрегатов происходит значительное понижение температуры газа.

УДК 629.338(075)

ҚР МҰНАЙ ГАЗ САЛАСЫНЫҢ «ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАҒА» КӨШУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Темірханова Г., Икрамов А., Сексенбай М.Ж.

Қабылданған «Қазақстан-2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» (бұдан әрі – Стратегия - 2050) елдің «жасыл» даму жолына көшуіне негізделген экономиканың орнықты әрі тиімді моделін құрудың нақты бағдарын белгілеп берді. «Жасыл экономика» халықтың өмір сүру деңгейі жоғары болатын, қазіргі және болашақ ұрпақтың мүддесінде және елдің қабылдаған халықаралық экологиялық міндеттемелеріне, оның ішінде Рио-де-Жанейро қағидаттарына, ХХІ ғасырға арналған күн тәртібіне, Йоханнесбург жоспарына және Мыңжылдықтар декларациясына сәйкес табиғи ресурстар ұқыпты әрі ұтымды пайдаланылатын экономика ретінде айқындалады. «Жасыл экономика» еліміздің орнықты дамуын қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. «Жасыл экономикаға» көшу Қазақстанның әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына кіру жөнінде қойылған мақсатқа қол жеткізуін қамтамасыз етеді. Есептеу бойынша 2050 жылға қарай «жасыл экономика» шеңберіндегі жаңартулар ЖІӨ-ді 3

пайызға қосымша ұлғайтып, 500 мыңнан астам жаңа жұмыс орындарын құруға, өнеркәсіп пен қызмет көрсетулердің жаңа салаларын қалыптастыруға, халық үшін сапалы өмір сүру стандарттарын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Тұтастай алғанда, «жасыл экономикаға» көшу үшін қажетті инвестициялар көлемі жыл сайын ЖІӨ-нің шамамен 1%-ын құрайды, бұл жылына 3-4 миллиард АҚШ долларына тең. «Жасыл экономикаға» көшудің алғышарттары ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: 1. Негізгі секторлардың бәрінде де ресурстардың тиімсіз пайдаланылатыны байқалып отыр. Сарапшылардың бағалауы бойынша, бұл экономика үшін жыл сайын 4-8 млрд. АҚШ доллары болатын қолдан шығарып алған пайдаға әкеп соқтырады, ал бұл 2030 жылға қарай 14 млрд. АҚШ долларын құрауы мүмкін. Жасыл экономика негізінде - таза немесе «жасыл» технологиялар жатыр. Мамандардың айтуынша, «жасыл» экономиканы дамыту біздің елімізге, көптеген постиндустриялық елдерді өз ауқымымен қозғап өткен экологиялық дағдарысты болдырмауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты - Қазақстан Республикасының мұнай-газ кешенінің экологиялық-экономикалық проблемаларының өзектілігін және «жасыл экономика» тұжырымдамасына көшуді жүзеге асыру шеңберінде оларды шешудің мүмкін жолдарын көрсету, елдің саяси және әлеуметтік дамуындағы мұнай саласындағы рөлін айқындау.

Егер елдің саяси және әлеуметтік дамуындағы мұнай саласының рөлі туралы айтатын болсақ, онда мынаны атап өту қажет. Біріншіден, мұнай кешені ел тәуелсіздігінің, оның экономикалық қауіпсіздігі мен ішкі саяси тұрақтылығының басты құрамдас бөлігі болып табылады. Екіншіден, мұнай мен газ халықаралық сауда, ынтымақтастық және бәсекелестік мәні болып табылады. Бұл экономикалық мүдделерді қанағаттандырумен қатар саяси мақсаттар жүзеге асырылып жатқандығын білдіреді.

- бірінші кезең – 2013-2020 жж. – қорларды пайдалануды оңтайландыру және табиғатты қорғау қызметінің тиімділігі арттыру, сондай-ақ, «жасыл» инфрақұрылымды құру;
- екінші кезең – 2020-2030 жж. – табиғи қорларды тиімді пайдалану, жоғары технологиялар базасында жаңартылатын энергетиканы енгізу;
- үшінші кезең – 2030-2050 жж. – олардың жаңартылуы жағдайында негізіне табиғи қорларды пайдалану қойылған, ұлттық экономиканың «үшінші өнеркәсіптік революция» қағидаттарына ауысуы. «Ақылды кен орны» тұжырымдамасы мұнай-газ саласын жаңа деңгейге шығаруға, өндіруші компаниялардың, тіпті қиын алынатын

қорлармен жұмыс істеу кезінде бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге және қоршаған ортаға теріс әсерді төмендетуге қабілетті.

Мұнай-газ саласындағы зияткерлік технологияларға деген қызығушылық жай ғана сәнді ағымдармен емес, бүгінгі таңда өндіруші компаниялардың алдында тұрған нақты проблемаларға байланысты. Өлемдегі бірлі-жарым кен орындары атқылама ұңғымалармен мақтана алады, онда тиімділікті арттыру міндеті соншалықты өзекті емес.

УДК 531.17.001.2

РАЗРАБОТКА ЛЕНТОЧНОГО ТРУБЧАТОГО КОНВЕЙЕРА ДЛЯ ТРАНСПОРТИРОВКИ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ВРЕДНЫХ ГРУЗОВ

Оразалы Н., Юсупова К.С.

Идея работы состоит в том, что обоснование параметров линейной части конвейера, обеспечивающих герметичность замкнутого объема внутри конвейерной ленты трубообразной формы, что позволяет повысить эффективность ЛТК.

Ленточный трубчатый конвейер обладает рядом существенных преимуществ по сравнению с ленточным конвейером традиционной конструкции. Он экологически более безопасен вследствие герметичности герметично замкнутой в трубу ленты на протяжении всей трассы транспортирования груза, препятствует пылению груза в окружающую среду без сооружения сложных укрытий.

Процесс моделирования был разбит на 3 части. На первом шаге конвейерная лента была постепенно свернута в трубу с помощью моментов M_1 и M_2 , распределенных по ее краям (рис 1). Сначала модель была постепенно нагружена моментом M_1 . Лента была продольно разделена на 2 симметричные части и узлы на плоскости симметрии были закреплены заданными нулевыми значениями всех степеней свободы. После того как моменты M_1 достигли своих конечных значений, лента нагрузилась моментами M_2 . Оба момента были пропорциональны времени t и их конечные значения были определены, поэтому в конце этого шага лента была полностью свернута. Роликоопоры были закреплены во время этого шага.

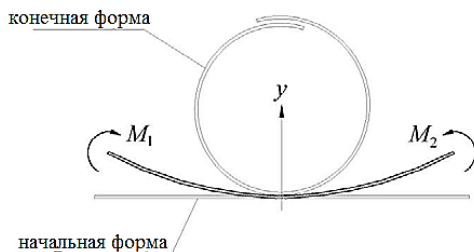

Рис. 1 Заданные смещения роликоопор

На 2 шаге роликоопоры заняли конечное положение вокруг свернутой ленты. Конечно-элементная, сетка была рассмотрена как оболочка. Для того, чтобы поддерживать свернутую форму ленты, распределенные моменты остались равны своим конечным значениям во время второго шага. На третьем шаге анализа свернутая лента постепенно разворачивается, так что конечная форма остается в рамке роликоопор. В то же время узлы в плоскости конвейерной ленты были освобождены от всех заданных степеней свободы. Во время этого шага присутствует нагрузка. ЛТК функционирует по специальной схеме: в зоне подачи материала трубчатая лента имеет форму желоба. Загрузка на этом участке трассы осуществляется как в случае с обычной желобчатой конвейерной лентой. После загрузки материала конвейерная лента принимает трубчатую форму при помощи специально расположенных пальчиковых роликоопор. Остальные роликоопоры с роликами, расположенными в форме шестигранника, установлены по всей трассе транспортировки до места разгрузки и обеспечивают закрытое перемещение материала в ленте. Особенности формирования силы сопротивления движению и статических и динамических нагрузок на единичной роликоопоре на криволинейных участках трассы ЛТК.

Таким образом, трубчатая конвейерная лента изолирует транспортируемый материал и окружающую среду друг от друга. В конце трассы (перед головным барабаном) свернутая в трубу конвейерная лента открывается при помощи специально расположенных роликоопор и принимает сначала желобчатую, а потом и плоскую форму на барабане. Это позволяет разгружать транспортируемый материал так же, как в случае с обычными ленточными конвейерами. Нагрузки, действующие на роликоопоры ЛТК, показывают силы на первом направляющем ролике, на котором лента уже свернута в трубу.

ӨОЖ 622.271.542.934

АМАНГЕЛДІ КЕН ОРНЫНДА ГИДРАТ ТҮЗІЛУІНІҢ АЛДЫН АЛУ ЖӘНЕ ОНЫМЕН КҮРЕСУ

Назарбаева К., Серікбаева Ұ., Дәрібаев Ю.Ә.

Газ және газконденсатты кен орындарын игеру кезеңінде белгілі бір термобаралық жағдайда, өнімді қабаттағы табиғи газдар сумен байланысып қатты кристалды заттар – яғни газды гидраттар түзеді.

Газ құрамына кіретін метан, этан, пропан, бутан көмір қышқыл газ негізгі гидрат түзуші компоненттер болып саналады. Көмірсутектің сумен тұрақсыз байланыста (қоспасы) болуына қарамастан гидраттар ұңғы оқпанында, газды жинау, тасымалдау жүйелерінде түзіліп, олардың газды өткізу мүмкіндігін төмендетіп, олардың желілерде жүруін толығымен тоқтатады, яғни ұңғылардың өнімділігінің төмендеуіне алып келеді.

Гидраттардың жер астындағы және жер үстіндегі құрылғыларда түзілумен күресу шаралары екі бағытта жүргізіледі:

1. түзілген гидраттарды жою;
2. гидрат түзілуінің алдын алу.

Амангелді кен орнындағы өндіру ұңғыларының жұмыс істеуін талдау 2010-2016 жылдар аралығындағы мәліметтер негізінде жүргізілді.

Конденсатты газ ұңғыдан кешенді дайындау қондырғысына дейін шлейфпен (выкидная линия) тасымалданады. Шлейфтің ұзындығы 1 км-ден 4,5 км-ге дейін және газдың құрамында бос ылғалдың болуы, газдың температурасы тепе-теңдік температурасынан төмен болған жағдайда шлейфтерде гидраттың түзілуіне қолайлы жағдай жасалынады. Қыс мерзімінде шлейфтерде гидраттар түзілмеуі үшін, яғни шлейфтегі газдың температурасы тепе теңдік температурасынан төмен болған жағдайда, плунжерлі сораппен шлейфтегі газ ағымына метанол, гидрат түзілуінің ингибиторы метил спирті (метанол CH_3OH , ингибитор гидратообразования) жіберіледі.

Гидраттар түзілуінің тепе-теңдік параметрлері Амангелді кен орнының жағдайы және газ құрамына сай есептелінді.

Метанолды қолдану жер қойнауынан табиғи газбен бірге шыққан сұйықтықтардың гидрат түзу температурасын төмендету қабілетіне негізделіп, флюидтерді ұңғылардан газды кешенді дайындау қондырғысына тасымалдау кезінде қолданылады. Флюидтерді ұңғылардан газды кешенді дайындау қондырғысына (ГКДҚ)) тасымалдау кезінде, оның температурасы минус 2-5 градусқа дейін төмендейді. Сол себепті метанол

шлейфте, арматураларда гидрат түзілуінің алдын алу үшін қолданылады. Болмасам өндірістік ішкі құбырларда гидраттар түзіледі.

Амангелді кен орнында флюидті тасымалдау кезінде метанол (метил спирті) қолданылады.

Абайсызда байқамастан метанолды ішіп қоймауы үшін, метанолға жағымсыз иіс және түс беру мақсатында, оған одарант (этилмеркаптан C_2H_5SH) 1:1000, керосин 1:100 және 1000 литрге 2-3 литр химиялық бояу қосылады.

ДЭГ-ті қолдану табиғи газдағы ылғал буларын жұту қабілетіне негізделіп, газды кешенді дайындау кезінде қолданылады.

Табиғи газды дайындау кезінде төмен температуралы айырғыштың температурасы минус 15-16°С-қа дейін төмендейді. Сол себепті ДЭГ төмен температуралы айырғышта гидрат түзілуінің алдын алу үшін, табиғи газды кептіру кезінде қолданылады. Болмасам өндірістік ішкі құбырларда, айырғыштарда гидраттар түзіледі.

Амангелді кен орнының газды кешенді дайындау қондырғысында газды тасымалдауға дайындау кезінде екі атомды майлы спирт ДЭГ қолданылады.

Зерттеудің мақсаты-қоршаған ортаны қорғау проблемаларының өзектілігінен туындап, метанол және диэтиленгликольді қолдану арқылы, бір мезгілде көмірсутекті шикізатты сақтап, қоршаған ортаның экологиялық жағдайын жақсарту. Оларды шешудің мүмкін жолдарын көрсетіп, табиғи қорларды тиімді пайдаланып, өндіруші компаниялардың алынатын қорлармен жұмыс істеу кезінде бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

УДК 620.9 – 697.84.3

СИСТЕМА АВТОМАТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ МОБИЛЬНОЙ ВЕТРОВОЙ ЭЛЕКТРОСТАНЦИИ

Медетов К., Ибылдаев М.Х.

Ветроэнергетика - отрасль энергетики, специализирующаяся на использовании энергии ветра - кинетической энергии воздушных масс в атмосфере. Энергию ветра относят к возобновляемым видам энергии, так как она является следствием деятельности солнца.

Запасы энергии ветра более чем в сто раз превышают запасы гидроэнергии всех рек планеты.

Для регулирования положением ветрогенератора поднимаемого гелиевым шаром относительно земли можно использовать лебедку соответствующей конструкции.

Для автоматического регулирования высотой ветрогенератора поднимаемого гелиевым шаром относительно земли к пульту управления электрической лебедки подключим компьютерную систему с датчиками. **Подключив к Arduino микросхему моста L298, можно управлять двигателем постоянного тока.**

Чтобы управлять направлением вращения двигателя постоянного тока без переключения питания к его выводам, вы можете использовать схему, называемую Н-мостом. Н-мост – это электронная схема, которая может управлять вращением двигателя в обоих направлениях. Н-мосты используются во множестве различных приложений, самым распространенным из которых является управление двигателями в роботах.

Эта схема называется Н-мостом потому, что она использует четыре транзистора, подключенных таким образом, что схема выглядит как буква "Н".

На модулях также присутствуют переключки **ENA** и **ENB** для разрешения включения двигателей. Если необходимо, их можно также подключить к Arduino и задействовать, но это лишние 2 провода и в этих входах нет особого смысла.

ШИМ управление позволяет плавно изменять скорость вращения двигателя.

Для сборки данной схемы вы можете использовать дискретные транзисторы, но в этом руководстве мы будем использовать микросхему Н-моста L298. L298 может управлять скоростью и направлением вращения двигателей постоянного тока и шаговых двигателей и может управлять двумя двигателями одновременно. Допустимый ток для каждого из двигателей составляет 2 ампера. Однако при таких токах вам будет необходимо использовать радиаторы.

Для питания логической части схемы необходимо нажать кнопку или вставить переключку (зависит от типа модуля). Если же на вашем модуле не предусмотрен преобразователь 5В, то дополнительно, необходимо соединить вывод 5V от Arduino к входу +5 шилда.

Мы разработали программу для управления положением ветрогенератора относительно поверхности земли в зависимости от скорости вращения лопастей ветрогенератора.

Используя выше приведенную программу и задавая различные значения вращения лопастей можно регулировать высоту расположения ветрогенератора относительно поверхности земли.

При необходимости систему можно установить на кузов автомобиля, для мобильности.

Главное преимущество таких ветроэлектростанций, возможность регулирования высотой. В зависимости от необходимой скорости ветра можно регулировать высотой расположения ветрогенератора. При этом обеспечивается бесперебойная работа электростанций в течении года.

УДК 541.124

РАЗВИТИЕ НОВОЙ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ КАЗАХСТАНА, НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ СТРОИТЕЛЬСТВА ДОРОГ

Самойленко Н., Семернин А.Н.

Сегодня, используя свое основное преимущество – геополитическое место расположения, Республика Казахстан может сосредоточиться на расширении пропускной способности транспортно-логистической системы на направлении международного транзитного коридора «Западная Европа – Западный Китай» и предоставлении качественных услуг добавленной стоимости.

Строительство дороги ведется с применением новейших технологий и современных материалов, которые способны обеспечить срок использования дороги без капитального ремонта не менее 25 лет и скоростной режим движения, принятый на международных трассах.

Проектом предусмотрено строительство автодорожных мостов, дорожно-эксплуатационных комплексов, остановочных площадок, скотопрогонных, сервисных объектов для водителей и пассажиров. Одновременно со строительством автобана, намечен ремонт и строительство дорог в близлежащих районах областей, расположенных вдоль трассы.

Технологии для сохранения качества дорог.

Сларри Сил и Микросюрфейсинг представляют собой холодные литые эмульсионно-минеральные смеси. Данные смеси применяются для устройства тонких слоев износа дорожных одежд и являются одним из видов поверхностной обработки. Они позволяют предупредить и

приостановить уже начавшиеся процессы старения, восстановить эксплуатационные характеристики покрытия. Системы Сларри относятся к превентивным методам содержания дорожных одежд.

Суть превентивного содержания дорог состоит в том, что при проведении поверхностной обработки в период, когда дорожное покрытие все еще находится в хорошем состоянии (каждые 3 - 5 лет), содержание обходится значительно дешевле, чем капитальный ремонт дороги через 7 - 10 лет, когда дорога приходит в непригодное для движения транспорта состояние.

Покрытия Сларри обеспечивают: рабочую полосу движения для транспорта, водонепроницаемость покрытия, заполнение колеи, небольшую корректировку профиля, имеющего продольные и поперечные деформации, текстурированную поверхность для обеспечения превосходного сцепления, внешнее сходство с покрытиями из горячих асфальтобетонных смесей с низким уровнем шума, сокращение стоимости выполнения текущего ремонта за расчетный срок службы покрытия на 38%.

Микросюрфейсинг способен отталкивать воду, устранять имеющуюся дорожную колею, исправлять профиль дороги, везде, где возможно применение Сларри Сил. Кроме того, оно обеспечивает максимальное и бесшумное сцепление шин автомобиля с дорогой и выдерживает высокую нагрузку, а также не требует ремонтных работ в течение всего периода эксплуатации.

Несмотря на большое количество различных технологий по устройству поверхностной обработки автомобильных дорог, наиболее современной и прогрессивной является технология устройства тонкослойных покрытий из литых эмульсионно-минеральных смесей по типу «Сларри Сил» и «Микросюрфейсинг». Благодаря использованию эмульсионно-минеральных смесей, укладываемых в холодном состоянии, а также эмульсий с необходимыми добавками увеличиваются сроки строительного сезона, однако следует соблюдать температурные режимы и технологию укладки. Поверхность обработки по типу «Сларри Сил» и «Микросюрфейсинг» не только восстанавливает изношенный слой, но и позволяет увеличить ровность покрытия и сцепные показатели, что благоприятным образом сказывается на безопасности. К тому же данная технология обладает повышенной устойчивостью к образованию колеи, что является актуальным для дорог с высокой интенсивностью.

УДК 338

БОЛАШАҚТЫҢ АВТОКӨЛІКТЕРІ

Мұхамед А., Нұртазаев А.Н.

1. Жол апатының алдын алдын алатын жүйе. Жакын арада бұл жүйе радар мен сигнал арқылы сіздің жол апатына түсуіңізге мүмкіндік бермейді. Флагмандық Lexus пен Mercedes модельдеріне қолданылып үлгерген жүйеде өздігінен тоқтайтын тежегіш те бар екен.

2. Жан-жақтан орнатылатын көз. Жакын арада артқы жақта орнатылған көз стандартты жабдыққа айналады. Бұл жабдық бүгінге премиум класс көлігінде қолданысқа еніп үлгерді, мамандардың айтуынша, бірнеше жылдардан соң, ортанқол автокөліктерде қолжетімді болуы үшін оның құны 50\$-дан да төмен болмақ.

3. Қараңғыда көріп, жаяулар жүретін жолдарды (пешеход) анықтай алатын камера. Volvo S60 көлігінде бар құрал жаяулар жүретін жолды көріп қалса, бірден тоқтай қалады. Қымбат BMW мен Mercedes-терде бар камера жолдағы кез келген кедергіні көре алады екен.

4. Қарапайым жүргізу. Бейімделген круиз-бақылау алдыңыздағы автокөлікпен арақашықтықты сақтауыңызға көмектеседі. Бүгінде BMW мен Аудиға ғана орнатылғанымен, 2020 жылға қарай барлық көлік құралдарында болады деп күтілуде.

5. Автокөліктермен байланыс. Автокөліктер сәтсіз оқиғаларға ұрынып қалмау үшін бір-бірімен тілдесе алса ғой! Болашақта бұл да мүмкін болмақ. Ford қатынас құралдары үшін Wi-Fi көмегімен жұмыс істейтін интеллектуалдық жүйені ойластыру үстінде. Бұл жүйе автокөлігіңіздің орнын анықтап, айналадағы жағдайларды өз бақылауында ұстамақ. Сондай-ақ қауіпті аймақтарда белгі береді деп күтілуде.

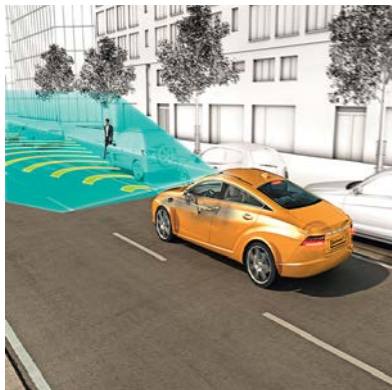
6. Автокөлікпен сөйлесу. Автокөлік жүйелерін басқару мейлінше қарапайым болмақ. Bluetooth-ды пайдалану мен дауыстап басқару арқасында тура кинолардағы автокөлік айдайтын боламыз.

7. Автокөлікке қажетті қосымша. Қазірдің өзінде General Motors компаниясы бірнеше жүз долларлық Wi-Fi-дың жаңа моделін жетілдіру үстінде. Осының арқасында болашақтың автокөліктері нағыз ойын-сауық һәм акпараттық орталыққа айналып шыға келмек. Дауыспен басқару арқылы Фэйсбук пен Туиттердегі парағыңызды жанартып отыратын боласыз.

8. Жылу жүйесін үнемдеу технологиясы. АҚШ автокөлік құрастырушылардың алдына 2025 жылға дейін 100 шақырымға 4 л.

жобасын қойып отыр. Бұл жоба бойынша жүргізушілердің қалтасына барынша жеңілдік жасалмақ.

ӘОЖ 621.86.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТАЗА ҚАЛАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ КӨЛІК

Қойайдаров А., Қойайдаров Б.А.

Қазіргі кезде қалаларда жолаушыларды бағытпен тасымалдауды іштен жанатын қозғалтқышты әртүрлі автобустар орындайды.

Осы мақсатқа автобустарды пайдаланудың зиянды және теріс жақтары бар:

1. Автобустардың қозғалтқыштарынан шығатын түтін сыртқы ортаны ластайды, экологияны бұзады.
2. Автобус қозғалысының бағыттарының көптігі және автобустардың үлкендігі қаладағы көлік қозғалысының тығыздығын арттырады.
3. Автобустардың ішкі кеңістігі шектелген, сондықтан, жүргіншілер көп кезде адамдар сығылысады, кейде автобуска отыра алмайды.
4. Әртүрлі себептермен автобус қозғалыс графигін сақтамағанда, аялдамаларда жүргіншілер автобусты суықта да, ыстықта да ұзақ күтеді.
5. Автобустар аялдамаларға үзілістермен келеді.

Сондықтан, ұсынылатын жобаның мақсаты жүргіншілерді екі бағытта үздіксіз тасымалдайтын, экологиялық таза, ыңғайлы қалалық қоғамдық көлік құру.

Жобаның базалық құрылымы патент №2099, авторлары Қойайдаров Б.А., Қойайдаров А.А.

Ұсынылатын қалалық қоғамдық конвейерлі көлік тасымалдайтын секциядан, аралық секциядан, отырғызатын-түсіретін секциядан және қиылысатын тораптан тұрады.

Конвейерлі көлікті қаланың жолының ортасымен тасымалдау бағыттарына жүргізеді. Бір бағыттың конвейерлі көлігі екінші бағыттың конвейерлі көлігімен арнайы аралық секция арқылы қиылыса береді. Сонда, жолаушы сыртқа шықпай-ақ бір бағыттан екінші бағытқа ауыса береді немесе аралық секцияда немесе отырғызатын-түсіретін секцияда жүруін кері бағытқа өзгерте алады.

Қаланың жолаушыларды тасымалдау бағыты толық конвейерлі көлікпен қамтылған кезде, жүргінші қаланың кез келген жеріне көліктен түспей жете алады.

Конвейерлі көлік отырғызатын-түсіретін секциямен басталады және осы секциямен аяқталады.

Конвейерлі көлікті горизонталь жазықтықта, тік жазықтықта арнайы аралық секцияның көмегімен кез келген бұрышқа бұруға болады.

Конвейерлі көліктің қабырғалары, едені мен төбесі жылу жібермейтін қабатты болады.

Конвейерлі көліктің терезелері болады және түнде электр лампаларымен жарықтандырылады.

Қыста конвейерлі көліктің іші жылыту жүйесімен жылытылады, ал жазда желдету жүйесімен салқындатылады.

Конвейерлі көлік адам жақындағанда өзі ашылатын және өзі жабылатын есіктермен жабдықталады.

Конвейерлі көлікке отырғызуды метроның әдісімен жүргізуге болады.

Конвейерлі көлік тәулік бойы жұмыс жасау үшін конвейерді адам келгенде қосатын, адам жоқта тоқтататын автоматты жүйемен және бейне камераларымен жабдықталады.

Жүргіншілер конвейерлі көлікке отырғызатын-түсіретін секцияның тепкішектерімен кіреді және түседі.

Отырғызатын-түсіретін секцияларды конвейерлі көліктің бойына 500 метрлік арақашықтықпен орналастыру ұсынылады.

Конвейерлі көліктің секциялары астынан үлкен жүк көліктері өте алатындай биіктігі 3-4 метр стойкаларға орналасады.

Қалалық конвейерлі көліктің тасымалдау секциясы екі тік тұйықталған қареткалы шынжырлы конвейерлермен және эскалаторлық перила конвейерлермен жабдықталған.

Қареткалы конвейерлер жолаушыларды екі бағытта тасымалдайды.

ӘОЖ 656.13

ТАРАЗ ҚАЛАСЫНДАҒЫ БАЙЗАҚ БАТЫР КӨШЕСІ ЖӘНЕ АБАЙ ДАҒЫЛЫ ҚИЫЛЫСЫНДАҒЫ ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Жолдасов Р., Сыргабаев М.Н

Жол қозғалысының қауіпсіздігі – бұл көпжақты кешенді мәселе. Автокөлік қозғалысының қауіпсіздігі қазір бүкіл адамзатты толғандырады. Қазір онымен бүкіл әлемнің барлық мемлекеттері мен көптеген халықаралық ұйымдар айналысады. Бірақ, бұған қарамастан жол-көлік оқиғалары (ЖКО) әлі де өсіп бара жатыр. Ал сонымен қатар адам құрбандарының саны да өсуде. Одан басқа зақымданған көліктердің, жойылған жүктердің және қиратылған ғимараттардың саны да өсіп жатыр.

ЖКО санына көптеген себептер әсер етіп жатыр, бірақ олардың ең негізгі себептерінің бірі қала көшелері мен жолдарындағы қозғалыс қарқындылығы болып табылады.

Автомобиль жоғарғы қауіпті құрал болып табылады. Бүкіл әлемде ЖКО-ларда жыл сайын жүздеген мың адамдар өлімі және миллиондаған адамдардың жарақаттануы болып жатыр. Экономикаға да орасан зор зиян тиіп отыр.

Автомобиль біздің өмірімізге тығыз еніп кеткен, сондықтан оларды басқарудың шеберлігі, жол қозғалысының жағдайына бейімделу шеберлігі әр түрлі мамандықтағы адамдардың көпшілігіне қойылатын талап болып табылады. Қазіргі жол қозғалысының қиын жағдайларында барлық жүргізушілердің квалификациясына еш жеңілдіктерсіз бірдей талаптар қойылады.

Жүргізуші жол қозғалысының барысындағы ең басты фигура және қиын- қыстау жағдайларда тек соның біліміне, ептілігіне жол оқығасының болу-болмауы тәуелді. Статистика бойынша жүргізушілердің қателігінен және олардың жол қозғалысының ережесін бұзуларынан жыл сайын 70-75% ЖКО болып жатады.

Қазір жүргізушілерге өте жоғары талаптар қойылады. Өсіп келе жатқан қозғалыс қарқындылығы қазіргі жүргізушіден тығыз көлік ағындарында белгілі бір дағдыларды талап етеді.

ЖКО-ларының алдын - алу үшін жүргізушілерде және көлікте пайдалануға лауызымды және жауапты тұлғаларда жол қозғалысының қауіпсіздігі бойынша жан-жақты білімнің болуы өте маңызды. Бірақ мұндай білімдерді алу оңай емес. Жылдан-жылға жеке көліктерге ие жүргізушілердің саны өсіп отыр, сонымен қатар олардың ішінде көлік руліне жаңадан отырған адамдар саны да жылдан-жылға өсіп отыр.

Осы айтылып отырған мәселелер Тараз қаласының көшелеріне де байланысты, біздің қалада проблемалы көше қиылыстары аз емес, солардың қатарына Абай даңғылы мен Байзақ Батыр көшелерінің қиылысын да жатқызуға болады. Енді баяндамамыздың мазмұнын осы қиылыстағы пайда болып отырған мәселені шешуге арнасақ дейміз.

Аталған көше қиылысы Тараз қаласындағы ең ірі қиылыстардың бірі болып табылады, осы қиылыс арқылы автокөліктер қала орталығынан «вокзал» және «теміржолдың арғы беті» аудандарына қарай өтеді. Қиылыстың күрделілігі әсіресе жұмыс күндері кешкі уақытта және демалыс күндері күні бойы байқалуда. Жоғарыда айтып өткеніміздей жол қозғалысының қауіпсіздігі көбінесе жүргізуші біліктілігіне байланысты, бірақ олар үшін жол қиылыстарында қажетті жағдай жасалған ба, жоқ па, ол жағына да тиісті органдар тарапынан бақылау жасалуы тиіс деп санаймыз.

Осы аталған қиылыста 3 фазалы қарапайым бағдаршам орнатылған, соған байланысты мұнда көлік кептелісі көптеп байқалуда. Біздің бақылаулар көрсеткендей автокөліктер ағыны Байзақ Батыр көшесімен Ташкент көшесіне қарай тура жүруге мүмкіндіктері аз болуда, көптеген автокөліктердің өздері тек жол ережесін бұзуға мәжбүр.

Баяндамамыздың соңында айтарымыз осы жолдар қиылысынадағы 3 фазалы реттеу циклды бағдаршам ретке келтіріліп, жол белгілері дұрыс қойылса болар еді, оның көптеген артықшылықтары бар, олар: жол-көлік оқиғалары мен автомобиль ұсталымдары азаяды, автокөліктердің қоршаған ортаға шығарылатын зиянды газдар мөлшері кемиді.

УДК 681.869

ЗЕРНОМЕТАТЕЛЬ-КЛАССИФИКАТОР ДЛЯ ПЕРЕРАБОТКИ ЗЕРНА

Хамитов Н., Бакиров Б., Карымсаков Н.С.

Зернометатель-классификатор предназначен для перекидки, перегрузки зерна и очистки преимущественно зерна и зернистых продуктов от крупных, металломагнитных, легких примесей и пыли, а также для обеззараживания зернопродуктов, предварительной сушки зерна, и может быть использован на предприятиях системы хлебопродуктов, в сельском хозяйстве и других отраслях промышленности.

Известны «Зернометатель-классификатор», по патенту №1919 на полезную модель и «Зернометатель-классификатор», состоящий из зернометателя и пневмороторного классификатора, особенностью которого является то, что пневмороторный классификатор установлен на зернометателе между скребковым конвейером и ленточным метателем, что позволит совместить перегрузочные операции с технологическими, как очистка зерна от крупных, металломагнитных, легких примесей и пыли, а также как обеззараживание зерна по инновационному патенту РК № 24531 от 15.09.2011, бюл. № 9. Недостатком данных «Зернометателей-классификаторов» является ограниченная функциональность.

Известны востребованные в сельском хозяйстве «Зернометатели ЗМ», предназначенные для загрузки и разгрузки зерноскладов, механического перелопачивания зерна на площадках зернотоков, для формирования буртов зерна и погрузки в транспортные средства, сепарации зерна с отделением легких примесей, состоящие из загрузочного транспортера с двумя Т-образно расположенными питателями, триммера и ходовой части с электроприводами.

Недостаток этих «Зернометателей»: низкая технологическая эффективность отделения легких примесей из-за отсутствия пневмотехнологических классифицирующих устройств.

В предлагаемом «Зернометателе-классификаторе» эти недостатки устранены за счет введения некоторых технических новшеств в конструкции машины, описанных ниже.

Задача и технический результат полезной модели заключается в расширении технологических возможностей «Зернометателя-классификатора».

Данная задача достигается за счет того, что на нижний короб в половой полости загрузочного транспортера «Зернометатель-классификатор» устанавливаются просеивающие сита с приемником мелких примесей, а в потолочной полости вмонтирован индукционный электрический каналный нагреватель. В патрубке приемника мелких примесей с торцевой стороны установлен совмещенный сервисный люк со смотровым окном.

Техническим результатом в полезной модели является то, что на нижний короб в половой полости загрузочного транспортера «Зернометатель-классификатор» устанавливаются просеивающие сита с приемником мелких примесей, а в потолочной полости вмонтирован индукционный электрический каналный нагреватель, а также с торцевой стороны патрубка приемника мелких примесей установлен сервисный люк и смотровое окно, что позволит совместить перегрузочные операции с технологическими, как очистка зерна от мелких примесей, а так же как обеззараживание и предварительная сушка зерна. Сита, установленные в нижней половой полости короба загрузочного транспортера, являются просеивающим элементом для мелких примесей. Свежеубранная зерновая масса называется зерновым ворохом, так как очень разнообразна по своему составу. Эта масса имеет высокую засоренность, влажность, различную микрофлору, физиологически очень активна и её нельзя хранить. Свежеубранное зерно в кратчайшие сроки следует очистить от примесей и высушить до кондиционных параметров. При этом следует учитывать, что послеуборочная обработка зерна является достаточно ресурсоёмким процессом, поэтому правильная его организация обеспечивает сокращение потерь урожая, повышение качества выполнения технологических операций, снижение трудовых, материальных и энергетических затрат. Обработка зерна должна осуществляться на основе комплексной механизации всех согласованных между собой технологических процессов, с применением более совершенных поточных технологий, современных сушильных и зерноочистительных агрегатов, высокой организации труда.

СУ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА И СТРОИТЕЛЬСТВА

УДК 333.93(574.52)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

Каракозова А., Джурумбаева Р.А.

Дефицит водных ресурсов остро ощущается многими странами, становясь причиной неустойчивого развития национальной экономики, поэтому с обострением водных проблем в мире, вопросы устойчивого водообеспечения государств рассматриваются в контексте проблем национальной безопасности.

В Казахстане особое место среди всех природных ресурсов занимают водные. Оживление экономики в республике постоянно сталкивается с проблемой дефицита водных ресурсов. Острота ситуации с водообеспечением страны обусловлена ограниченностью водных ресурсов, их неравномерного распределения по территории, а также высокой степенью их загрязнения. Дефицит в воде уже характерен для бассейнов Арала, Балхаша, Урала, бессточных речных бассейнов Шу, Таласа, Асы, Сарысу, Тургая, Нуры.

В этих условиях особую актуальность для республики приобретают проблемы как разрешение межграницных конфликтов в использовании водных ресурсов трансграничных рек, предотвращение очагов экологической нестабильности, обусловленных истощением и загрязнением природных вод, адаптации водоемких отраслей экономики к антропогенному и климатическому изменению водных ресурсов.

Казахстан относится к наименее водообеспеченным государствам Центрально-Азиатского региона. В перспективе ожидается сокращение ресурсов трансграничного стока рек в республику, так как это будет связано с растущей хозяйственной деятельностью в Китае, Узбекистане, Кыргызстане. Особенностью поверхностных вод Казахстана является необходимость расходования почти половины ограниченных ресурсов речного стока на поддержание уровня и солености внутренних водоемов

(Балхаша, Арала, Каспия), а также на обводнение природных систем речных пойм и дельт. Поскольку практически половина объема возобновляемых водных ресурсов Республики Казахстан формируется за пределами её территории, то урегулирование вопросов совместного использования и охраны водных ресурсов трансграничных водных объектов для республики имеет особое значение.

Эффективность водопользования в Казахстане остается на низком уровне, прежде всего это связано с нерациональным использованием водных ресурсов. При предельном уровне использования водных ресурсов, экологическая обстановка в бассейнах рек крайне напряженная, которая вызывается как истощением, так и загрязнением водных ресурсов.

Возникающие несогласия при использовании трансграничных источников воды могут негативно влиять на состояние национальной безопасности республики. Дефицит водных ресурсов является ключевой экологической проблемой, препятствующей устойчивому развитию Казахстана и для ее решения необходимо применение новых подходов, охватывающих все сферы жизнедеятельности общества.

Отсюда можно заключить, что необходимо разработать методы по рациональному использованию водных ресурсов бассейнов рек и критерий по оценке социально-эколого-экономической обстановки определенной территории, охраны их водных ресурсов от истощения и загрязнения, а также требуется выработка комплексного подхода к решению проблем водообеспечения страны на среднесрочную перспективу.

В целях устойчивого обеспечения водными ресурсами Республики Казахстан в долгосрочном периоде Главой Государства Назарбаевым Н.А. была Утверждена Государственная программа по управлению водными ресурсами Республики Казахстан на 2014-2040 годы. В Программе оценены тенденции развития водной отрасли, предусмотрены конкретные пути решения проблем обеспечения, рационального использования и охраны водных ресурсов, предотвращения вредного воздействия вод.

Реализация мероприятий по решению этих проблем позволит решить вопрос дефицита водных ресурсов для экономики страны, уменьшить водную зависимость от сопредельных государств, улучшить экологическое состояние природных объектов.

ӨОЖ 551.482.2

ЖЕР АСТЫ СУЫН ПАЙДАЛАНУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Төрбек Д., Байжигитова М.Т.

Жер асты суларын сарқылудан қорғау. Алынған судың орнының толмауы жер асты сулары қорының сарқылуы болып табылады. Ірі суқабылдағыш жұмыс істеп тұрған ауданда әдетте белгілі бір шамаға дейін жер асты суының деңгейі төмендейді. Өйтсе де су деңгейінің кез келген төмендеуі сулы горизонт сарқылуының белгісі бола бермейді. Алынған жер асты суы жұмыс істеп тұрған су қабылданғыш үшін пайдаланылатын қордың белгіленген шамасынан асып түскен жағдайларда сарқылу қаупі төнеді. Сондықтан сарқылуды болғызбас үшін дәл гидрогеологиялық зерттеулер мен жер асты суларының қорын бағалау негізінде жер асты суларын пайдалануды жобалау қажет. Алынатын су шамасы пайдаланылатын қордың шамасынан артпауы тиіс. Жер беті суларының жетіспеуі суармалы дақылдардың мүлде қурап қалуы мен түсімінің күрт төмендеуіне қауіп төндіретін қауырт құрғақшылық жылдары ғана төтенше шаралар қолданылуы мүмкін. Мұндай кездерде дәлелденген негіздерге сүйене және алынған судың кейін есесі толатынын ескере отырып, сулы горизонттың табиғи (сыйымдылық) қорларын уақытша пайдалануға болады. Жер асты суының шығыны болмас үшін фонтандаушы скважиналарға шүмек, жаппа, т.б. судың өздігінен құйылып, орынсыз ысырап болуын тежейтін қондырғылар орнатылуы қажет.

Жер асты суларын ластанудан қорғау. Жеке құрамды бөліктер шамасының мүмкін деп табылған шектен асып түсуінен және жалпы минералданудың жоғарылауынан пайда болған сапалық өзгерістер нәтижесінен жер асты суларының пайдалануға жарамсыз болуы, оның ластануы болып табылады. Жер асты сулары ластануының төмендегідей түрлері болады:

Бактериялық ластануы патогендік бактериялар тудырады. Бактериялық ластану эпидемиялық аурулардың тарауына себепші болады.

Химиялық ластану жиі ұшырайды және одан тазарту да қиын. Химиялық ластануға тұрмыста және өндірісте қолданылып ағызылатын сулар, минералдық тыңайтқыштар, улы улы химикаттар себепші болады.

Механикалық ластану аз тараған. Өйткені карст суларынан өзге сулар механикалық қоспалардан жылдам тазарады.

Радиоактивтік ластану атом қондырғыларының жұмысы нәтижесінде уран кендері және пайдаланылатын аудандарда пайда болды. Радиоактивті қоспалар тау жыныстарына молынан сіңеді, сондықтан жер асты суының тасқынымен баяу тарайды.

Табиғи суларды ластайтын компоненттер биологиялық және физикалық-химиялық қасиеттеріне қарай бірнеше топқа бөлінеді:

1. Физикалық күйіне байланысты: ерімейтін, коллоидты, еритін;
2. Табиғатына қарай – минералды, органикалық, биологиялық немесе бактериалық.

Минералды компоненттерге анорганикалық қосылыстар, яғни суда еритін және онда молекулалық пен иондық түрде болатын заттектер жатады. Табиғи суларда еріген түрде әр түрлі газдар, сонымен қатар еріген тұздар болады.

Суды негізінде ластайтын көздерге өнеркәсіптік және қонақорлық каналізациялық ақаба сулары де басқа өндіріс қалдықтары, құрамында әртүрлі агрохимикаттары бар егістік жер қыртысының шайындысы, суармалы жүйенің дренажды суы, мал шаруашылығының ағындылары, су қоймаларына жауын-шашын арқылы әкелінетін азрогенді ластанғыштар жатады.

Біздің республикамызда балық шаруашылығы негізінде өндіріс дамыған аймақтарда орналасқан, олардан шыққан қалдықтардың көп мөлшері, әсіресе ақаба сулары, су қоймаларына, атап айтқанда, Каспий теңізіне, Жайық, Ертіс өзендеріне, Бұқтырма су қоймасына, Балқаш көліне және т.б. су объектілеріне тасталып тұрады.

УДК 627.88

ОСОБЕННОСТИ КОМПОНОВКИ КОНСТРУКЦИЙ СЕЛЕЗАЩИТНЫХ СООРУЖЕНИЙ

Жақсыгелді Т., Койшибаева Г.Д.

Мероприятия по защите народнохозяйственных объектов и дорог можно разделить на четыре группы: предотвращение зарождения селей; пропуск транзитом селей над или под защищаемыми дорогами, полная и частичная аккумуляция (заполнение емкости) селей выше защищаемой дороги.

Первая группа селезащиты - предотвращение возникновения селей - практикуется с давних времен, она более простая, так как не требует строительства специальных селеаккумулирующих емкостей. Суть ее заключается в уменьшении размыва и исключении перерастания

незначительного водного течения по склону в мощный наносоводный или грязекаменный поток. В этой группе более распространенным способом защиты являются лесонасаждения на горных склонах, которые замедляют образование оврагов. Кроме того, корни деревьев хорошо укрепляют почву от размыва и защищают горные породы от выветривания. Однако следует отметить, что по климатическим условиям во многих местах лесонасаждения невозможны, их произрастание ограничено предельной высотой распространения лесов на скалистых склонах гор. Кроме того, для выращивания леса и до получения устойчивого лесного массива требуется значительное время.

В мировой практике для уменьшения активности проявления селевых потоков часто на крутых склонах устраиваются ступенчатые террасы параллельно одна другой на расстоянии 15 - 20 м с валами и без них. Склон превращается как бы в пологую лестницу, благодаря чему замедляется скорость стекания воды и задерживаются камни (рис 1 а, б).

Для предотвращения размывов русла и приведения крутых уклонов в ступенчатый вид часто практикуются заграждения русел горных потоков подпорными стенами в виде порогов. Порог - это поперечная стена, расположенная по ширине русла горного потока, опущенная в грунт русла на всю высоту (рис. 1, в).

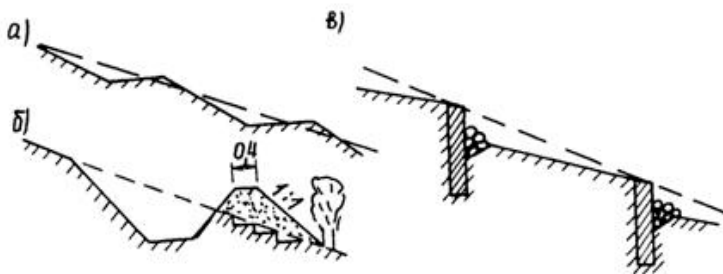

Рис. 1. Регулирующие мероприятия на склонах:
а - ступенчатая терраса; б - то же, с валами; в - порог

К наиболее распространенному типу сооружений в мировой практике, обеспечивающих постепенное затухание селевого потока, относится система барражей-запруд, возводимых выше защищаемых объектов дороги. Барражи, в отличие от порогов, строятся выступающими над дном оврага. Расстояние L между барражами определяется по формуле:

$$L = H / (\operatorname{tg} \alpha - \operatorname{tg} \alpha_y), \quad (1)$$

где H - высота запруды над дном русла;

$\operatorname{tg} \alpha$ - уклон русла перед запрудой;

$\operatorname{tg} \alpha_y = 0.7 \operatorname{tg} \alpha$ уравнильный уклон отложений наносов перед запрудой.

ӘОЖ 504.04

ТАСҚЫНДАР, СУ БАСУ, БӨГЕТТЕР ЖАРЫЛУЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ БОЛҒАН ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙЛАРДЫҢ ТУЫНДАУ МҮМКІНДІГІН БАҒАЛАУ

Қоқыш Ж., Сарбасова Г.А.

Жалпыға белгілі, биосфераның да, адамзат қоғамының да күйі мен дамуы, су ресурстары жағдайына тікелей байланыста жатыр. Соңғы онжылдықта мамандар мен саяси өкілдердің басым бөлігі, адамзат алдында тұрған өзекті мәселелердің ішінде, су проблемасын нөмірі бірінші деп атайды. Су проблемалары төрт жағдайда туындайды: су жок немесе жеткіліксіз болғанда, су сапасы әлеуметтік және экологиялық талаптарға жауап бермегенде, су нысандарының режимі экожүйелердің тиімді жұмыс істеуіне сәйкес келмесе, ал оны тұтынушыларға беру режимі халықтың әлеуметтік және экономикалық талаптарына жауап бермесе, және де судың артық болуынан тұрғын аймақтар су басудан зардап шегуде.

Халықтың өсуі, ормандарды кесу және адамның көптеген қызмет түрлеріне байланысты, су басу, оның ішінде кирату күші бар, барған сайын жиі болып барады. Су басу бөгетшелермен қоршалған өзен табаны биіктігі жергілікті орыннан жоғары жерлерде ерекше қауіпті (Сырдария өзенінің кейбір учаскелерінде).

Су басудан келетін шығындар туралы деректерге үлкен байқаумен қатынас жасау керек, себебі әртүрлі елдерде оны есептеудің әдістемесі белгісіз. Көп жағдайда шаруашылық нысандарымен тасқын сулардың физикалық қатынасы ғана, және шығын шамасы шаруашылықты қалпына келтіруге немесе қираған шаруашылық нысандарының ағымдағы нарықтық құнымен анықталады. Дәл осылай тұрғын үйлер мен ондағы заттардың қирауы немесе бұзылуы, және де көпірлер,

автокөлік және темір жолдары, байланыс және электр желілері, газ бен мұнай құбырлары бүлінуі осылай анықталады.

Ауыл шаруашылығында шығын көбіне ауыл шаруашылығы дақылдарының шығыны, топырақтың бүлінген құнарлылығын қалпына келтіру шығындарымен анықталады. Оған апаттық дүрбелең жағдайында заттарды сақтандыру төлемдеріне кететін шығындар, бірмезгілдік ақшалай, болмыстық жәрдемақы, және де құтқару шараларын ұйымдастыруға, уақытша қорғаныс құрылымдарын соғуға кететін және т.б. шығындар кіреді.

Шаруашылық байланыстардың бұзылуы, өндірістің құлдырауы, сауда және банк операциялары және т.б. шығындардан тұратын жанама шығындар өте сирек анықталады және ескеріледі. Есептеу әдістемесі әліге дейін іс жүзінде жоқ жанама шығындар, тікелей шығындар сияқты, су басудан кейін көп жылдарға дейін әсерін тигізуі мүмкін.

Соңғы жүз жылдағы су басуларды талдау (А.Б. Авакян, ИВП РАН) мынаны көрсетті, бүкіл әлемде өзендер аңғарында тиімсіз шаруашылық жүргізумен және тасқынға қауіпті аумақтарды шаруашылық игерудің үдеуімен су басудан келетін шығындардың едеуір өсу тенденциясы байқалады.

Болжанып отырған климаттың жылынуы және өзен аңғарларын одан әрі игерудің амалсыздан өсуі, сөз жоқ, су басулардың қайталануы және қиратушы күшінің ұлғаюына алып келеді. Сондықтан, су басуды тоқтатудың және одан қорғанудың нақты шараларын жасау кейінге қалдырмайтын мәселе болып табылады, себебі бұл су басудың салдарларын жоюға кететін шығындарды 50-70 есе қысқартады.

Қазақстанның географиялық орналасуының сипатты белгілері - аумағының әртүрлі табиғи апаттарға бейімділігі (жер сілкінісі, су басу, селдік ағындар, қар көшкіндері, қар құлауы және опырылмалар, Каспий теңізі жағалық аймағының көмілуі, қауіпті метеорологиялық құбылыстар, орман және дала өрттері, адамдардың жаппай (эпидемия) сырқаттануы, жануарлардың эпизоотикалық ауруы, өсімдіктердің зиянкестермен ауруы және т.б.). Ел аумағының 75% табиғи апаттардың көтеріңкі қаупіне ұшыраған.

Су тасу жоғары болғанда судың жоғарғы өтімдері саба кезеңіндегіден ондаған, жүздеген және кейде мыңдаған есе асып түседі. Су деңгейі ауытқуының амплитудасы бірнеше метрді құрайды. Кейде тәулікте су деңгейі 2,5-3,5 м-ге көтеріледі, ал Батыс Қазақстан өзендерінде 4-5 м-ге дейін көтерілуі мүмкін, бұл өзендердің едеуір асып түсуіне және су басуға алып келеді.

ӘОЖ 631.7.23

ЖЕМІС ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ЖЕМІС АҒАШТАРЫН СУҒАРУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТӘСІЛДЕР

Тілеубаев Б., Есенгельдиева П.Н.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісінің маңызды саласына жеміс шаруашылығы жатады және көптеген ғалымдардың зерттеу саласы болып келеді.

Елбасы Н. Назарбаевтың Жолдауында ҚР суғармалы егіс ауданын 5 жыл ішінде 40% -ға кеңейтіп, 2 миллион гектарға жеткізу міндеті қойылған. Осы міндетті орындау үшін Қазақстанда жалпы ауыл шаруашылығы саласын дамытуға бағытталған агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған «Агробизнес-2020» бағдарламасы қабылданған.

Бағдарлама мақсаты: ҚР агроөнеркәсіптік кешені субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдайлар жасау

«Агробизнес-2020» бағдарламасына сәйкес 2013–2015 жылдары агроөнеркәсіптік кешенді берік іргетасын қалау 1 кезең болып табылса, 2016–2020 жылдары ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемін елеулі түрде өсіру, еліміздің импортқа тәуелділігін қысқарту және экспорттық әлеуетті іске асыру 2 кезең болып табылады.

Жамбыл облысында да бір қатар шаруа қожалықтар осы бағдарлама аясында жұмыс жасауда.

Қарқынды жеміс бақтары Жамбыл облысында 2015 жылдан бастап өсірілуде. Жамбыл, Меркі, Байзақ аудандарының 143 гектар жерінде Түркия, Польша, Қытай елдерінің инновациялық тәжірибесі пайдаланылуда.

Жамбыл облысының жеміс шаруашылығының қазіргі жай-күйіне тоқталсақ, жалпы қазіргі кезде шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша, шекілдеуік пен дәнекті жемістердің нақтыланған егіс алқабы 3568,8 га құрайды.

Облыста шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша шекілдеуік пен дәнекті жемістердің өнімділігі 2016 жылғы статистикалық мәліметтердің көрсеткіштері бойынша бір гектардан 93 центнер жиналды, бұл көрсеткіш 2013 жылы 74,8 центнерді көрсеткен, яғни 18 центнерге артқанын көруге болады. Оның басты себебі, Жамбыл облысының бірқатар шаруа қожалықтары тамшылатып суғару

технологиясына көшкен Жоғарыда келтірілген көрсеткіштердің өсу динамикасынан, тамшылатып суғару әдісінің тиімділігін көруге болады.

Суғару әдісін және техникасын таңдау кезінде бүтін бір табиғи-шаруашылық кешенді, экономикалық және экологиялық факторларды ескеру қажет. Нақты бір жердің жағдайын алсақ, оның климаттық, топырақтық, геоморфологиялық және гидрогеологиялық жақдайын, өсірілетін дақылдардың биологиялық ерекшеліктерін есепке алу керек.

Қазіргі таңда жаңбырлатып суғару басқа суғару тәсілдеріне қарағанда техникалық жетілдірілген болып отыр. Жаңбырлату кезінде ауаның жер беті бөлігінде микроклимат жақсарады және кез-келген суғару мөлшерін беруге болады, бұл топырақтың оңтайлыға жақын ауа-су режимін жасауға және топырақ дымқылдануын реттеуге, суғару процесін және басқа да ауыл шаруашылық жұмыстарын механикаландыруға және автоматтандыруға мүмкіндік береді.

Тамшылатып суғару Қазақстанда салыстырмалы түрде жаңа, бірақ қарқынмен өсіп келе жатқан технологиялардың бірі болып табылады.

Егер 2005 жылы республика бойынша 160 га жерге тамшылатып суғару әдісі қолданылса, 2009 жылы – 4,2 мың гектар, 2011 жылы – 18,3 гектарға өскен, ҚР АШМ мәліметтері бойынша 2014 ж тамшылатып суғару жүйесі және басқа су үнемдейтін технологиялар енгізілген аудан, жалпы суғарылатын жерлер көлемінің 4,5% құраған

Су үнемдеу технологиялары 2016 жылы - 12,0 мың га, ал 2017 жылы - 15,0 мың гектар алқапқа енгізілді, 2018 жылы – 17,0 мың га алқапқа енгізілген.

ӘОЖ 631.15 (560) 20

Т.РЫСҚҰЛОВ АУДАНЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА ЖЕР ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІ ӨЛШЕМДЕРІН НЕГІЗДЕУ

Полат А., Әбдібек Н., Ахметов Е.С.

Жерге орналастырудың негізгі міндеттері шаруашылықтың түрлі формалары үшін оңтайлы ұйымдастырушылық-территориялық жағдайларды құру болып табылады. Бұл өз кезегінде, берілген жерлер арасындағы пропорционалдылықты және теңгермелікті қамтамасыз етуді талап қылып, ауыл шаруашылығының, сонымен қатар ауыл шаруашылығы емес кәсіпорындардың көрсеткіштерін және қормен қарулануын, еңбек қажеттілігін, техникалық құралдармен қамтылуына

мән береді. Сонымен қатар, жерге орналастырылатын нысандардың қалыпты жүйеленуіне әсер етеді.

Жұмыстың мақсаты ішкі шаруашылық жерге орналастыру жобаларын орындау арқылы алдыңғы жобалық шешімдерді анықтаумен, жалпыдан жекеге біртіндеп өтуді іске асыратын бірыңғай кешенді міндеттерді жүзеге асыру.

Қойылған мақсатқа байланысты төмендегідей міндеттерді орындау қарастырылды: ауыспалы егістерді ішкі территориялық орналастыру; азықтық алаптардың территорияларын орналастыру, көп жылдық екпелерді орналастыру, жер алаптарының экспликациясын құрастыру.

Зерттеу нысаны: Жамбыл облысы, Т.Рысқұлов ауданы.

Жұмыс жаңашылдығы жергілікті жердің табиғи жағдайларын ескере отырып, ауыл шаруашылығы алаптарының оңтайлы құрылымын, өлшемін белгілеу, орналастыру.

Бастапқы зерттеу мәліметтері. Шаруашылықтың табиғи климаттық жағдайы, жер жоспары, топырақ картасы, жер қатынастары басқармасының сандық көрсеткіштері.

Шаруашылықтың табиғи климаттық жағдайы бойынша шаруашылық туралы мәліметі, климаты, жер бедері, топырағы, өсімдік жамылғысы, жер бедері, жер асты сулары бойынша мәліметтер жинақталып, сараптама жұмыстары жүргізілді.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының территорияларын орналастыруды бағалау, алаптардың сапалық құрамының ауыл шаруашылығы кәсіпорынының тиімділігіне байланыстылығы, жер пайдаланудағы кеңістіктік кемшіліктер және оларды түзету жолдары, ауылдық мекендердің шекарасын орналастыру және жергілікті әкімшілікті жүргізуге жер беру, ауылдық әкімшілікті жүргізуге берілген жерлердің ауданын есептеу, ауылдық әкімшілікті жүргізуге берілген жерлердің шекараларын орналастыру, ішкі шаруашылық жерге орналастыру, өндіріс бөлімдері мен шаруашылық орталықтарын орналастыру, бұрынғыларының орналасуын сараптау, ұйымдастыру-өндірістік құрылымын негіздеу, өндірістік бөлімдердің саны мен өлшемі, орталық мекенді және шаруашылықтың өндірістік бөлімдерінің мекенін орналастыру, жер алқаптарын орналастыру, жол желілерін зерттеу, ауыспалы егістерді жобалау жұмыстары бойында зерттеулер жүргізілді.

Шаруашылықтың өндірістік бағыты бойынша оңтайлы шешімге сәйкес бұрынғыдай қалды - астықты-мал шаруашылықтық. Тауарлы өнім құрылымы бойынша бірқатар өзгерістер орын алды. Атап айтқанда, жерге орналастыру жылында егіс ауданының құрылымында

дәндік дақылдар басым болса (67%), азықтық дақылдардың үлесі тек 16,5% болды. Жоба бойынша азықтық дақылдардың үлес салмағы артты (46,2%), ал дәндік дақылдардың үлес салмағы 53,8% дейін азайды. Мал шаруашылығы тауарлы өнімінің көлемі мал басының өсуіне байланысты артты. Мұндай аудандарды бөлістіру, шаруашылықтың жер ресурстарын барынша ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді.

Жерге орналастыру жұмыстарының экономикалық тиімділіктері сарапталды. Жоба бойынша екінші нұсқаны таңдауға ұсыныс беріліп отыр, себебі рентабельділік – 69,7 % құрайды. Трансформациялау жұмыстарының, ауыспалы егістерді жобалаудың нәтижесінде шаруашылық 2860 640 теңге пайда тауып отыр.

Саланы дамытудың оңтайлы пропорциясын сақтау шаруашылықтың өзінің рентабельділігін көтеруге, экономикасын беріктеуге, нарықтағы оң шешім қабылдауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ӘОЖ 332.6

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЖЕРДІ БАҒАЛАУ ЖҰМЫСТАРЫ

Құрмансейт А., Сабит Е., Нуралы Ж.У.

Жер мен басқа жылжымайтын мүлік саласындағы мемлекет саясатының стратегиялық мақсаты – қоғам мен азаматтардың қажеттілігін қанағаттандыру мүддесінде жылжымайтын мүлікті тиімді пайдалану мен дамыту үшін жағдай жасау. Қазақстан Республикасында жер табиғи ресурс, жылжымайтын мүлік нысаны және өндірістің негізгі құралы ретінде бағалық құндылауға жатады. Жерге орналастыру ауыл шаруашылық кәсіпорындарында жер пайдаланудың қажетті мәліметтерімен тек қана ішкі шаруашылық мәселелерді шешуде өз шаруашылығын ғана қамтамасыз ету емес, сонымен бірге ауданда мемлекеттік жерге орналастыруды жүргізуде тиісті мәліметтерді дайындауға міндетті. Осыған сәйкес жеке шаруашылықтардың, кәсіпорындарының жер жұмыстары және ауданның жер кадастры саласында белгілі бір байланыс бар. Бұнда байланыста мемлекеттік жер кадастры бойынша нақты және тиімді ақпараттарды ауданда ғана емес, сонымен бірге облыста әрбір жер пайдаланушы және бірінші кезекте

ауыл шаруашылық ұйымдарының жер пайдалануы туралы акпараттарының дәлдігі мен нақтылығына байланысты болады.

Жұмыстың мақсаты: Ауылшаруашылық жерлерді тиімді пайдалануда жерді бағалаудың объективті қажеттілігін негізге ала отырып, шаруашылық жерлерінің өнімділігін және оларды пайдаланудағы экономикалық тиімділігін анықтау үшін ауылшаруашылық кәсіпорындардағы жерлерді бағалау жұмыстарын жүргізу.

Зерттеу жұмыстары: Зерттеу жұмысы «Өтеген» өндірістік кооперативі жерінің ауылшаруашылық мақсатындағы жерлер негізінде жүргізілді. Шаруашылықтың жалпы жер көлемі 3435,43 га, ауылшаруашылық алқаптары 3381,93 га жерді алып жатыр, оның ішінде егістік жерлер 1288,53 га, шабындық алқабы 68 га, жайылымдық алқаптары 2025,4 га жерді алып жатыр. Алқаптардың құрамы мен қатынасы шаруашылықтың жалпы жер көлеміне, ауылшаруашылығы алқаптарының үлес салмағына байланысты болатын территорияның игерілу дәрежесін білдіреді.

Жерді бағалауға қажетті алғашқы мәліметтерді жинау, бір жүйеге келтіру, талдау және анықтау жүргізілді. Далалық зерттеу жұмыстарының қорытындыларын бағалау аудандардың және топырақтың агроөндірістік топтарының шекарасын, бағалау шкаласын құру үшін шаруашылық құрамын белгілеуге пайдаланады. Барлық жиналған мәліметтерді талдап жерді бағалау талаптарына сәйкес бір жүйеге келтірілді.

Жұмыстың нәтижелері: Жерлерді бағалауда топырақты бонитеттеу мен жерге экономикалық бағалау жүргізу мақсаттарының бірлігі мен өзара тығыз байланысты, бірдей жер пайдалануды тіркеу жерді сапалық және сандық есепке алу, топырақты зерттеу, тағы басқа статистикалық акпараттар мәліметтері мен құжаттарды пайдаланады.

Ауыл шаруашылығы өндірісінде бағалау көрсеткіші ретінде жалпы өнімдердің маңызы зор. Өйткені бұл көрсеткіш жерді тиімді пайдалану есебінен қоғамға қажетті өнімдерді алу мүмкіндігін туғызады. Шаруашылық бойынша III ауыспалы егістерді негізге ала отырып есептеу барысында өнімділіктің ең жоғарғы көрсеткіші III ауыспалы егісте 40 ц/га, жоспарлы өнімділік 39,5-ке тең, озық ауыспалы егіс деңгейінде 40,01 ц/га өнім алынады. Бұл ауыспалы егістіктің топырағы қарашірікке бай. II ауыспалы егістікте жоспарлы өнімділік алынады, озық ауыспалы егістік деңгейінде 38,60 ц/га тең. Өнімділіктің ең төменгі көрсеткіші I ауыспалы егістікте 33 ц/га, бұл топырақтың

құнарлылығының төмендігімен түсіндіріледі, бірақ қазіргі кезде топырақ сапасын жақсарту жөнінде тиісті шаралар жүргізіледі. Озық ауыспалы егістік деңгейінде 33,61 ц/га өнім аламыз. Шаруашылықтық қызметті бағалауда ауыспалы егістіктерде нақты өнімділік бойынша жетекші орынды бонитет балы ең жоғары III ауыспалы егістік алады. Шаруашылықтың қалыпты таза табыс шамасы берілген жер кадастрлық ауданының барлық топырағы үшін бірдей белгіленеді. Берілген жағдайда – 203,5 теңгеге тең. Сонымен қатар, жерді экономикалық бағалау шкаласы құрылып, жерді экономикалық бағалаудың орташа салмақтанған балы есептелді.

ӘОЖ 332.3

«ДИХАН» ЖАУАПКЕРШІЛІГІ ШЕКТЕУЛІ СЕРІКТЕСТІГІНІҢ ШАРУААРАЛЫҚ ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ ЖОБАСЫ

Айнақұл А., Сейтбек Н., Абдешев К.Б.

Ауыл шаруашылығының өркендеуі жер байлықтарын тиімді пайдаланумен байланысты. Бұл әрбір гектар жерді тиімді пайдалану мен жоғарғы дәрежеде өнім алу қажеттілігін туғызады. Ауыл шаруашылығы өндірісін жоспарлағанда, шаруашылық нәтижелерін бағалағанда жердің ерекшелігін ескеру міндетті.

Қазақстан Республикасының жер қоры 272,5 млн.га құрайды. Барлық жер ресурстарын, оның ішінде ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді тиімді пайдалану, осымен байланысты жер қатынастарын реттеу өте маңызды мәселе болып табылады. Бұл мәселені шешу маңызды шараларды жүргізуді қажет етеді, яғни, халық шаруашылық айналымына жерлерді көбірек енгізуді, құнарлы жерлерді пайдалануды арттыруды және т.б.

Жұмыстың мақсаты. Шаруашылықтағы ішкі шаруашылық жерге орналастыруды жүргізу жағдайларын талдау және егістікті ұтымды пайдалануды ұйымдастыру, жақсарту және қорғау, ауыл шаруашылығы кәсіпорынының жоғары экономикалық тиімділігін, оның табиғатын қорғауды қамтамасыз ету болып табылады.

Зерттеу жұмыстары. Ауыл шаруашылық алаптарының құрамын масштаб бойынша анықтадық. Берілген жер массивтерінің көрсеткіштері бойынша үлес салмағын таптық. Бұл кестеде негізгі алаптарының түрлері есептелді, олар: 1. Жыртылған жер-5567 га;

Жергілікті жердің жағдайлары ескеріліп, екі ауыспалы егіс жобаланды. Бірінші нұсқада алты, екінші нұсқада бес ауыспалы егіс жасалынды. Трансформация жұмыстарын жүргізу, ауыспалы егіс жобаларының негізінде келесі нұсқаларды ұсынып отырмыз (сур.1).

Қызылорда облысы	Жалпы саны	412	Жалпы ауданы, га	1000					Қызылорда облысы
	Орман	51,5	Орман ауданы, га	125					
	Орман бағлы бөлім	33	Орман бағлы бөлім, га	33					
	Ара қалыңдық, км	2	Ара қалыңдық, км	3					
Ақмола облысы	Жалпы саны	562	Жалпы ауданы, га	708					Ақмола облысы
	Орман	70,2	Орман ауданы, га	177					
	Орман бағлы бөлім	25	Орман бағлы бөлім, га	25					
	Ара қалыңдық, км	3	Ара қалыңдық, км	2					
Ақтөбе облысы	Жалпы саны	1710	Жалпы ауданы, га	1491					Ақтөбе облысы
	Орман	427,5	Орман ауданы, га	372,7					
	Орман бағлы бөлім	20	Орман бағлы бөлім, га	20					
	Ара қалыңдық, км	5	Ара қалыңдық, км	5					
Қызылорда облысы	Жалпы саны	285	Жалпы ауданы, га	900					Ақтөбе облысы
	Орман	35,6	Орман ауданы, га	112,5					
	Орман бағлы бөлім	25	Орман бағлы бөлім, га	25					
	Ара қалыңдық, км	1,5	Ара қалыңдық, км	10					
Ақтөбе облысы	Жалпы саны	1698	Жалпы ауданы, га	1698					Ақтөбе облысы
	Орман	424,5	Орман ауданы, га	424,5					
	Орман бағлы бөлім	19	Орман бағлы бөлім, га	19					
	Ара қалыңдық, км	3,5	Ара қалыңдық, км	3,5					
Ақтөбе облысы	Жалпы саны	900	Жалпы ауданы, га						Ақтөбе облысы
	Орман	112,5	Орман ауданы, га						
	Орман бағлы бөлім	25	Орман бағлы бөлім, га						
	Ара қалыңдық, км	1,0	Ара қалыңдық, км						

Бірінші нұсқаға сәйкес шаруашылықтағы ауыспалы егістің саны алты болды, 1-ші ауыспалы егістік жалпы ауданы 412 га, 2-ші ауыспалы егістің ауданы 562 га, 3-ші ауыспалы егістіктің саны 1710 га, 4-ші

ауыспалы егістің саны 285 га, 5-ші ауыспалы егістіктің саны 1698 га құраса, соңғы 6-шы ауыспалы егістің саны 900 га ауданды құрап отыр.

Екінші нұсқаға сәйкес бес ауыспалы егістік жүйесі жоспарланды. Яғни, 1-ші ауыспалы егістік жалпы ауданы 1000 га, 2-ші ауыспалы егістік 708 га, 3-ші ауыспалы егістік 1491 га, 4-ші ауыспалы егістік 900 га, 5-ші ауыспалы егістік 1698 га құрап отыр.

УДК 624.16:666.982

КОНСТРУКТИВНАЯ АРМАТУРА В ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ КОНСТРУКЦИЯХ. ЕЁ МЕСТО В СТОИМОСТИ ИЗДЕЛИЙ

Садыбекова А., Ермуханов К.Е.

Конструктивные требования в железобетонных конструкциях (жбк) – это требования, выполняемые вне зависимости расчета жбк, т.е. площади, диаметры и классы этих арматур не назначается расчетом.

Суммарная стоимость стали всех видов, расходуемой на изделия, т.е. для армирования железобетонного элемента, не включая на закладные детали можно определить по формуле:

$$C_{S,tot} = C_{S,r} \cdot A_{S,r} + C_{S,con} \cdot A_{S,con} = C_{S,r}$$

$$A_{S,r} (1 + C_{S,con} \cdot A_{S,con} / C_{S,r} \cdot A_{S,r}) = C_{S,r} \cdot A_{S,r} \cdot \varphi_{S,con}$$

где: $C_{S,r}$ – стоимость рабочей арматуры;

$A_{S,r}$ – площадь рабочей арматуры;

$C_{S,con}$ – стоимость конструктивной арматуры;

$A_{S,con}$ – площадь конструктивной арматуры;

$\varphi_{S,con} = A_{S,con} / A_{S,r}$ – коэффициент конструктивного армирования.

Установлены расход и стоимость конструктивной арматуры в сжатых и изгибаемых железобетонных элементах без предварительно напряженной арматурой, в оптимальных пределах их армирования (Таблица 1). При этом площадь конструктивной арматуры в рассматриваемых элементах была принята по требованию СНиП РК 5.03-34 -2005.

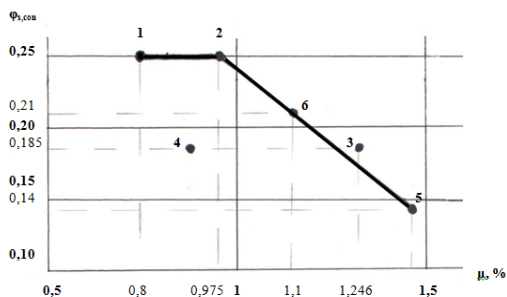
Основные данные рассматриваемых элементов

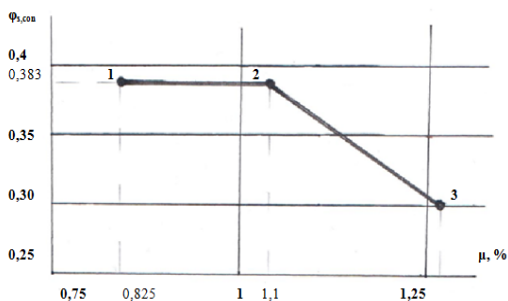
Таблица 1.

Наименование элемента	№ вар.	Пролет- ℓ (высота- H), мм	Размер сечения, b×h ₀ , мм	Применяемые арматуры n Ø мм, (A _s)	Коэф. армир-я μ	φ _{s con}
Сжатые элементы	1	5000	400× 500	(4Ø20+2Ø16) А-III, (1658 мм ²)	0,8	0,25
	2			(4Ø22+2Ø18) А-III, (2029 мм ²)	0,975	0,25
	3			(4Ø25+2Ø20) А-III, (2592 мм ²)	1,246	0,185
	4			6Ø20 А-III, (1885 мм ²)	0,9	0,185
	5			6Ø25 А-III, (2945 мм ²)	1,415	0,14
	6			6Ø22 А-III, (2280 мм ²)	1,1	0,21
Изгибаемые элементы	1	5000	250× 550	2Ø20+2Ø16 А-III (1030,4 мм ²)	0,825	0,383
	2			2Ø22+2Ø18 А-III (1269,2 мм ²)	1,1	0,383
	3			2Ø25+2Ø20 А-III (1608,8 мм ²)	1,29	0,30

На основе результатов примеров расчета ниже приведён график зависимости массы конструктивной арматуры от процента армирования изгибаемых и сжатых элементах (Рис.1).

а)

б)

Рис.1 Зависимость массы конструктивной арматуры от процента армирования в сжатых (а) и изгибаемых (б) элементах.

УДК 728.1

ОЦЕНКА ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ЗДАНИЙ, ПОСТРОЕННЫХ В 1960-1980 ГОДАХ

Исағалиева Н., Молдамуратов Ж.Н.

В статье рассмотрены вопросы исследования энергоэффективности жилых зданий старой застройки, разработки инженерных решений для повышения энергоэффективности зданий, основанных на современных инструментальных и расчетных методах.

В последнее время все больше поднимаются вопросы энергосбережения и энергоэффективности. Вводятся новые требования

к зданиям, строениям и сооружениям, конструктивным и инженерно-техническим решениям, отдельным элементам, конструкциям зданий. Но уже сейчас многие здания в секторе жилищно-коммунального хозяйства этим требованиям не соответствуют и, уже через некоторое время, количественно их станет еще больше. Это обуславливает поиск новых способов повышения энергоэффективности, совершенствования норм проектирования, создания новых методик оценки энергоэффективности.

Целью исследования было совершенствование методов и методик оценки энергоэффективности зданий старой постройки и разработка рекомендаций по повышению теплозащитных свойств ограждающих конструкций реконструируемых и модернизируемых зданий.

Жилой сектор Казахстана является третьим крупнейшим потребителем тепло- и электроэнергии после сектора энергетики и производственного сектора. В среднем, здания в Казахстане потребляют в 2-3 раза больше энергии на квадратный метр, чем здания в странах Западной Европы. Большая часть жилищного фонда состоит из многоквартирных зданий с централизованным тепло- и электроснабжением. Более половины выбросов парниковых газов в секторе тепло- и электроснабжения жилищного фонда в Казахстане приходится на отопление помещений. Проведенные обследования показали, что значительное количество зданий в крупных городах было построено в 1960-1980 годы. Это панельные здания, в которых удельные энергетические расходы во много раз превышают существующие нормы. Так, например в 5-этажных жилых домах старой постройки свыше 50% теплопотерь приходится на нагревание инфильтрующегося и вентилируемого воздуха, свыше 20% теплоты теряется через стены здания, свыше 10% - через окна и около 10% - через полы первого этажа и через чердаки.

В связи с этим в сфере жилищно-коммунального хозяйства и эксплуатации жилых зданий доминирующим фактором станет обеспечение минимальных теплопотерь в зданиях за счет разработки и использования энергоэкономных объемно-планировочных и конструктивных решений и энергоэффективных технологий.

Вместе с тем практика проведения реконструкции и модернизации жилых зданий старой постройки в Казахстане показывает, что вопросы повышения энергоэффективности таких зданий не решены в полном объеме и требуют дальнейшего развития, как в научном обеспечении, так и во внедрении отечественных разработок в проектирование.

Существует множество конструктивно-технологических решений термомодернизации наружных стен. Как правило, энергоэффективные конструкции наружных стен являются многослойными конструкциями, где между отделочно-защитными слоями размещаются эффективный

утеплитель. При этом утеплитель может располагаться с наружной или внутренней стороны. Обеспечение новых требований возможно только при использовании многослойных ограждающих конструкций с эффективным теплоизоляционным слоем.

Ожидаемый рост строительства жилищного сектора в Казахстане означает повышение энергопотребления и соответственно выбросов парниковых газов. Повышение эффективности использования энергии могло бы значительно сократить выбросы парниковых газов в жилищном секторе Казахстана. Реализация мер по повышению энергоэффективности зданий имеет огромную важность и потенциальные выгоды, как в экологическом, так и в экономическом контекстах.

УДК 728.1

ПРИНЦИПЫ АРХИТЕКТУРНОГО ФОРМИРОВАНИЯ ПАРКИНГОВ В УСЛОВИЯХ КРУПНОГО ГОРОДА

Абдібек А., Молдамуратов Ж.Н.

Актуальность исследования обусловлена изменением социально-экономических аспектов жизни человека, что в свою очередь влечет смену потребностей и материально-пространственного окружения. В настоящее время уделяется недостаточно внимания на формирования комфортной транспортной и инженерной инфраструктуры городов, хотя, именно с этими объектами горожане сталкиваются ежедневно. Массовая автомобилизация вызывает огромное число взаимосвязанных проблем: градостроительных, социальных, экономических, экологических, ландшафтно-средовых, санитарно-гигиенических и т.д.

Основные исследования показали, что в Казахстане в настоящее время уделяется недостаточно внимания на формирования комфортной транспортной и инженерной инфраструктуры городов. При анализе данных за последние 10 лет наблюдается динамичный рост уровня автомобилизации в среднем на 16,5% в год с 2005 года. Основные исследования в Казахстане на эту тему проводились в 80-х годах 20-ого века. Застройка городов в то время велась из расчета на развитие, общественного транспорта для обслуживания пассажиров.

1. многоуровневые механизированные паркинги
2. подземные автотизированные паркинги
3. наземные механизированные паркинги
4. плоскостные двухуровневые паркинги

Рекомендовано строительство:

С учетом факторов и характеристик зоны, выявлены типы паркинга для строительства в городе Тараз

- многоуровневые паркинги с вертикальным перемещением по наклонным перекрытиям или рампам с широким сектором дополнительных услуг;
- отдельно стоящие наземные механизированные паркинги;
- плоскостные наземные крытые паркинги.

Основные показатели

Власти города, опираясь на исследования международной организации, заявляют, средний срок службы машин в Казахстане составляет 7 лет, из них 97% автомобили находятся на парковках или стоянках, и только 3% - в движении.

Согласно данным ОИКА в Казахстане на 1000 человек приходится 277 автомобилей всех типов (исследование 2016 года). При анализе данных за последние 10 лет наблюдается динамичный рост уровня автомобилизации в среднем на 19% в год. Замедление автомобилизации в Казахстане пришелся на глобальный финансовый кризис 2007-2008 г.г., последствия которого у нас в стране испытали в 2009 году. С этого момента по 2015 год среднегодовой темп роста автомобилизации снизился до 4%. Вопрос паркинга для Казахстанцев уже стал болезненным, как для тех, кто за рулем, так и для пешеходов. За последние 10 лет количество автотранспорта в Казахстане увеличилось в разы. Если в 2003 году, по данным Комитета по статистике РК, было зарегистрировано 63,7 тысячи легковых автомобилей, то на февраль 2017 это цифра выросла почти в 4 раза.

Рассмотренные принципы проектирования паркингов позволяют сделать следующие рекомендации и выводы:

1. Были исследованы основные цели и задачи паркинга;
2. Предложены варианты размещения в структуре паркингов дополнительных функций;
3. Проанализирован современный зарубежный и отечественный опыт строительства паркингов.

Проект паркинга должен учитывать множество ключевых и второстепенных факторов, которые в дальнейшем будут оказывать сильнейшее влияние на успех и комфорт инвестированного мероприятия. Так как из-за нехватки парковочных мест заезжают на детские площадки, тем самым вызывая неудобства детей, взрослых, а также и самих владельцев, могут нанести незначительный ущерб их транспортному средству.

**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ БИОЛОГИЯ.
ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ**

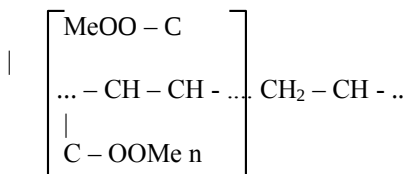
**ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ И БИОЛОГИЯ.
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА.**

ӘОЖ 544.6.018.47-03:504.53

**ЖАСЫЛ ХИМИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯМЕН АЛЫНҒАН
ПОЛИЭЛЕКТРОЛИТТІҢ ЭРОЗИЯЛАНҒАН ТОПЫРАҚТЫҢ
ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖӘНЕ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫНА ӘСЕРІ**

Төлеген С., Асанов А.

Тәуелсіз мемлекетіміздің тұрақты дамуы ғылым мен технологияның, әсіресе жасыл химиялық технологияның жетістіктерін өндірісте, тұрмыста, әсіресе ауыл шаруашылығының түрлі салаларында қолдануды жеделдетумен де тығыз байланысты екендігін Елбасы өзінің әр жылғы жолдауында айрықша басымдық беріп келеді. Бұл бағыттағы мәселелердің табысты шешілуін де білімді, білікті студент жастарының да орны айрықша. Оған Қазақстан Республикасы президентінің 2019 жылды "Жастар жылы" деп жариялаумен бірге оның арнайы ашылуында сөйлеген сөзі айқын дәлел. Осы аталған талаптар негізінде «Химия және химиялық технология» кафедрасында жасыл химиялық технологияны пайдаланып, жоғары тиімді суда еритін полиэлектролит алуға, оның физико-коллоидты химиялық қасиеттерін зерттеумен бірге қолданыс бағыттарын анықтаумен байланыстыра жүргізуге қаратылған ғылыми-тәжірибелік жұмыстар жүргізілуде. Нәтижесінде қол жетімді экологиялық залалсыз, биологиялық үйлесімді қосылыстарды яғни, фумар қышқылын $[H_2C_2(COOH)_2]$ акриламидпен $[H_3C_2-CONH_2]$ оңтайлы мольдік ара қатынаста сополимерлеп, ФҚАА деп аталған жаңа суда еритін полиэлектролит үлгілері синтезделіп, оны эрозияланған топырақтың құрылымдануына және топырақ құрамындағы өсімдіктің өсуі мен өнімділігіне оң әсер ететін, адам ағзасына айрықша пайдалы: мыс, мырыш, магний, калий сияқты элементтердің топырақ құрамында болуын қамтамасыз ету мүмкіндігін дәлелдеуге қаратылған зертханалық тәжірибелер жүргізілді.

Өйткені, ауыл шаруашылығының экономикалық тиімділігін, өндірілген өнімнің экспорттық әлеуетін жақсартуда топырақ құнарлылығы мен құрылымдық дәрежесі және топырақтың құрамында өсімдіктің өсуіне, өнімділігінің жоғары және сапалы болуына қажетті калий К, магний Mg, мыс Cu, мырыш Zn, темір Fe сияқты элементтердің айрықша әсер көрсететіні мәлім, себебі тек жоғары сапалы өнім ғана қажетті бағамен экспортталады, яғни шет мемлекеттерге сатылады.

Өткізілген тәжірибелер зертханалық жағдайда таңдалып алынған, оңтайлы жасыл химиялық технологиямен синтезделген ФҚАА үлгісінің эрозияланған топырақтың құрылымдануына әсерінің белгілі К-4 және ПАА сияқты топырақты құрылымдауға ұсынылған полиэлектролит термен салыстырғанда 2,5-5,0 есе жоғары екендігін көрсетті.

Полиэлектролит үлгісінің экологиялық залалсыз, биологиялық үйлесімді, экономикалық тиімді болуы оның ауыл шаруашылығында қолданылуын жеделдетуге мүмкіндік береді, себебі бұл полиэлектролит үлгісінің өзінің де құрамына калий К, магний Mg, мыс Cu, мырыш Zn, темір Fe, аммоний NH_4 катиондары, фосфат анионы PO_4 сияқты қосылыстардың енгізілгендігін де ерекше атап өткен жөн. Өйткені салыстыру үшін зерттелген кәзіргі уақыттағы белгілі топырақты құрылымдаушы суда еритін полимер (СЕП) ПАА мен К-4-тің құрамында ауыл шаруашылығы өсімдіктерінің өсуі мен өнімділігіне және топыраққа, қоршаған ортаға кері әсер етуші натрий Na ионының барлығында ескеру қажет.

Ұсынылған ПЭ-ті пайдаланғанда ауылшаруашылығы өнімдерінің өнімділігі 20-40% дейін артады, сонымен бірге суармалы жерлерде суаруға қажетті судың мөлшері 1,5 есеге дейін азайады. Ал, топырақтың құрамындағы пайдалы элементтердің сақталу мерзімі 2-3 есеге ұзарады. Оған қоса осындай жасыл химиялық технологияны қолданып өсірілген өсімдіктердің құрамында, жоғарыда көрсетілген элементтердің мөлшері

2-3 есеге көп болатындығы дәлелденген. Нәтижесінде бұл жасыл химиялық технологиямен алынған полиэлектrolиттерді пайдаланғанда өнімнің жалпы тиімділігі 20-30% дейін артады.

ӘОЖ 675. 043 (088.8)

БЫЛҒАРЫ ӨНДІРІСІНДЕ ХРОМДАП ИЛЕУДЕН КЕЙІНГІ ӨНДЕЛГЕН ЕРІТІНДІЛЕРДІҢ ҚҰРАМЫ

Қожамқұлова А., Ақназар Ұ., Сейтбекова Г.А.

Былғары өндірісіндегі ғылыми-техникалық даму шығарылатын өнімнің сапасын арттыруға мүмкіндік беретін жаңа илегіштік заттарды пайдаланумен тығыз байланысты.

Былғары өндірісі шикізатты және жартылай фабрикатты өңдеу кезінде тегі бейорганикалық және органикалық әртүрлі химиялық материалдардың өте ауқымды ассортименттерін қолданады және физика-химиялық өңдеулерден өтеді. Былғары өндірісі химия өнеркәсібінде қолданылатын хромның шамамен 1/3 мөлшерін жұмсайды. Бұл кезде хромның 1/10 бөлігі былғарыдан жасалған бұйымдарда қалса, қалған бөлігі өңделген ерітінділерде қалып қояды.

Хром қосылыстарының шамадан тыс дұрыс қолданылмауы, олардың қорының азайуы, қоршаған ортаны ластауы, қоршаған ортаны қорғауға қойылатын талаптардың күшеюі, хромды үнемдейтін былғарыны илеудің жаңа экологиялық таза технологияны жасауды талап етеді.

Былғары өндірісіндегі қалдықтар мөлшері өңделетін былғарының типіне, шикізат түріне, сонымен қатар қолданылатын әдістерге тәуелді. Бұл процестерде патенттелген әртүрлі химиялық материалдар қолданылады. Хромның (III) тұздары илегіш заттар ретінде жиі қолданылады және ағызынды суды ластайтын негізгі көзі, ағызынды судың құрамында шамамен 75% хром тұздарының үлесіне тиесілі. Қалған бөліктері илеуге дейінгі сулы ерітінділерде түзіледі.

Былғары өндірісінің ағызынды сулары жүзгінді заттардың, майлардың, ақуыздардың, реагенттер қоспаларының жоғары құрамының болуымен сипатталады. Хромдап илеуден кейінгі өңделген ерітіндінің құрамында хромның, жүзгінді заттардың, еріген органикалық қосылыстардың, хлоридтердің және т.б. компоненттердің болуы өндірістің техногендік қалдықтарымен бірге хромды тастауды болдырмаудың тиімді әдістерін іздестіруді қажет екендігін анықтайды.

Хромқұрамды ағызынды сулардың шектік рұқсат етілген концентрациясын анықтау үшін тазалау қажет. Қазіргі кезде хромның (III және IV) қосылыстарын бөліп алу үшін негізінен химиялық және физика-химиялық әдістер реагенттік өңдеу, бейтараптау, коагуляциялау, ионалмасу әдістері қолданылады. Құрамында хром бар ағызынды суларды тазалаудың биологиялық әдістері де қолданылады. Жоғарыда аталған әдістерді бірізділікпен қолдану хромқұрамды ағызынды суларды шектік рұқсат етілген концентрация нормативтерінен аспайтын концентрацияға дейін анықтауға мүмкіндік береді.

Өндірістік өңделген ерітінділердің құрамында алюминий, күкірт, кальций, темір, кремний, сонымен қатар әртүрлі ауыр металдар, илеу процесі кезінде өзеннің ыдырау өнімдері ретінде түзілген органикалық қосылыстардың мөлшерлері кездеседі.

Жүйенің суспензия және сұйық фазалар құрамын салыстырғанда элементтердің негізгі мөлшері (олардың қосылыстары) еріген күйде болады. Негізінен суспензияның қатты фазасы органикалық заттардан тұрады.

Инфракызыл спекторметрия әдісінің көмегімен жануарлар терісін өңдеу кезінде түзілуі мүмкін болатын $C=CH$, $C-O$ топтарының, үшіншілік спирттердің, күрделі фенолдардың бар екендігі айқындалды. 1400 см^{-1} толқын ұзындығындағы жұтылу жолағы карбон қышқылдарының карбоксилдік тобына – COO сәйкес, яғни илеу үрдісі кезінде жарғақтан өңделген ерітіндіге түсетін липидтерге сәйкес келеді. 3393 см^{-1} және 1635 см^{-1} толқын ұзындықтарындағы жұтылудың қарқынды жолақтары аминотоптардың болуын көрсетеді, бұл өңделген ерітінділердің сұйық фазасында амин қышқылдары қалдықтарының қатысатындығын растайды. Сұйық фазадағы органикалық қосылыстардың құрамы әртүрлі.

Илеу сатысындағы өңделген ерітінділердің сұйық фазасына жасалған талдау өңделген илегіш ерітінділердің құрамы көпкомпонентті органикалық қоспалар екендігін көрсетеді.

Бұл өз кезегінде хромды илеуден кейінгі өңделген ерітінділерді рециркуляция және тазалау әдістерін жасауда ескеру қажет екендігін мәлімдейді.

ӘОЖ 544.6.018.47

ВИНИЛАЦЕТАТ ПЕН АКРИЛ ҚЫШҚЫЛЫ НЕМЕСЕ АКРИЛАМИДТІҢ НЕГІЗІНДЕГІ ЖОҒАРЫ ТИІМДІ ПОЛИЭЛЕКТРОЛИТ ТОПЫРАҚ ТҮЙІРШІКТЕГІШТЕРІ

Абдуллаева Ж., Бужеева Г., Сәтін М., Матниязова Г.К.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығының өнімдерін өндіру, оны жан-жақты терең өңдеу жолымен экспорттық бәсекелестігін қамтамасыз ету және ішкі рынокта отандық ауыл шаруашылық өнімдерінің жеткілікті түрде болуына ерісу мемлекетіміздің, ұлттық қауіпсіздігін сақтаудың алғы шарттарының бірі екендігіне Елбасының жыл сайынғы үндеуінде басымдылық беріп келеді. Мұндай мақсатқа жетудің түрлі жолдары бар болғанымен, ең бастысы ауыл шаруашылығы жерлерінің өнімділігін арттыру және алынған өнімнің сапасын жақсарту болып табылады. Қазақстан Республикасындағы айналымдағы ауыл шаруашылығы жерлерінің, әсіресе Оңтүстік өңірдегі жерлердің топырағы сұрғылт құрылымсызданған екендігін ескерсек жоғары өнімге қол жеткізу үшін осы топырақтың құрылымдық құрамын жақсарту қажет, себебі топырақтың өнімділігі тек оның химиялық құрамына, яғни қаншалықты тыңайтылғанына ғана байланысты болып қалмастан, негізінен құрылымдық құрамына өте тәуелді. Сондықтан, кейінгі жылдары дүние жүзіндегі мемлекеттер алдында тұрған түйінді мәселелердің бірі әр түрлі бірегейі топырақтың құрылымдық құрамын агрохимиялық талаптарға сай қалыптастыру арқылы өнімділігін арттыру, алынған өнімнің сапасын жақсарту болып есептеледі. Сол себепті әр түрлі табиғи, синтетикалық құрылымдағыштар алу, оның топырақ құрылымдық құрамына әсер етуін зерттеуге жан-жақты назар аударылуда.

Қазіргі уақыттағы белгілі топырақ құрылымдағыштарының басым бөлігі табиғи, әсіресе синтетикалық жоғары молекулалық қосылыстар болатындығын басылымдардағы ақпараттардан мәлім. Мұндай жоғары молекулалы топырақ түйіршіктегіштері ретінде ұсынылған препараттар АҚШ-та КРИЛИУМ, Жапонияда СОЙЛАГ, Англияда ГАФС, Ресей ПАА, Өзбекстанда К сериалы суда еритін полимерлер СЕП түріндегі құпия аттар арқылы белгілі. Бірақ Қазақстанда осындай түрдегі топырақ түйіршіктегіштеріне қажеттілік аса жоғары болуына қарамастан, мұндай СЕП-лер осы уақытқа дейін өндірістік жағдайда шығарылмайды.

Байқалған ерекшеліктер негізінен ПЭ үлгілерінің функционал тобының түрлері мен олардың макромолекула тізбегіндегі орналасу

тәртібімен және қарсы иондарының өзгеруіне байланысты макромолекуланың конформациялық өзгеріске ұшырайтындығымен түсіндіру мүмкін. Бұл ПЭ үлгілерінің ерітінділерінің физикалық қасиеттері олардың молекулалық массасына, яғни полимерлену дәрежесіне байланысты болып қалмастан функционал топтарының табиғатына, ерітінді концентрациясына, рН көрсеткішіне белгілі дәрежеде тәуелді болатынын айқын көрсетеді. Осы айырмашылықтардың әсерін алынған ПЭ үлгілерінің қатысында топырақтың СТТ мөлшерінің қосылған ПЭ ерітінділерінің концентрациясына қарап өзгеруін сараптағанда да артатындығы, ал бұдан алдын белгілі теңдеу арқылы есептеліп табылған түйіршік тұзу қабілетінің ТТҚ кемітіндігінен көру қиын емес. Мұндай заңдылықтар барлық зерттелген ПЭ үлгілері үшін біркелкі болғанмен, бұл өлшемдердің сандық мәндері біршама айырмашылыққа ие.

Сонымен, зерттеу нәтижелері ВА және АҚ немесе АА-нің негізінде синтезделген ПЭ үлгілерінің қасиеттері алыну жағдайына, ерітінді концентрациясына, рН көрсеткішіне қарап өзгертіндігін көрсетеді. Өйткені, алыну жағдайына қарап функционал топтардың макротізбек бойындағы түрлері ара-қатынасы табиғаты өзгеріп, соған байланысты макромолекуланың конформациялық күйі де өзгеріске ұшырайды. Ол өз кезегінде топырақ майда бөлшектерімен өзара әрекеттесу қабілетінің де әртүрлі болуын келтіріп шығарады. Соның салдарынан ПЭ үлгілерінің түйіршіктегіштік қабілеті асып, оның тиімділігінің арттуына алып келеді.

УДК 504.054

БИОИНДИКАЦИЯ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА С ПОМОЩЬЮ ЛИШАЙНИКОВ

Ажибекова А., Уйсембаева Ж.Т.

Одной из глобальных проблем современной цивилизации является проблемы загрязнения окружающей среды. В настоящее время с развитием промышленности и транспорта в биосферу поступает большое количество вредных выбросов. Таким образом, на Земле практически нет места, куда бы ни поступали в той или иной концентрации загрязняющие вещества. Среди них большой удельный вес имеют сернистый газ, оксид углерода, сероводород, аммиак, а также копоть, пепел, твердые частицы. При изучении степени загрязнения окружающей среды промышленными объектами важна реакция биологических объектов на поллютанты.

Атмосферный воздух в свою очередь является одним из основных жизненно важных экологических факторов окружающей природной среды. Его состояние зависит от содержания различных загрязняющих веществ, попадающих в атмосферу в результате деятельности промышленных предприятий и транспорта. В последнее время стало актуальным проводить всевозможные исследования и мониторинг чистоты воздуха.

Из огромного разнообразия способов оценки состояния воздуха мы с моим научным руководителем остановили свой выбор на наиболее доступном для нас - методе биоиндикации с помощью лишайников. Ведь лишайники являются наиболее чувствительными индикаторами практически любого загрязнения воздушной среды. Малейшее загрязнение атмосферы, не влияющее на большинство растений, вызывает массовую гибель чувствительных видов лишайников.

Биоиндикаторы (от био и лат. Indico-указываю, определяю)-организмы, присутствие, количество или особенности развития которых служат показателями естественных процессов, условий или антропогенных изменений среды их обитания. Их индикаторная значимость определяется экологической толерантностью биологической системы. В пределах зоны толерантности организм способен поддерживать свой гомеостаз.

Не зря лишайники выбраны объектом глобального биологического мониторинга, поскольку они распространены по всему Земному шару и поскольку их реакция на внешнее воздействие очень сильна, а собственная изменчивость незначительна по сравнению с другими организмами.

Используя формулу, проводим исследование атмосферного воздуха

$$P = (100 a + 50 b) / c ,$$

где:

P - степень покрытия древесного ствола лишайниками (%);

a - число квадратов сеточки, в которых лишайники визуально занимают больше половины площади квадрата;

b - число квадратов сеточки, в которых лишайники визуально занимают менее половины площади квадрата;

c - число квадратов сеточки, в которых лишайники визуально занимают менее половины площади квадрата.

Следовательно, в данной работе я рассмотрела и дала понятие биоиндикации атмосферного воздуха при помощи лишайников. Лишайники выбраны объектом глобального биологического мониторинга.

Проблема данной работы заключалась в проведении исследования связанного с биоиндикацией загрязнения атмосферного воздуха при помощи лишайника. В роле места проведения исследования я использовала территорию гидрокомплеска и сквер «Фресно».

В связи с актуальностью выбранной нами темы в ходе проведенного исследования было установлено, что воздух на территории комплекса является относительно чистым. Что следует отметить в свою очередь, воздух на территории сквера является чистым.

ӘОЖ 661.185:502.3

СИНТЕТИКАЛЫҚ ЖУҒЫШ ҚҰРАЛДАРДЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ

Базылбек А., Саттаева А., Жумадилова А.Қ.

Ежелден бері адамдар тазалықты сақтау үшін жуғыш заттарды пайдаланады. Олардың барлығы табиғи негізде болды: олар өсімдік тұздары (өсімдік күлінен калий, табиғи сода), гидрофильді саз (мысалы, бентонит), кейбір өсімдіктерден алынған шырын немесе сығынды. Алайда, 19 ғасырдағы сабын өнеркәсібінің пайда болуымен табиғи тазалағыштар экономикалық маңыздылығын жоғалтты.

Тұрмыстық химия - өркениеттің сөзсіз жетістігі. Соңғы жылдары өндіріс көлемдері мен тұрмыстық химия өнімдерінің көлемі айтарлықтай өсті, олардың ауқымы кеңейді. Әркім онсыз жұмысын елестете алмайды. Дегенмен, тұрмыстық химиялық заттармен тазалықты сақтау, біздің денсаулығымызға және қоршаған ортаға әкелетін зиянды төмен бағалаймыз. Сонымен қатар химиялық өнімдердің көлемі артқан сайын, оның қоршаған ортаға тигізер залалы да жылдан-жылға артып келеді. Сондықтан қарастырылып отырған тақырып бүгінгі күннің өзекті де шешімді дұрыс қажет етуді талап етеді.

Қазіргі уақытта үй шаруашылықтарының химиялық заттарын сатып алу жүйесі мектеп, клиника, кафе, мейрамхана, бизнес орталықтары мен басқа да мекемелердің экономикалық қажеттіліктері үшін кеңінен дамыған. Тұрмыстық химия өнімдерін сатып алу ең жақсы сапалы тұрмыстық химия өнімдерін алу кезінде тазалық пен тәртіпті сақтау шығындарын айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді.

Адам күніне бірнеше рет беті-қолын жуады, душ қабылдайды, ыдыс-аяқты жуады, үнемі киім киеді. Ісіктердің пайда болуы, біздің ортаның

зиянды әсерінен екендігі 80% -дан 90% -ға дейін дәлелденді. Жүйке бұзылулары, тыныс алу жүйесінің аурулары қоршаған ортаның ластануымен байланысты. Ғалымдар тұрмыстық химияға зиян келтіретін фактіні ұзақ уақыт бұрын анықтады. Сізді таңдануыңыз мүмкін, бірақ ең ауыр ауа ластануы біздің үйлерімізде ғана табылды. Сондай-ақ американдық ғалымдар ересектердегі демікпенің басты себебі болып табылатын жуғыш заттар мен тазалағыштар екенін анықтады. Біз барлық тазалағыш өнімдерді жұтып қана емес, олармен байланыста боламыз.

Біз осы мақала барысында социологиялық зерттеу жүргіздік. Үй шаруасындағы аналар мен қазіргі заманғы тұрмыстық химия нарығының басқа тұтынушыларына бірнеше сұрақтар қойдық. Біздің сауалнамалық мақсаты адамдардың тұрмыстық химияны қандай критерийлерге байланысты таңдайтынын білу болды.

Сауалнама нәтижесі бойынша әрбір адамның тұрмыстық қолданатындығын химияны байқадық, 18-25 жас аралығындағы тұтынушылар арзан өнімдерді пайдаланғысы келеді. Тұтынушылар 25-40 жас аралығы қымбат пайдаланады. Жастан баста жоғарыда айтылған орташа бата санатының құралдарын пайдаланады. Сондай-ақ сауалнама көрсеткендей, 18-20 жас аралығындағы және 20-25 жас аралығындағы тұтынушылар жарнамалардан, достарынан естіген химиялық заттарды көбірек таңдайды. Ал, 25-40 жас тұтынушылардың аралығындағы, барлығы сапасына жарамдылық және мерзіміне, тек содан кейін жарнамаға қарайды және одан жоғары жастағы тұтынушылар сапасына, зияндылығына және құрамына қарайтыны белгілі болды.

Білім беру тарихы және тұрмыстық химияны заманауи нысандарға дейін дамыту жолдары ұзақ болды. Адамдар үй шаруашылығының химиялық өнімін қолданғаннан бері ұрпақтан-ұрпаққа өз рецептерін түрлі жолдармен өткізді. Химия өнеркәсібі өзінің дамуындағы құлдырау кезеңдерінен өтті, бірақ ол әрдайым маңызды және сұранысқа ие.

Химия өнеркәсібінің қарқынды дамуы тұрмыстық химия өнімдерінің көптеген түрлерінің пайда болуына себеп болды. Оларға беттік – белсенді заттар, фосфаттар, хлор, полифосфаттар, натрийгидрохлориді және т.б. сияқты зиянды заттар кіреді.

Екіншіке орай, қоршаған ортаны ластау проблемасы әлі күнге дейін шешілмей калуда, көптеген заттардың әсері зерттелмеген. Мұның барлығы көптеген жақсартуларды талап етеді. Адамдар өздерінің денесін және қоршаған ортаны уландыратын «тұзаққа» апарды.

ӘОЖ 504.064.47

ҚАТТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ҚАЛДЫҚТАРДЫ ӨНДЕУ

Аманқұл Ж., Өшірәлиева Ж., Мадалиева Э.Б.

Ірі өнеркәсіп пен қалалар, т.б. құрылыстар кешені суы мол, адамдар үшін қолайлы жерге салынады. Ол үшін ормандар қырқылып құнарлы жерлер пайдаланылады. Осының бәрі қоршаған ортаға өзімен бірге өндіріс қалдықтары мен түрлі тұтыну қалдықтарын көбейтіп үлкен мәселе туғызуда. Қалдықтарды біз көбінесе қоқыстар дейміз. Ал әрбір отбасындағы бір адам тәулігіне 1,2-1,4 кг қоқыс шығарады екен. Осы орайда, «қалдық» атауына мынадай анықтама беруге болады:

Қалдық – тікелей қолдану орны жоқ және оны өндеудің техника және экономика тұрғысынан тиімді технологиясы жоқ тастанды заттарды атайды. Нағыз тұрмыстық қалдықтарға: қағаз, тамақ, шыны, металл, тоқыма бұйымдары, пластмасса, резина өнімдерінің қалдықтары, т.б. жатады. Осы қалдықтарды біз күнделікті шығарып отырамыз.

Көптеген жылдар бойы шешімін таппай келе жатқан басты экологиялық проблемалардың бірі - қатты тұрмыстық қалдықтармен жұмыс мәселесі. Қазіргі уақытта мұндай қалдықтардың 97 пайызы алдын ала сұрыпталмай, санитарлық стандарттар талаптарына сай емес, бейімделмеген қоқыс алаңдарына шығарылады. Егер де қоршаған ортаның тазалығына көңіл аудармай, селқос қарайтын болсақ айналаның барлығы да әр түрлі қалдықтармен күл- қоқыстармен ластанып, тау-тау қалдықтар көбейіп, түрлі ауру түрлері көбейіп жалпы айтқанда адамзат атаулыға үлкен қауіп төнері анық.

Жер бетіндегі зиянды заттардың жинақталған массасы топырақ жамылғысына, өсімдіктерге, жер үсті және жер асты суларына жағымсыз әсерін тигізеді. Қоқыстар жанған кезде атмосфераға өте көп улы заттар бөлініп, тыныс жүйесі аурулары мен репродуктивті және иммундық жүйелердің ауытқуларына әкеліп соғуы мүмкін.

Технологияны қайта өндеу және тұрмыстық қатты қалдықтарды органикалық тыңайтқыштарға, мал сүйектерін жем-шөп ұнына, құрылыс қалдықтарын жолдар жиегі үшін кірпіштер мен тастарға, металл сынықтарын металға, өңделген пластмассаны пластмассалық бұйымдарға, пайдаланылған автомашина шиналарын стадионның жүгіріс жолын жабу үшін, макулатураны картон және целлюлоза шығару үшін мүмкіндік береді. Статистика бойынша жыл сайын елімізде 700 млн. тонна өнеркәсіп қалдықтары пайда болады екен. Жыл сайын елімізде 700 миллион тонна шамасында өнеркәсіптік қалдықтар пайда болса, бұның 250 миллион тоннаға жуығы улы болып табылады.

Салыстырмалы түрде алып қарастырсақ, қалдықтар бойынша ең үлкен салмақ Қарағанды облысына тиесілі - 29,4 пайызды құраса, Шығыс Қазақстан облысында - 25,7, Қостанай облысында - 17,0 және Павлодар облысында 14,6 пайызды құрайтын өңірлердегі кен байыту кешендері қалдықтарының еншісіне тиеді. Қазіргі кезде республикада 96 миллион тонна тұрмыстық қатты қалдықтар жинақталса, жыл сайын түзілетін көрсеткіш 2 миллион тоннадан асады. Қазақстанда тұрмыстық қатты қалдықтар негізінен сұрыпталмастан ашық қоқыстарға апарылып, жинақталады. Қоқыстардың 97 пайызы табиғатты қорғау және санитарлық заңнама талаптарына сәйкес келмейді. Ең көп тұрмыстық қатты қалдықтар Павлодар облысында және Алматы қаласында жинақталады екен. Республика бойынша ең аз тұрмыстық қатты қалдық көлемі Жамбыл (50 мың тонна) және Ақмола (65 мың тонна) облыстарында байқалған. Елімізде 2009 жылдың 9 айында 3,5 миллион тонна тұрмыстық қатты қалдықтар жинақталған. Оның 93 мың тоннасы, яғни 2 пайызы өңдеу арқылы қайта кәдеге жаратылған. «Ресми деректер бойынша республикадағы 6 мың 325 елді мекеннің тек 1 мың 558-і немесе 25 пайызы ғана қалдықтары жинау және шығару кәсіпорындарының қызметтерімен қамтылып отыр. Қалған 4 мың 767 немесе 75 пайыз елді мекен тиісті қызмет көрсетулерден тыс қалған. Аталған фактілер - апаттық қоқыстардың, елді мекендерде, қоғамдық орындарда қалдықтардың ретсіз және заңсыз жиналуының көрінісі болып отыр. Сонымен бірге, бұл осындай апаттық түзілімдерге қарсы күреске жыл сайынғы жергілікті бюджеттен бөлінетін қаржының мардымсыздығын көрсетеді. Қазақстанда тұрмыстық қатты қалдықтар негізінен сұрыпталмастан ашық қоқыстарда жинақталады.

УДК 582.998.2:615.89

АНТИБАКТЕРИАЛЬНОЕ СВОЙСТВО ПОЛЫНИ И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЕ

Кузмина К., Ахауова Г.К.

Полынь белоземельная, ак жусан, или серая полынь как ее называют многие исследователи, - одна из самых распространенных и эдификаторных растений Казахстанских пустынь.

Благодаря антимикробным, инсектицидным, фунгицидным и др. свойствам эфирномасличные растения и их масла широко применяются в народной и научной медицине.

Лечение эфирными маслами настолько специфично и эффективно, что позволило учеными выделить его в особый отдел терапии – ароматотерапию.

Количественное содержание эфирного масла определяли из растений, собранных в естественных условиях Жамбылской области.

Исследования показали, что количество эфирных масел, полученных из растений разных мест обитания, неодинаково. Содержание эфирных масел в наземных органах изучаемого вида с двумя разновидностями, взятых в одну и ту же фазу (бутонизация), выражается в следующих показателях: из растений, собранных по правому берегу реки Каратал, в 65 км от Уштобе вблизи поселка, при перегонке водяным паром получено 0,72% эфирного масла на воздушно-сухое вещество

В данной работе мы определение проводили чашечным методом – с использованием бумажных дисков, смоченных одной каплей (0,05мл) эфирного масла, на посев микробов на питательной среде (агар). Силу действия оценивали путем измерения диаметра свободной от роста микробов зоны вокруг диска (все данные в таблицах проводятся в миллиметрах).

Для изучения антимикробного действия были взяты бактерии: кишечная палочка (*Esherichia coli*); золотистый стафилококк (*Staphylococcus aureus*); сенная палочка (*Bacillus subtilis*), подобная сибирязвенной (*Bacillus antracoides*).

В опытах на твердых питательных средах вокруг дисков, смоченных эфирными маслами полыни белоземельной, были получены хорошо очерченные стерильные зоны, размеры которых в чашечках с одним и тем же тестоорганизмом незначительно варьировали в зависимости от образа эфирного масла. Данные предложены в таб 1.

Таблица 1.

Антимикробная активность масла полыни белоземельной, ее разновидностей на различные штаммы микроорганизмов (в концентрации 100:1)

Растение и фаза развития	<i>Esherichia coli</i> (кишечная палочка)	<i>Staphylococcus aureus</i> (золотистый стафилококк)	<i>Bacillus subtilis</i> (сенная палочка)	<i>Bacillus antracoides</i> (подобная сибирязвенной)
Бутонизация	16	11	18	13
Полыни белоземельной	1,5	19,5	9	2,5
Разновидност и ароматная, бутонизация	10,1	0	16	0

Наиболее сильное антимикробное действие оказывали эфирные масла полыни белоземельной в фазе бутонизации *Escherichia coli* и *Bacillus subtilis*, разновидность Массажетова *Staphylococcus aureus*, разновидность ароматная на *Escherichia coli* и *Bacillus subtilis*. Установлено, что наиболее активны масла в фазе бутонизации. Свежие образцы эфирного масла всегда действовали сильнее, чем масла хранившиеся в условиях лаборатории.

ӘОЖ 796:37.02

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНДЕ ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Тұрсынов Б., Умаров А.Х.

Қазақтың ұлттық дене шынықтыру мәдениеті жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің құрамдас бір бөлігі ретінде мектептегі кезеңнен қалыптаса бастайды. Сондықтан оны пайдалану тек қозғалмалы біліктілік, дағдыларды дамытып қана қоймайды, сонымен қатар мектеп оқушыларынан қазақтың ұлттық спорт түрлеріне деген көзқарасын қалыптастырып, дене жаттығулары мен ойындарын өз беттерінше дамытуға тәрбиелеп, оқу-ойын материалдарын бір жүйе ретінде олардың руханилығын, адамгершілігін, дене тәрбиесін тәрбиелеуге баулуды қарастырады. Бұндай жағдай Қазақстан Республикасының оқушыларының көпшілігінде ұлттық спортпен, ұлттық ойындармен, дене жаттығуларымен жүйелі түрде айналысуға деген мұқтаждықтың, осы саладағы өз бетінше жүргізілетін сабақтардың ғылыми негізделген әдістемесінің жоқтығын, сонымен қатар көптеген жалпыға міндетті білім беру мекемелерінде, мектептерде (әсіресе, ауыл мектептерінде) оқудың материалдық базасының нашарлығынан, оқушылардың оқитын орындары да қашықта болғандықтан, мектептен тыс сабақтар мүлдем жүргізілмейді. Осы жоғарыда айтқан мәселелердің бәрі аталған тақырыптың әлі де болса жан-жақты толық зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді. Ұлттық ойындарды мазмұны мен күрделілігіне байланысты және балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, төменгі, орта және жоғарғы сынып оқушылары ойнайтын ойындар деп бөлуге болады. Дене тәрбиесі сабағында және жаттықтыру кезінде қозғалыс ойындарын, оның ішінде ұлттық ойындарын қолдану арнайы үйрену міндеттерін шешуге көмектеседі. Ұлттық және эстафеталық қозғалыс ойындарын ұйымдастыра

отырып оқушылардың қызығушылығын арттыру, ұйымшылдыққа, батылдыққа және салауатты өмірге тәрбиелеу. Ұлттық ойындарды спорттық ойын сабақтарында, жеңіл атлетика, гимнастика сабақтарында, жалпы дене қуаты дайындығы және жаттықтыру сабақтарында кеңінен қолдануға болады. Ұлттық ойындардың дене тәрбиесі сабағын жоғары әдістемелік деңгейде сапалы өткізудегі пайдасы мол. Жалпы ойындарды жүйелі түрде пайдалану, қиыншылықтарды жеңуге, еңбексүйгіш субъект ретінде тәрбиелеуге ықпал етеді.

Ұлттық ойындар жаттығулар көмегімен оқушыларды жаттығуға керек психикалық күйге түсіреді. Көңіл күйді көтеру, көңілдену, тактикалық ойлауды дамыту, сыртқы қоршаған ортаны тез сезіну, келешек істелетін жұмыстарға дайындалу, жинақталу қасиеттерін қамтамасыз етеді.

Ойын жаттығуларын ойша қайталау арқылы барлық ықылас зейінді аударуға негізделеді. Ұлы педагог В.И.Сухомлинский: «Ойынсыз, музыкасыз, ертегісіз, шығармашылықсыз, қиялсыз толық мәніндегі ақыл-ой тәрбиесі болмайды», - дейді. Демек, шәкірттің ақыл-ойы, парасаты ұлттық салт-сананы сіңіру арқылы байи түседі. Оқу үрдісінде ұлттық ойын элементтерін пайдалану сабақтың тақырыбы мен мазмұнына сай алынады. Сонда ғана оның танымдық, тәрбиелік маңызы арта түседі. Соның нәтижесінде өзі көрген жағдайларды отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Мәселен, қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Көкпар», «Алтын сақа», «Хан талапай», «Қыз қуу», «Тоғызқұмалақ» Ақ серек, көк серек», «Соқыр теке», «Асық ойыны», «Ине, жіп және түйіншек», «Өтештер қақтығысы», «Қызыл ту», «Мысық пен Тышқан», «Теңге алу», т.б. балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады. Ойын дегеніміз – адамның ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып ойдан-ойға жетелейтін, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін ғажайып нәрсе. Оқушыларды әсіресе, «Сықырлы қоржын», «Көкпар», «Асық» секілді ұлттық ойындарға қатыстыру өте тиімді екеніне көз жеткізу қиын емес. Бұл ойындарды жаңа материалды бекіту немесе қайталау кезінде қолдану керек деген пікір бар. Оқушы ойынның үстінде не соңында өзінің қатысу белсенділігіне қарай түрлі баға алуы мүмкін. Мұғалім әр оқушының еңбегін бағалап, ынталандырып отыруы тиіс. Сонымен түйіндеп айтарымыз, қазақтың ұлттық ойындарының басқа халықтардың ұлттық ойындарынан айырмашылығы — оның шығу, пайда болу тегінің ерекшелігіне байланысты белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейтінінде.

УДК 796.012

ВЛИЯНИЕ ВОДНОГО ПОЛО НА СОХРАНЕНИЕ ЗДОРОВЬЯ

Хабибулина Р., Шарипова Г.К.

"Заниматься спортом и физкультурой – гарантия здорового образа жизни. Только здоровый человек может достичь успехов и быть счастливым. 90% счастья заключается не в богатстве и деньгах, а в здоровье"

Н.А. Назарбаев

Водное поло всемирно известная игра на воде – первая спортивная игра, вошедшая в программу Олимпийских игр. Она требует разносторонней физической подготовленности. Ватерполисты должны быть отличными пловцами, отличаться такими качествами, как сила, быстрота, выносливость и ловкость; многолетний тренировочный процесс в водном поло обуславливает морфологические и функциональные адаптации, которые являются положительными как для состояния здоровья, так и для спортивной физической формы.

Дыхание – одна из важнейших функций организма, в результате которого человек существует. У ватерполистов, например, жизненная емкость легких достигает 7л и более. Это достигается благодаря многочисленным упражнениям, выполняемым на задержке дыхания: плавание на короткие дистанции, единоборство под водой, ныряние.

Физические нагрузки оказывают двойной, тренирующий эффект: повышают устойчивость к недостатку кислорода и, увеличивая мощность дыхательной и сердечнососудистой системы, способствует лучшему его усвоению.

Закаливание - вода оказывает механическое давление на ткани тела, особенно при движении, плавание. Это способствует лучшему лимфа и кровообращению, оказывает маскирующее действие.

Влияние тренировки на опорно-двигательный аппарат проявляется характерными изменениями со стороны мышечной и костной ткани. Под влиянием систематической длительной тренировки появляются характерные изменения в мышечной системе

Плавание – идеальное физическое упражнение, развивающие грудную клетку, мышцы туловища, рук и ног. Водное поло отличается функциональным тренингом, в котором тело спортсмена работают в разных плоскостях. В результате тренировок увеличивается дыхательная система и общая работоспособность мышечной системы. Под влиянием тренировок также происходят функциональные изменения в сердечнососудистой системе.

Спортивные тренировки в водном поло, отличающиеся высокой интенсивностью - повышают силу и выносливость скелетных мышц и сердечной мышцы, способствуют оптимизации и экономизации энергетических затрат сердечнососудистой системы. В процессе таких тренировок совершенствуются и укрепляются компенсаторные системы организма. Техника квалифицированных ватерполистов производит сильное впечатление, все движения монолитны и согласованны, мощная взрывная сила - это следствие высокого уровня развития технической, тактической подготовки спортсмена.

Главное, что нужно принять во внимание, - это психология, понимание тех личностных качеств, которые определяют высшие достижения в спорте. Спортсмену необходимо управлять стрессом, быть устойчивым к помехам и уметь адаптироваться к изменяющимся условиям.

Импровизация, основанная на игровом мышлении, прогнозировании и интуиции - отличительная черта водного поло как любого игрового вида спорта. Она базируется на индивидуальном тактическом мастерстве ватерполиста.

Таким образом, оздоровительное значение водного поло невозможно переоценить: развивает дыхательную и сердечно-сосудистую системы, закаляет организм и повышает его сопротивляемость заболеваниям, благоприятно воздействует на формирование и развитие двигательных функций, улучшает функциональную деятельность внутренних органов, развивает мышечный аппарат, умение работать в команде и мгновенно находить новые решения в процессе игры.

ӘОЖ 613.2

ТАРМУ СТУДЕНТТЕРІ АРАСЫНДЫҒЫ ТЕЗ ТАМАҚТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІН АЛДЫН АЛУ

Тайжан Г., Қамысбаева Д.Қ.

Әлеуметтік өзгеріс және тез тамақ өнімдеріне көшу бүкіл әлемде семіздік эпидемиясының қозғаушы күші болып табылады. «Fast food» деген сөз, ағылшын тілінен аударғанда «жылдам тамақ» дегенді білдіреді. Бұндай мекемелер Ежелгі Римде де болған. Бірақ ол заманда тағамдарды табиғи өнімдерден жасаған. Ал қазір оған дәмді күшейтетін және иіс шығаратын қоспалар қосылады. Фастфудтың иелері жылына

бірнеше миллиард доллар табыс табады. Бұл өнімдердің тұтынушылары миллионнан асады. Фастфуд – ыңғайлы, жылдам және арзан болғанына карамастан, оның бір кемшілігі бар – ол денсаулыққа зиянды. Студенттердің тамақтану ауытқулары көкөністердің жетіспеушіліктері немесе қанттың көп болуы болып табылады. Ал ол өз кезегінде олардың есте сақтау қабілеттері мен зейіндеріне теріс әсер етеді. Дұрыс тамақтанбау тек қана денсаулыққа теріс әсер етіп қоймайды, сондай-ақ олардың оқу үлгерімдеріне де жағымсыз ықпалын береді. Эпидемияның негізгі факторлары: экономикалық өсу, жаңғырту, урбанизация және азық-түлік нарықтарының жаһандануы. Осы тақырыптың өзектілігін ескере отырып, зерттеудің мақсаты - ТарМУ студенттері арасында фаст-фуд мәселесінің таралуын зерттеу болды. Студенттер арасында жылдам тамақтану мәселесінің таралуы әлеуметтік зерттеуге сәйкес жүргізілді. Сауалнамаға технология факультетінің 50-шақты курс студенттері қатысты.

Сауалнама мынадай сұрақтарды қамтыды:

- тез тамақты қалай жиі жейсің?
- неге сіз тез тамақтанасыз?
- фаст-фудтың зиянды екенін білесіз бе?
- тез тамақтанғаннан кейін не сезінесіз?
- сіз жатақханада тұрасыз ба?

Студенттердің сауалнамаларын талдау көрсеткендей, жауаптар келесідей бөлінді: студенттердің жартысы (50%) айына бір рет кем дегенде бір рет, ал аптасына бір рет студенттердің 20% -ын, ал 30% -ы күнделікті фаст-фудты қолданады екен. Фаст-фудты жиі қолданатын себебін студенттер былай түсіндірді: дәмді (56%), аз уақыт алады (34%), қымбат емес (10%). Студенттердің 58%-ы фаст-фуд өнімдерінің зияндылығын біледі, 30% -ы біледі, бірақ ол үшін маңызы жоқ, және студенттердің тек 2%-ы тез тамақтанатын зияны туралы білмейді. Әрине, жас ұрпаққа бұл майлардың қауіптілігі туралы тікелей айтуға болмайды, көптеген адамдар «қауіпті» өнімдерге әсер етпейді деп ойлайды.

Әлеуметтік жағдайға келетін болсақ, респонденттердің 74% -ы әдеттегідей сезінеді, студенттердің 24%-ы керемет сезінеді, ал 2% -ы әлсіздік сезінеді. Қалада тұратын студенттер арасында фаст-фуд танымал (54%), ал ауылда тұратын студенттер аз пайдаланады (46%).

Теориялық жағынан, тамақтанғаннан кейін біз сергек, қуатқа толы сезінуіміз керек. Неліктен бұл әлсіздік тамақтан кейін пайда болады? Азық-түлікті қабылдау және өңдеу дене үшін қиын міндет. Тамақтану барысында тамақ ішетін тамаққа тезірек көмектесу үшін ас қорыту органдарына қан жиі белсенді түрде жеткізіледі. Егер азық-түлік жеткілікті сіңімді болмаса

және ішектегі азық-түлік азық-түлік қандағы катехоламиндердің босатылуын ғана емес, басқа да жағымсыз белгілерді (жүрек айнуы, әлсіздік, асқазандағы ауырсыну) тудыратын қатты қысым жасаса, қатты түйіршіктер пайда болған жағдайда.

Қорытынды: Тез тамақ өнімдерін зерттеу нәтижелері бойынша студенттер арасында танымал. Фаст-фуд өнімдерінің қауіп-қатерін біле отырып, жастар оған әлі де артықшылық беріп отыр. Тиісті және теңдестірілген тамақтануды сақтау жөніндегі жұмысты күшейту қажет. Өйткені, жақсы нәрсені сезінуден және аурулардан зардап шеккеннен гөрі, не маңызды болуы мүмкін.

УДК 38.032.1

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

Юсупов Т., Мустафина К.К.

В соответствии с программой Главы государства от 12 апреля 2017 года "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" одним из направлений духовной модернизации признано сохранение национальной идентичности.

Сфера физической культуры и спорта выступает в качестве одной из перспективных площадок, способствующих прочной социальной консолидации общества, независимо от возраста и социального статуса, формированию нации единого будущего, системному воспитанию патриотизма.

В современном мире спорт и здоровый образ жизни наряду с экономическим развитием находятся в числе ключевых показателей качества жизни граждан, рассматриваются и являются важным аспектом социальной занятости населения.

Республика Казахстан - одно из крупнейших в мире многонациональных государств, где проживают более ста этносов, каждый из которых обладает уникальной, особенной материальной и духовной культурой, неотъемлемым компонентом которой являются массовые виды народного спорта, имеющие глубокие корни и традиции.

Физическая культура начала развиваться с давних времен, и она является неотъемлемой частью жизни каждого из нас. Она развивает организм и сохраняет здоровье на долгие годы. Физическая культура так же является и частью культуры человека и общества в целом, позволяет достичь гармоничного развития физических и интеллектуальных способностей человека.

Физическая культура и спорт являются неотделимой частью культуры общества и каждого человека в отдельности. В настоящее время нельзя найти ни одной сферы человеческой деятельности, которая не была бы связана со спортом и физической культурой.

В последние годы все чаще упоминается о физической культуре не только как об автономном социальном факте, но и как об устойчивом качестве личности.

Исторически физическая культура формировалась под влиянием потребностей общества в физической подготовке молодого поколения и взрослого населения к труду. Вместе с тем, по мере эволюции систем воспитания и образования физическая культура становилась базовым видом культуры, которая формирует двигательные умения и навыки. Физическая культура должна сопровождать человека в течение всей его жизни.

В современном обществе с появлением новой техники и технологий имеет место сокращение двигательной активности людей и одновременно усиление влияния на организм неблагоприятных факторов, таких как загрязнение окружающей среды, неправильное питание, стрессы. Кроме того, снижается иммунитет, что влечет за собой значительную восприимчивость к инфекционным болезням.

Физическая культура и спорт является одними из наиболее значимых факторов укрепления и сохранения здоровья.

Занятия физической культурой необходимы человеку во все периоды его жизни. В детском и юношеском возрасте они способствуют слаженному развитию организма. У взрослых улучшают морфофункциональное состояние, увеличивают работоспособность и сохраняют здоровье. У пожилых, наряду с этим, задерживают неблагоприятные возрастные изменения.

Систематические занятия физической культурой и спортом помогают людям всех возрастов наиболее продуктивно использовать своё свободное время, а также способствуют отказу от таких социально и биологически вредных привычек, как употребление спиртных напитков и курение.

Таким образом, спорт и физическая культура являются многофункциональным механизмом оздоровления людей, самореализации человека, его самовыражения и развития. Поэтому в последнее время место физкультуры и спорта в системе ценностей человека и современной культуры резко увеличилось.

УДК 13058

СПОРТ - ЗАЛОГ ЗДОРОВЬЯ

Калашникова А., Косырева И.И.

Физическая культура - это часть общей культуры общества, средство укрепления здоровья, всестороннего физического развития человека. Включает различные физические упражнения, спорт, туризм, закаливание организма.

О состоянии опорно-двигательной системы можно судить по *осанке* - непринужденном положении тела, которое сохраняется в покое и при движении.

Условно различают массовый спорт и спорт высших достижений. Цель массового спорта - повышение общего физического развития человека, его трудовой и общественной активности, разумное проведение свободного времени - обеспечивается возможностью занятий более чем 70 видами спорта.

Основой спорта являются физические упражнения: силовые (с максимальным напряжением мышц), скоростно-силовые (мышцы одновременно проявляют относительно большую силу и высокую скорость сокращения) и упражнения на выносливость (мышцы развивают не очень большие по силе и скорости, но поддерживаемые от нескольких минут до нескольких часов усилия способствуют улучшению здоровья).

В соответствии с нагрузкой на энергетические системы и обеспечением кислородом физические упражнения делят на анаэробные (окислительно-восстановительные процессы в организме осуществляются за счет запасов кислорода в крови и тканях) и аэробные (необходимый для мышечной деятельности кислород постоянно доставляется в организм через систему внешнего дыхания).

Обычно зарядка состоит из 10-15 несложных специально подобранных гимнастических упражнений, в которых участвуют все важнейшие мышцы групп тела. Физическая нагрузка при этом должна соответствовать возрасту, полу и состоянию здоровья занимающихся.

Основным энергетическим субстратом для выполнения физических упражнений средней аэробной мощности служат жиры.

Благодаря нервным окончаниям, находящимся в мышечной ткани, сокращение мышц может происходить и без участия головного мозга. Движениями мышц, осуществляемыми рефлекторно (независимо от сознания), управляет спинной мозг, в котором находятся исполнительные нервные клетки (нейроны).

Ограничение двигательной активности приводит к нарушению функций организма и к снижению силы сокращения мышц. Такое

состояние называют гиподинамией. Если мышцам не давать достаточной нагрузки, они слабеют.

Важнейшая в социальном плане функция физической культуры и спорта может быть обеспечена лишь при условии рациональной системы занятий, регулярного контроля за здоровьем занимающихся и при наличии эффективной системы научно-медицинского обеспечения.

Главное средство физической культуры - физические упражнения, которые в сочетании с естественными факторами природы (солнцем, воздухом, водой) применяются в гимнастике, лечебной физкультуре, в процессе физического воспитания учащихся и студентов, в физической подготовке допризывников и военнослужащих, при занятиях групп здоровья и спортивных секций в производственных коллективах.

Подготовка кадров по физической культуре и спорту проводится в средних специальных и высших физкультурных учебных заведениях нашей страны.

Физическое развитие зависит как от социальных условий жизни, вида трудовой деятельности, характера и режима питания, занятий физкультурой и спортом, и от наследственных факторов.

Затраты энергии при работе мышц велики. Ее запас мышцы создают в собственных клетках, извлекая питательные вещества из крови, которой они обильно снабжаются. Если мышцы работают слишком долго (при беге на длинные дистанции, игре в футбол и т. п.), в них накапливается молочная кислота, вызывающая ощущение боли.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Тоқтыбасева Ж., Құламанова З.А.	
Латын графикасына негізделген қазақ әліпбиі және термин мәселелері жастар көзімен	5
Дүйсебай Б., Утепбергенова Г.С.	
Алаш қозғалысы тұсындағы Әулиеата уезі	7
Қасымғали А., Байдалиев Д.Д.	
Тарихы тұнған күйік тауы	8
Локтев Ф., Биназарова Н.Н.	
Историческая роль Казахстана в современных интеграционных процессах на Евразийском пространстве	10
Қанай Д., Көбесова А.С.	
Әлімхан Ермеков (1891-1970)	12
Умбеткалиев А., Ахатова Г.А.	
Аккагаз Досжанова – первая казахская женщина-врач и общественный деятель	13
Букешова С., Керімбаева Р.Қ.	
Мектеп жасына дейінгі балалардың логикалық ойын дамытуда «Асық» терапиясы мен «интеллектум» ойыншықтарын пайдалану	15
Елеусін М., Молдазимова А.Е.	
Әлемдік деңгейдегі заманауи Қазақстан мәдениеті	17
Тоғабек А., Саулебаева А.А.	
Этапы развития Казахстанского кинематографа	19
Паримбай Г., Дәуренбекова Ә.К.	
Тұлғаның психологиялық денсаулығын қалыптастырудағы психотерапияның ролі. Анималотерапия	20
Елхат Е., Баярисов Р.У.	
Қазақ және Қытай мәдениеттеріндегі рухани құндылықтардың байланысы мен үндестігі	22
Асылбеков Е., Спанов М.Ж.	
Латын әліпбиінің саяси маңыздылығы	24
Тұрарбекова Г., Еменова Г.Б.	
Жастардың саяси-құқықтық мәдениетін қалыптастыру	25

Калмухамбетова Л., Омаров С.А. Повышение корпоративной культуры формами социально-культурной деятельности	27
Бабаханова Д., Иманбекова Г.М. Инновационный потенциал казахстанской молодежи	28
Мырқасым А., Кульбаева Д.Д. Бәсекеге қабілетті білім – бәсекеге қабілетті ұлт негізі	30
Дәулет А., Аккулиева А.Е. Робототехниканың қоғамдағы әлеуметтік қызметі	32
Бегенов А., Омирзакова Д.Д. Экологиялық жағдай. табиғаттың ластануы және адамның экологияға тигізер залалы мен пайдасы	34
Молдабекова А., Исмаилова С.К. Архитектурное наследие 2000-летнего Тараза	35
Серікбай Е., Еменова Г.Б. Қазақстан қоғамындағы ауыл мәселесі	37
Кемелбекова А., Спанов М.Ж. Діни-радикалды ағымдардың жат идеяларының жастарға кері әсері	38
Мақтабекова А., Спанов М.Ж. Хиджаб киюдiң – қазақ дiстүрiне жат үлгiсiнiң саяси астары	40
Марат Б., Спанов М.Ж. Ұлттық тәлім тәрбиенің жастар санасына қалыптастырудың маңызы	42
Оңғарбай А., Таирова Б.Л. Киіз үй - жарты ғаламның моделі	44
Сабыр Д., Туленова Г.Д. Қазақстандағы туризмнің дамуы	45
Тұрсынбай О., Туленова Г.Д. Үш тұғырлы тіл саясаты – жастардың жарқын болашаққа жолы ..	47
Карабеков Т., Иманбаев А.А. Конкурентоспособность - фактор успеха нации	49
Сарсенбай А., Қарымбаева К.М. Қазіргі қазақ тіліндегі сандық мәнді сөздер	50
Елубай Ж., Жаманбаева Ә.С. Ұлы дала кемеңгері- Ахмет Байтұрынулы	52
Тоқатарлиева А., Қарымбаева К.М. Латын негізді қазақ әліпбиі: тарихы мен болашағы	54
Жанұзақ Д., Әбдір К.Ә. “Қазақстан әйелдері” журналындағы көркем әдебиет туындылары	55

Bekmash A., Seisembekova M.A. Teaching cross-cultural communication at the foreign language lesson	57
Серікбай Ұ., Назарбаева К., Абилдаева А.С. Мұнай-газ терминдерін ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылу ерекшеліктері	59
Иманалиева А., Бекенова А.Б., Бекбасаров И.И. Қазақстан жастарының білім алу кәсіби мамандықтарын игеру тенденциялары	60
Байтурсунов А., Кадыркулов А.Ж. Основные направления борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан	62
Жұман А., Бауберикова А.Б. Имандылық қылмысқа қол сұғу объектісі ретінде	64
Тұрарбекова Г., Сарымбетов Е.А. Қазақстан Республикасындағы бала құқықтарының қамтамасыз етілу мәселелері	66
Ғалымжанқызы Н., Аширмухамедова К.Т. Неке шартының ерекшеліктері мен құқықтық реттелуі	67
Мұханбекқызы Н., Сарымбетов Е.А. Қылмыстық жазасын өтеп шыққан адамдардың бостандықтағы өмір жағдайына бейімделу мәселелері	69
Даутова Т., Аусагатов Г.Қ. Президент жолдауындағы басым мақсаттар мен оларды іске асыру стратегиялары	71
Жанысбекова А., Көшербаев С.Б. Нашакорлықпен күресті күшейтудің құқықтық жолдары	72
Кемелбекова Н., Кадыркулов А.Ж. Алыс және жақын шетелдердегі мемлекеттік қызметтің сапасын жоғарылатудың құқықтық мәселелері	74
Аширмухамедов Ш., Аширмухамедова К.Т. 2019 год молодежи: поддержка молодежи должна стать приоритетной политикой в РК	76

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Дәлібек Ә., Нурмухамбетова З.С. Аймақтағы жастар кәсіпкерлігінің даму процестері	78
Сүлейманова А., Насибуллина А.В. Инновации в индустрии туризма: зарубежный опыт и возможности Казахстана	80

Zhumagulova U., Shaldarbekov K.B.	
New trajectories of public management reform in Kazakhstan	81
Бекболатова А., Қадырбай С.Б.	
Цифрлы Қазақстан – дамудың жаңа кілті	83
Ишмуратова Д., Байтиленова Е.С.	
Проблема развития легкой промышленности Казахстана в условиях импортозамещения	85
Исмаилова С., Сулейменова И.К.	
Управление организационными изменениями	86
Мирзаева Н., Ахметов Б.Ж.	
Аймақтағы агроөнеркәсіп кешенін тұрақты дамыту	88
Әли Ж., Ерсеитова А.У.	
Қатты тұрмыстық қалдықтарды өңдеудің экономикалық тиімділігі	90
Абдрахман Ә., Бялова А.К.	
Отын-энергетикалық кешеннің ҚР экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатында әсері	91
Гришанова К., Абилдаев С.Т.	
Государственный долг: проблемы и пути его решения	93
Аблайсан М., Махмуд М.Р.	
Ресурсно-трудовой потенциал РК и эффективность его использования	94
Енсебек Д., Раймбекова У.К.	
Инвестиции в Казахстан	96
Кумекова Д., Касенов М.Р.	
Современное состояние Казахстана во всемирной торговой организации	98
Қасым А., Муратова Д.Б.	
Мемлекеттік бағдарлама бойынша банктің ипотекалық несиелендіруі: мәселелері және даму жолдары	99
Құлтай А., Молдабекова А.Ш.	
Қазақстан Республикасында әлеуметтік саланы қаржыландыру мәселелері	101
Kambarov M., Amalbekova G.E.	
Private banking: foreign experience and Kazakhstan perspectives	103
Рапілбекова Г., Исақов Ғ.Ж.	
Қазақстандағы лизингтік қатынастар механизмінің жетілдіру жолдары	105
Мухамедсафа Д., Джунусова Д.А.	
Особенности функционирования НДС, проблемы и пути их решения	106

Белина С., Танатова А.Р.	
Механизм совершенствования банковского менеджмента в Республике Казахстан	108
Бердник Е., Мельдебекова А.Д.	
Проблемы инвестирования аграрной сферы в Казахстане	110
Әбдықадыр Ж., Есенова М.Ж.	
Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарындағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыру ерекшеліктері	111
Рысқұл Э., Исакова С.А.	
Проблемы формирования учетной политики	113
Бахытжанова М., Баймететов С.Д.	
Арнаулы салық режимдері	115
Аблайсан М., Жусипова С.М.	
Контроллинг в системе управления организацией	116
Пірімқұл І., Нұрмуханбетова З.С.	
Возможности реанимаций кожевенно-обувной промышленности Казахстана	118
Тоқтанбек С., Тлеубаева С.А.	
«Бухгалтер» мамандығының қыры мен сыры	120

ТАМАҚ ЖӘНЕ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІ. СТАНДАРТТАУ. ТУРИЗМ ЖӘНЕ СЕРВИС

ПИЩЕВАЯ И ЛЕГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ. СТАНДАРТИЗАЦИЯ. ТУРИЗМ И СЕРВИС

Сапаралиева Н., Мейрамбай Д., Горбатовская Н.А.	
Нан өнімдерін өндіруде ақуыз бар қоспаларды пайдалану	122
Аманбаева А., Мынбаева А.Б.	
Сарысу негізінде жасалған сусынның сапа көрсеткіштерін анықтау	124
Асқаров Д., Серікова А., Маханбеталиева К.Т.	
Адаптивті білікті станок құрылымын жобалау	125
Байбосын А.С., Оңлабекова А.Т.	
НАССР принциптері негізінде шұжық өнімінің қауіпсіздігін және сапасын басқару жүйесі	127
Майрова Ж., Манапбаева У.Е	
Әйелдер көйлегіне арналған мақта матасының қыртыстанғыш қасиетін зерттеу	129
Наметов А., Демеуова Г.Б.	
Өндірісті метрологиялық қамтамасыз етудің замануи мәселелері .	130

Сүлейменов Н., Бекайдар Е., Джумабекова Г.Б.	
Аяқ киім үсті дайындамаларын қалыптау сапасына әсер ететін факторларды талдау	132
Тургунова А., Омарбекова М.Т.	
Мүгедектерге арналған киімінің негізгі функциясы, оны жобалаудың көп өлшемділіктің шешімі және күрделілігінің сипаты	134
Рустем А., Байешов Б.Т.	
Әлеуметтік қызметкерлерге арналған арнайы киім	136
Шарипова У., Смагулова Г.С.	
Психофизиологическое восприятие формы в зависимости от массы костюма	137
Михальчук Н., Мунасипов С.Е.	
Преимущества и недостатки приборов для обмера стоп	139
Рамазанова А., Орынбаева У.А.	
Исследование конфликтных ситуаций и методы их разрешения на примере гостиницы «Жамбыл»	141
Ким О., Джоланов Е.Е.	
Перспективы развития экстремального туризма в Республике Казахстан	142
Закирова З., Молдашева А.Б.	
Ресторанный аутсорсинг, особенности и преимущества	144

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР, АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА, ФИЗИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКА

ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ, АВТОМАТИКА, ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКА, ФИЗИКА И МАТЕМАТИКА

Кенесбаев К., Муратова Г.И.	
Web-қосымшаларды автоматты жаңарту жүйесін әзірлеу	146
Сарсен А., Жоранова Н.Ж.	
Реализация шахматной игры в среде JAVA	148
Сатов Б., Жидекулова Г.Е.	
Дронды смартфон арқылы басқару	149
Атажанов Б., Доумчариева Ж.Е.	
Физикалық процесстерді зерттеуде comsol multiphysics программасын қолдана отырып дененің жылу өткізгіштігінің компьютерлік математикалық моделін құру	151
Гальцев Д., Жанқуанышев М.К.	
Применение трансформаторов для измерения искаженных переменных токов и напряжений	153

Сапарбай Е., Сугурова Л.А. Банк қарамағынан клиенттердің қаржылық жағдайына баға берудің айқындалмаған моделін жасау	155
Баймағанбетов Т., Әбілдаева А.С. 3D технологиясының дамуына үлес қосатын голографиялық дисплейді зерттеу	156
Sveid Kh. A., Mynbayeva Z.T. Designing of microclimate control system in the «Smart House» project	158
Таматай А., Жақаш Ә.Т. Лагранждың екінші ретті теңдеуінің қолданысы	160
Боранбай А., Жақаш Ә.Т. Бастапқы параметрлер әдісі	162
Нұрсейтова Н., Рахимова Г.Қ. Бір айнымалы көпмүшеліктерді зерттеу	163
Джантйлеуова А., Наметкулова Р.Ж. Ферромагнетиктің қасиеттерін зерттеу	166
Арынбекова А., Кадиримбетова А.К. Толқындық оптика құбылыстарды теориялық және тәжірибе жүзінде зерттеу	168

**ТАСЫМАЛДАУ ТЕХНИКАСЫ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАР МЕН ЖАБДЫҚТАР.
МҰНАЙ-ГАЗ ІСІ. МАШИНАЖАСАУ
ТРАНСПОРТНАЯ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ.
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МАШИНЫ И ОБОРУДОВАНИЕ.
НЕФТЕГАЗОВОЕ ДЕЛО. МАШИНОСТРОЕНИЕ**

Темірханова Г., Манапбаев Б.Ж., Бекбасаров И.И. Қазақстан Республикасының орталығы мен солтүстігін газдандыру ерекшеліктері	170
Усипбекова Ф., Бектлеуов А.Ш. Применение канализационных стоков в зимний период	172
Юлдашева С., Сексенбай М.Ж. Использование энергии газового потока для выработки электрической энергии	173
Темірханова Г., Икрамов А., Сексенбай М.Ж. ҚР мұнай газ саласының «жасыл экономикаға» көшу маңыздылығы	175

Оразалы Н., Юсупова К.С.	
Разработка ленточного трубчатого конвейера для транспортировки экологически вредных грузов	177
Назарбаева К., Серікбаева Ұ., Дәрібаев Ю.Ә.	
Амангелді кен орнында гидрат түзілуінің алдын алу және онымен күресу	179
Медетов К., Ибылдаев М.Х.	
Система автоматического управления мобильной ветровой электростанции	180
Самойленко Н., Семернин А.Н.	
Развитие новой Евразийской логистической инфраструктуры Казахстана, новые технологии строительства дорог	182
Мұхамед А., Нұртазаев А.Н.	
Болашақтың автокөліктері	184
Қойайдаров А., Қойайдаров Б.А.	
Экологиялық таза қалалық қоғамдық көлік	185
Жолдасов Р., Сыргабаев М.Н.	
Тараз қаласындағы Байзақ Батыр көшесі және Абай даңғылы қиылысындағы жол қозғалысын ұйымдастыруды жетілдіру	184
Хамитов Н., Бакиров Б., Карымсаков Н.С.	
Зернометатель-классификатор для переработки зерна	189

СУ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫСТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОДНОГО ХОЗЯЙСТВА И СТРОИТЕЛЬСТВА

Каракозова А., Джурумбаева Р.А.	
Обеспечение водной безопасности Казахстана	191
Төрбек Д., Байжигитова М.Т.	
Жер асты суын пайдалану проблемалары	193
Жақсыгелді Т., Койшибаева Г.Д.	
Особенности компоновки конструкций селезащитных сооружений	194
Қоқыш Ж., Сарбасова Г.А.	
Тасқындар, су басу, бөгеттер жарылуымен байланысты болған төтенше жағдайлардың туындау мүмкіндігін бағалау	196
Тілеубаев Б., Есенгельдиева П.Н.	
Жеміс шаруашылығының қазіргі жай-күйі және жеміс ағаштарын суғаруда қолданылатын тәсілдер	198

Полат А., Әбдібек Н., Ахметов Е.С.	
Т.Рысқұлов ауданының мысалында жер пайдаланудың тиімді өлшемдерін негіздеу	199
Құрмансейт А., Сабит Е., Нуралы Ж.У.	
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы жерді бағалау жұмыстары	201
Айнақұл А., Сейтбек Н., Абдешев К.Б.	
«Дихан» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің шаруааралық жерге орналастыру жобасы	203
Садыбекова А., Ермуханов К.Е.	
Конструктивная арматура в железобетонных конструкциях. Её место в стоимости изделий	205
Исағалиева Н., Молдамуратов Ж.Н.	
Оценка энергоэффективности зданий, построенных в 1960-1980 годах	207
Абдібек А., Молдамуратов Ж.Н.	
Принципы архитектурного формирования паркингов в условиях крупного города	209

ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ БИОЛОГИЯ. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ

ХИМИЯ. ЭКОЛОГИЯ И БИОЛОГИЯ. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА

Төлеген С., Асанов А.	
Жасыл химиялық технологиямен алынған полиэлектролиттің эрозияланған топырақтың құрылымдық және химиялық құрамына әсері	211
Қожамқұлова А., Ақназар Ұ., Сейтбекова Г.А.	
Былғары өндірісінде хромдап илеуден кейінгі өңделген ерітінділердің құрамы	213
Абдуллаева Ж., Бужеева Г., Сәтін М., Матниязова Г.К.	
Винилацетат пен акрил қышқылы немесе акриламидтің негізіндегі жоғары тиімді полиэлектролит топырақ түйіршіктегіштері	215
Ажибекова А., Уйсембаева Ж.Т.	
Биоиндикация загрязнения атмосферного воздуха с помощью лишайников	216

Базылбек А., Саттаева А., Жұмадилова А.Қ.	
Синтетикалық жуғыш құралдардың қоршаған ортаға әсері	218
Аманқұл Ж., Әшірәлиева Ж., Мадалиева Э.Б.	
Қатты тұрмыстық қалдықтарды өңдеу	220
Кузмина К., Ахауова Г.К.	
Антибактериальное свойство полыни и ее применение в народной медицине	221
Тұрсынов Б., Умаров А.Х.	
Дене шынықтыру пәнінде казактың ұлттық ойындарының рөлі ...	223
Хабибулина Р., Шарипова Г.К.	
Влияние водного поло на сохранение здоровья	225
Тайжан Г., Қамысбаева Д.Қ.	
ТарМУ студенттері арасындағы тез тамақтану мәселелерін алдын алу	226
Юсупов Т., Мустафина К.К.	
Роль физической культуры в жизни человека	228
Калашникова А., Косырева И.И.	
Спорт - залог здоровья	230

Қазақстан Республикасындағы Жастар жылына арналған
«Бүгінгі жастар – үлкен мүмкіндіктер буыны»
тақырыбында өткен жаратылыстану, техникалық,
әлеуметтік-гуманитарлық және экономика ғылымдары бойынша
студенттердің ХХІ ғылыми-практикалық конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

Техникалық редактор
Редактор
Компьютерлік терімі

С.М. Қосбол
Г.М. Алдыкеева
Г.Н. Дауирбекова

Баспаға 20.09.2019 ж. қол қойылды.
Пішімі 60×80 1/16. Есепті б.т. 14,8. Шартты б.т. 15,2.
Таралымы 500. Тапсырыс 7030.

М.Х. Дулати атындағы ТарМУ
«Тараз университеті» баспасы
080000, Тараз қ., Төле би, 60